

ARŞ'A AİT HİKMETLER

ARŞ'A AİT HİKMETLER

© Önsöz Yayıncılık 2022

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 24887

ISBN 978-605-5030-86-5

1. Baskı: İstanbul, 2019

2. Baskı: İstanbul, 2022

Kitabın özgün adı: el-Hikmetül-'Arşıyye

Önsöz Yayıncılık: 79

Molla Sadrâ Külliyyatı: 3

Yazar: Molla Sadrâ

Arapçadan Çeviren: Fevzi Yiğit

Yayın Yönetmeni: Önder Türkeli

Yayına Hazırlayan: Ersan Güngör

Editör: Sedat Baran

Sayfa Düzeni: DBY Ajans

Kapak Tasarımı: Sercan Arslan

Baskı / Cilt:

Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 12266)

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11

Bağcılar/İstanbul - Tel: 0212-4468846

Kütüphane Bilgi Kartı / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Arş'a Ait Hikmetler

Yazar: Molla Sadrâ Arapçadan Çeviren: Fevzi Yiğit

ISBN 978-605-5030-86-5 Ebat: 12,0 x 19,5 cm, 144 s.

1. Arş 2. Allah'ın ilmi, sıfatları ve isimleri 3. Mead 4. Ahiret 5. Haşr

Göztepe Mah. 2301. Sokak No: 21/2 Bağcılar / İstanbul

Tel: +90 212 534 30 16 • +90 533 427 94 98

www.onsozyayincilik.com.tr • bilgi@onsozyayincilik.com.tr

MOLLA SADRÂ

ARŞ'A AİT HİKMETLER

Arapçadan Çeviren
Fevzi Yiğit

İçindekiler

Çevirmenin Önsözü.....	9
İkinci Baskıya Önsöz.....	15

EL-HİKMETÜ'L-'ARŞİYYE MOLLA SADRÂ

Işığın Birinci Doğuş Yeri:	
Allah'ın İlmi, Sıfatları, İsimleri ve Âyetleri	
Hakkında Allah Katından Gelen Kaideler	23
Birinci Kaide Mevcudun Taksimi ve İlk Varlığın İspatı	
Hakkında	23
İkinci Kaide Arşî Kaide	25
Üçüncü Kaide Doğu Hikmetine Ait Bir Hikmet.....	26
Dördüncü Kaide	29
Beşinci Kaide Doğu'ya Ait Kaide	30
Altıncı Kaide	31
Yedinci Kaide Allah'ın Kelâmı Hakkında.....	33
Sekizinci Kaide Doğu'ya Ait Hikmet.....	35
Dokuzuncu Kaide Arşa Ait Bir Kaide	36
Onuncu Kaide Allah Teâlâ'nın İsimleri Hakkında.....	38

On Birinci Kaide	40
On İkinci Kaide Âlemin Hudûsu Hakkında	40
On Üçüncü Kaide.....	45

Işığın İkinci Doğuş Yeri:

Yeniden Dönüş (Mead) İlmi Hakkında

Nefsin Marifetine Dair Birinci Aydınlanmaya Dair

Kaideler	47
Birinci Kaide.....	47
İkinci Kaide	48
Üçüncü Kaide	48
Dördüncü Kaide	50
Beşinci Kaide	50
Altıncı Kaide	51
Yedinci Kaide.....	53
Sekizinci Kaide.....	53
Dokuzuncu Kaide.....	55
Onuncu Kaide.....	57
On Birinci Kaide	61

İkinci Aydınlanma

Ahiretin Hakikati ve Cesetlerin Yeniden

Dirilişinin Nasıllığı Hakkında.....	65
Birinci Kaide Cesetlerin Yeniden Dirilişinin	
Keyfiyetinden Perdeyi Kaldıran Usul Hakkında	65
İkinci Kaide	71
Üçüncü Kaide	75
Dördüncü Kaide	76
Beşinci Kaide İnsanın Cüzlerinden Kalıcı Olan Şey ve	
Kabir Azabına Yapılan İşaret Hakkında	84

Üçüncü Aydınlanma

Ahirette Kendisini Gösteren Haller Hakkında	87
Birinci Kaide Ölümün Gerçekliği Hakkında	87
İkinci Kaide Haşır Hakkında	88
Üçüncü Kaide İki Üfleyiş Hakkında	91
Dördüncü Kaide Küçük ve Büyük Kıyamet Hakkında.....	92
Beşinci Kaide Mahşer Yeri Hakkında	94
Altıncı Kaide Sırat'ın Hak Olduğu Hakkında.....	95
Yedinci Kaide Kitapların ve Sayfaların Açılması Hakkında	99
Sekizinci Kaide.....	101
Dokuzuncu Kaide Meydan, Hesap, Kitapların Alınması ve Terazilerin Kurulması Hakkında	107
Onuncu Kaide Cennet ve Ateş Hakkında	112
On Birinci Kaide Cennet ve Cehennemde Hangi İlâhî Hakikatin Ortaya Çıktığı ve O İkisinin Kapıları ile İlgili Olarak Bana Bildirilen İşaret Hakkında	118
On İkinci Kaide Zebânilerin Sayısına Yapılan İşaret Hakkında	120
On Üçüncü Kaide A'râf ve Ehli Hakkında	121
On Dördüncü Kaide Tübâ'nın Manası Hakkında	124
On Beşinci Kaide Ateş Ehlinin Orada Sonsuza Kadar Kalması Hakkında	127
On Altıncı Kaide Kıyamet Gününde Amellerin Bedenleşmesi ve Niyetlerin Sûrete Bürünmesi ve Sûretlerin Maddesine İşaret Hakkında.....	131
On Yedinci Kaide Diğer Hayvanların İnsanlar Gibi Haşredilip Haşredilmeyeceği Hakkında	134
Sonuç ve Tavsiye	137
Dizin	143

Çevirmenin Önsözü

Molla Sadrâ'nın diğer İslam filozoflarında olmadığı kadar Kur'ân, sünnet ve velayete vurgu yaptığını görmekteyiz. Sadrâ, çevirisini sunduğumuz bu kitapta dile getirdiği düşüncelerin hemen hepsini, nübüvvet ve velayet kandilinden alınmış bir meşale olarak tanıtmıştır. Onun bu tavrı, bir açıdan İslam felsefesinin ulaştığı orijinalliğin bir göstergesidir. Sadrâ, iyi bir yorumcu olması yanında yeni bir sistem kurmayı başarması açısından felsefeyi İslam'ın öz değeri olarak kabul etmekte hiçbir sakınca duymamıştır. Hatta onun esas başarılarından birisi, Gazzâlî'nin filozoflara yönelttiği eleştirileri -daha önce az görülür biçimde- uzlaşmacı bir tutumla filozoflar lehine sonuçlandırmasıdır. Bu kitapta da ortaya konulanlara nazar edilince filozoflar ile İslami inançlar arasında var olduğu iddia edilen çatışmaların gerçek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan Sadrâ, Tanrı'nın cüzileri bilip bilmediğine dair problemi çözerken Tanrı bilgisinin huzurı

bir bilgi olduğunu söyler. Varlığın birliği esasınca onun huzurî olarak her şeyi bilmesi gerekir. Âlemin hudûsu konusunda daha çok mesai harcayan Sadrâ, âlemi hâdis bir varlık kabul etmekle beraber İhvân-ı Safâ'da görüldüğü üzere sudûr ile hudûs teorisini birleştirmeye çalışır. Yazdıklarından anlaşılacağı üzere ibda/sudûr ile hudûs birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Âhiretteki diriliş ise bir tür cismânî diriliştir. Bu kitabın konusu bunlar olmamakla beraber Sadrâ bu gibi problemlere kısa ve özlü referanslarda bulunmuştur.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Ana bölümler “Işığın Doğuş Yeri” olarak isimlendirilmiştir. Ana bölümler “aydınlanma” adıyla alt bölümlere, onlar da “kaideler” ismiyle konu başlıklarına ayrılmıştır. Birinci bölüm yani “Işığın Birinci Doğuş Yeri”, genel olarak “varlık olması açısından varlığı”, Allah’ı, sıfat ve fiillerini tanımakla ilgilidir. Yedi kaide “varlık olması açısından varlık” özet olarak ele alınmıştır. Sonrasında ilahi kelâmın niteliği, akleden ve akledilen birliği, Allah’ın isimleri, fâil çeşitleri ve âlemin hudûsundan bahsedilmiştir.

“Işığın İkinci Doğuş Yeri” başlıklı ikinci bölüm üç tane Aydınlanmadan oluşur. Nefsin marifetini elde etmeye yönelik on bir kaideden oluşan birinci Aydınlanma, nefsi natıkayı bilmenin zorluğundan bahsederek konuya giriş yapar. Sonra Sadrâ, nefsin varlığının başlangıcının cismani, bekasının ise ruhani olduğu ilkesini hatırlatır. Nefsin gelişimi ve geçirdiği dönüşümler anlatıldıktan sonra hayal gücünden bahsedilir. Nefsin hayal gücü, âhirette dirilişin üzerine imar edileceği ruhani güçtür. O, maddi âlemin son mertebesi; manevi âlemin ise ilk mertebesidir. Nefis,

soyut bir güç haline gelip bilfiil akıl oluncaya kadar ki gelişimi içerisinde birçok varoluşsal makam ve mertebeden geçer. Nefsin bedenden önce soyut âlemde, varlığın bir yönü olarak bir tür varlığı olduğundan bahseden Sadrâ; dini görüşünün de bu yönde olduğunu dile getirir. Nefsin her şeye dönüşebilen bir heyûlâ gibi değişik sûret ve karakterleri kendisine mal edeceğini ve edindiği bu sûretlerle âhirette haşr olacağını dile getiren Sadrâ, son olarak bilfiil akıl olma yeteneğine sahip çok az insanın olduğunu dile getirir ve bölümü beşerî nefislerin âhirette dirilip dirilmeyeceği tartışması ile bitirir.

İkinci Aydınlanma, âhiretin hakikati ve yeniden dirilişin nasıllığı hakkındadır. Sadrâ öncelikle konu ile ilgili yedi tane asıl ilke belirler. Bunlar şunlardır: Birincisi, sûret şeyin aslı ve hakikatının tamamıdır. İkincisi, bir şeyin şahıslaşması vücuduna ait bir yöndür. Üçüncüsü, şahsi vücut şiddetlenip güçlenir. Dördüncüsü, maddi istidatlar, niteliksel sûret ve şekiller fâilin soyut tasavvurunun yaratmasıyla var olur. Beşincisi, hayal gücü ölümle beraber yeniden yaratılışın üzerine inşa edileceği nefsani bir güçtür. Altıncısı, insanın dünyada veya âhirette herhangi akli veya hissi idrakine konu olan ve yine hakikat ile tasavvur ettiği şeylerin hepsi, hüviyeti belirgin olan şeyler olarak insanın zatından ayrık işler değildir. Yedincisi; tasavvurlar, ahlaki davranışlar ve nefsani yetenekler dış dünyada etki sahibi olan şeyleri takiben var olurlar.

Bu asıllara göre yeniden dirilişte insan nefsi uhrevî ve daha latif bir bedene kendince sahip olur. Çünkü nefis insanın hakikati ve hüviyetinin tamamıdır. Tıpkı çocukken ki bedenimizin değişmesine rağmen benliğimizi

korumamız ve yeni bedenlerimizin eski bedenlerin bir tür devamı olması gibi uhrevi bedenler de dünyevi bedenlerin bir tür devamı olacaktır. Bu devamlılık maddi yönden değildir. Bu devamlılık nefse yerleşen inanç, ahlak, karakter, davranış ve huylar açısındanadır. Sadrâ şöyle der:

Artık bilindiği üzere kıyamette diriltilecek olan bedenin maddesi, (bu dünyadaki) bu bedenin maddesi değildir... Şey özdeşliği yönünden sûreti ile şeydir, maddesi ile değil. Mevcûd bir şeyin bekâsı şahsiyetiyledir, arazlarının değişebilmesi bu duruma zıt değildir ve arazların hususiyeti yönünden maddenin kendisiyledir.

Sonra insanın âhirette huri, saray, cennet, ağaçlar, ırmaklar vb. nimet türünden ve bunların zıddı olarak azap türünden ateşte gördüğü her şey, nefsin zâtı dışında ayırık bir varlığa sahip olan şeyler değildir. Onlar cevher olarak daha güçlü, yerleşik olmaları daha gerçekçi, hakikatleri yenilenme ve bozulmaya maruz kalan maddî sûretlerden daha kalıcıdır.

Âhiretteki bedenler bizzat hayat sahibidir ve âhiretteki nefisler zorunluluk yönünden bedenlerinin fâilidir. Bu dünyada varoluş bedenden nefse doğru genişirken âhirette ise gidişat nefisten bedene doğrudur. Âhirette kuvve halinde olan, zat ve vücut olarak fiilden öncedir. Bu dünyadaki-nin aksine kuvve fiilden daha şerefli-dir. Uhrevi bedenler nefislerin tasavvur ve idrakinin sonucu olduğu için ebedidir. Mutlu veya mutsuz her insan ferdi kendi başına bu âlemden daha büyük ve tam bir âlemdir.

Bu bölüm beşinci kaideyle sona ermektedir. Beşinci kaide-nin sonunda felsefecilerin âhirete dair görüşlerinin bazı-larınca çarpıtıldığını dile getiren Sadrâ, âhîret hallerinin vehme ait gerçeklik içermeyen durumlar olamayacağını,

tam aksine onların bu dünya neşetinden daha güçlü varlık koşulları içerdiğini belirtir.

Üçüncü Aydınlanma âhiret hallerine dairdir. Bu bölümde ölüm, haşır, sûra üfleyiş, küçük ve büyük kıyamet, mahşer, sırat, amel defterlerinin verilmesi, hesap, tartı, mizan, cennet ve cehennem konuları işlenmiştir. Sadrâ bu bölümde ilginç yorumlar yapar. Örneğin cehennemî koruyan zebanilerin sayısını insana ait 19 dünyevi his ile eşleştirir. Bu hislerin 7 si bitkisel, 12 si ise hayvanidir. Görünür dünyaya tutsak olan her kişi bu 19'a hapsolmuştur. Sadrâ'nın on dokuz yorumu gayet orijinaldir. Araf ehli ise başta ehl-i beyt imamları olup sonrasında bu dünyada ilim ve hikmet sahibi olan kişilerdir. Bunlar insan-bilim hakkındaki derin ilimleriyle kişiler hakkında derin tahliller yapabilmektedir. Öyle ki bu kişiler mutlu ve mutsuz insanları simalarından tanıyabilmektedir. Bunların bedenleri dünyaya ait olsa da ruhları âhiret neşetini inşa etmektedir. Cennetteki Tuba ağacı ise ilim ve hikmet ağacıdır. Bu ağacı Peygamber, kızı Fâtıma ile yeğeni İmam Ali'nin evine dikmiştir. Her mümin bu ağaçtan hikmet ve ilim meyvesini yiyebilir ki bunun için Ehl-i beyti tanımak, onların sevgisini taşımak ve yollarını sürdürmek yeterlidir.

Elimizdeki bu kitap üzerine iki şerh yapılmıştır. Bunlardan birincisi zamanının büyük âlimlerinden olan “vâhidü'l-ayn” lakaplı Mevlâ İsmail İsfehânî'nin (ö. 1227/1817) şerhidir. Diğeri ise Şeyh Ahmet Ahsaî'ye (ö. 1242/1827) aittir. Ahsaî, *el-Hikmetü'l-arşıyye*'nin kavram ve ıstılahlarına tam hâkim olamadığından yazdığı şerhinde genel olarak başarılı bulunmamıştır. Mevlâ İsmail İsfehânî

arkadaş ve sevdiklerinin isteği yanında Ahsaî'nin şerhinin başarısız olduğunu düşündüğünden mezkûr şerhini yazmıştır. İsfehânî'nin şerhi ise gayet başarılı bulunmuştur.¹

¹ Muhammed Hacâvî, Mukaddime, *el-Hikmetü'l-'arşıyye* içinde, Tsh. Muhammed Hacâvî, (Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1391), 130.

İkinci Baskıya Önsöz

Bu kitabın ilk baskısı için yazdığımız önsözde dile getirdiğimiz üzere Molla Sadrâ, varlık olması açısından varlığın ilkelerini Tanrı ve âhiret konularına başarıyla uygular. Aynı zamanda o, Allah'ın varlığını ispat etmek ve âhiret meselelerini aklî olarak izah etmek için yaptığı açıklamalarla kelâmın felsefeye yakınlaşmasına gayret eder. Ancak bugün geline nokta Doğ u ve Batı'da dini meselelerin aklî ve rasyonel izahlarının yapılması artık bir zorunluluktur. Bırakalım üniversiteleri liselerde hatta ortaokullarda okuyan öğrenciler dini konularda çeşitli seviyelerde aklî sorular sormaktadır. Örneğin Tanrı varsa niçin görünmemektedir? Tanrı kötülüğün olmadığı bir evreni yaratamaz mıydı? O, bütün merhametine rağmen niçin cehennemi yaratmıştır? Niye imtihan edilmekteyiz? Bu dünyada cenneti yaşasaydık olmaz mıydı? Mahşerde tartılar kurulup hesap ve sorgu yapıldıktan sonra sırat köprüsünden geçmek ne anlama gelmektedir? Bazı

gençler amel defterlerini, bu defterlerin yazımından kas-
tın ne olduğunu, cennet ve cehennem mâtîyetini me-
rak etmekte dahası cehennemde niçin ebediyen kalındı-
ğını sorgulamaktadır. Hâsılı gençler bütün bir Tanrı ve
âhiret bilimin kendilerine makul bir şekilde anlatılma-
sını beklemektedir. *İşte bu kitap yapılabilecek makul an-
latılar için bir örnek mahiyetindedir.* Tâbi ki makul anla-
tının ölçüsü inanca uyum, kanaati destekleme ve zannı
güçlendirme değil hakka ve gerçeğe uygunluk olmalı-
dır. Bu açıdan bir soruya verilen küçük bir cevabın bü-
tün dini yapıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Sorulan
her soru önemli olmakla birlikte bütün bir dini anlayı-
şın aklı temele *oturtulmaması* nedeniyle beklenen iyileş-
melerin ve genç zihinlerin doyurulmasının mümkün ol-
madığı görünmektedir.

Ülkemizde Molla Sadrâ'ya karşı duyulan ilginin gittikçe
arttığını görmek gerçekten sevindiricidir. Öyle ki belirli
bir Molla Sadrâ okuyucu kitlesinin oluştuğu söylenebi-
lir. Ona karşı artan ilgide yapılan çevirilerin, doktora ve
yüksek lisans çalışmalarının, özverili akademisyen hoca-
larımızın, aydınların, entelektüellerin, araştırmacıların ve
tabi ki Önsöz Yayıncılığın katkısı olduğu aşîkârdır. Bu se-
beple yeni bazı çevirilerin müjdesini vermek yanında mev-
cut çevirilerimizin de kontrolünü yapmaya çalıştığımızı
belirtmek isteriz. İş bu çevirimizi, ikinci baskı için *baş-
tan sonra Arapça Türkçe tekrar gözden geçirdiğimizi, bazı
düzeltme ve iyileştirmeler yaptığımızı* ifade etmek isteriz.

Fevzi YİĞİT

Şubat 2022 NEVŞEHİR

EL-HİKMETÜ'L-'ARŞIYYE
MOLLA SADRÂ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla

Bizlerin gönlünü İslam'a açan Allah'a hamd olsun. O Allah ki, bizlerden her kimin gönlünü İslam'a açmışsa, o kişi Rabbinden bir nur üzeredir. Allah'ın, katından lütufta bulunduğu kulların içerisinde bir grubu Muhammedî (s.a.a.) ilim sahibi olarak bilgi ve yakîn ile hak olan Allah'ın yoluna hidayet edilmiş bulduk. Allah onları, onlardan sonrakiler için doğruluk lisanı kıldı. Salât, üzerine kitabın indiği en hayırlı kişi, insanların en şerefli, hikmet ve *faslû'l-hitabın* verildiği Hz. Muhammed'in; payların en layığı ve kadehlerin en yücesi ile kendilerine verilen nübüvvet ve hikmet mirasını kazanan Masum İmamların üzerine olsun. Hakk'tan yapılan en yüce davet onlardır.

Celil olan Rabbinin affına muhtaç ve zelil kul, Sadrüddîn diye çağrılan ve kalbini Allah'ın marifet ve yakîn ile nurlandırdığı Muhammed Şîrâzî der ki: Bu risalede, Rabbin kalbimi rahmet ve nur âleminden aydınlattığı, cumhurun anlayışının kendisine ulaşamadığı, rubûbiyyet ve kutsal âlem ile ilgili birtakım meseleleri zikredeceğim. Meşhur

filozoflardan ve sonrakilerden tanınmış hekimlerden herhangi birisinin hazinesinde, bu risalede bulunan parlak mücevherlerden bir şey bulunmaz. Bu hekimlere bu kitaptaki hikmetten bir şey verilmemiş, bu nura onlar ulaşamamışlardır. Onların ulaştıkları şeyler ancak buradaki-lerin gölgeleridir. Evlere kapılarından giremeyince marifet şarabını içmek onlara yasaklanmıştır.² Bilakis buradaki-ler nübüvvet ve velâyet kandilinden alınmış bir meşaledir. Bu hikmet, âlimlerin sohbetlerini takip etmek ve tartışmacıların toplantılarında bulunmakla kazanılmayan; bilakis kitap ve sünnet madeninden çıkarılmak istenen bir hikmettir.

Onu; araştırma yolunu tutanlar için göz aydınlığı ve mümin kardeşlerim için bir hatırlatma olması; cahillerin, cedel ehlinin, hikmet ve nur ehlinin düşmanlarının, kovulmuş şeytanların ve karanlıklar içerisinde olanlara dost olanların kınanması için zikrettim. Fakat ben, inatçıların düşmanlığına karşı Allah'ın ezelî vec-hine ve evliyalarına tutundum. Karanlıklara ve Allah'ın sıfatlarını iptal edenlerin vehimlerine karşı, Allah'ın azim olan melekûtüne ve nuruna sarıldım. İlâhî! Eğer üzerimdeki nimetlerin dolayısıyla övünürsem sen şöyle denmesini emrettin:

“Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.”³

² “İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Bakara, 2/189) Sadrâ, bu ayete telmihte bulunmaktadır. Sadrâ'ya göre, Peygamberden sonra İslâm dininin ve ilmin kapısı masum imamdır.

³ Duhâ, 11.

Nefsime kötülük ve zulüm yaptıysam istiğfar ederim. Sen buyurdun ki:

“Kim bir kötülük yapar yahut kendisine zulmeder, sonra da Allah’tan bağışlanma dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.”⁴

el-Hikmetü’l-‘arşıyye ismi verilmiş bu risalede işaret edilen meselelerden bazıları Kur’ân’ın âyetlerinde Allah’a iman meselesi altında, bazıları ise âhiret gününe iman konusu altında sınıflanmıştır. Kur’ân âyetlerinde Allah’a ve âhiret gününe iman olarak işaret edilen bu iki ilim, insanın Allah’a yakın olan melekler grubundan olmasına vesile olacak hakiki ilimlerin en şerefliilerindendir. Bu ilimlerin inkârı ve yalanlanması ile insan, apaçık bir sapıklığa düşer, kendisini müminlere bağlayan bağı koparır, âlemlerin Rabbi’nin cemalinden perdelenir ve şeytanlar ile beraber haşrolur.

“Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”⁵

Bu, insana ait bu hallerin arzında fikir ve zihin sayfaları üzerine hakikatin doğuş zamanlarıdır. (Ayrıntılı bilgi elde etmek isteyenleri) meseleler ve düşüncelerden her biri hakkında ikame ettiğimiz delil ve burhânların yaygın biçimde geçtiği kitaplarımıza havale ederim. Ancak latif tabiatlı kişi için az bir işaret yeterlidir. Az bir işaretle parlak zekâlı ve şerefli nefisler hidayet bulur. Işığa ait iki tane doğuş yerinden bahsedeceğiz:

⁴ Nisâ, 110.

⁵ Muttaffin, 14-15.

İŞİĞİN BİRİNCİ DOĞUŞ YERİ:
**Allah'ın İlmi, Sıfatları, İsimleri ve Âyetleri
Hakkında Allah Katından Gelen Kaideler**

Birinci Kaide
Mevcudun Taksimi ve İlk Varlığın İspatı
Hakkında

Şüphe yok ki, *mevcûd*, ya 'vücûdun hakikatidir' veya onun gayrıdır. 'Vücûdun hakikati' ile vücûdun dışında ona genel, özel, sınır, son, mahiyet, eksiklik, yokluk vb. gibi şeylerin karışmadığı şeyi kastediyoruz. Bu hakikat, Vâcibü'l-vücûd diye isimlendirilir.

Deriz ki: Eğer 'vücûdun hakikati' mevcûd olmasaydı hiçbir şey mevcûd olmazdı. Lakin (birçok şey mevcûddur, öyleyse) lazımların bâtıl olduğu bedihî olduğuna göre *melzum* (vücûdun hakikatinin mevcut olmaması) da aynı şekilde batıldır. Gerekli açıklama şudur: Şüphe yok ki, vücûdun hakikati dışındaki şey ya mahiyetlerden bir mahiyet veya kusur ve yokluk bulaşmış özel bir varlık olur. Vücûd dışındaki her mahiyet vücûd ile mevcûddur, kendisi ile değil. Nasıl böyle olmasın ki! Farz edelim ki mahiyet, vücûddan mücerret

olarak kendisi olması yönünden ele alınsa “kendisi, kendisi olamaz”, nerde kaldı ki, mevcûd olsun. Çünkü bir şey için bir şeyin sübûtu, bu şeyin ve vücûdunun sübûtu üzeredir. Bu vücûd, vücûdun hakikati dışında olsaydı; ‘vücûd olması yönünden vücûdu’ ve ‘başka bir hususiyet’ onda terkip oluştururdu. Özelliği ‘vücûdun dışında olmak’ olan her şey ya yokluktur ya da yokluğa aittir. Her *birleşik* ise ait olduğu *basitten* sonra gelir ve ona muhtaçtır. Veleve ki, şeyin tanım ve mefhumunda dahli olsa bile yokluğun, şeyin mevcûd ve hâsıl olmasında herhangi bir dahli yoktur. Bir şey için sabit olan bütün mefhumlar ve ona yapılacak yüklemeler -olumlu veya olumsuz, ister mahiyet veya isterse başka bir sıfat olsun- bu şeyin vücûdunun bir şubesidir. Öyleyse söz ya başa döner ve *teselsül* oluşur veyahut da kendisine (eksiklik namına) bir şeyin bulaşmadığı sırf vücûdda sona erer.

Ortaya çıktı ki, her mevcûdun mevcûdiyetinin aslı, vücûd dışında bir şeyin kendisine bulaşmadığı vücûdun mahza hakikatidir. Bu hakikate herhangi bir tanım, son, eksiklik, imkânî kuvvet ve mahiyet musallat olamaz. Umumiyet içeren cins, tür, ayırım veya genel ve özel araz gibi herhangi bir şey onu kirletemez. Çünkü vücûd, mahiyetlere ârız olan bu vasıflardan öncedir. *Vücûdu* dışında bir mahiyeti olmayana; genel ve özel olma katılmaz. Onun ayrımı (fash) yoktur. Zâtı dışında herhangi bir şahsı yoktur. Herhangi bir sûreti olmadığı gibi, fâili ve gayesi yoktur. Bilakis o, zâtının sûretidir ve her şeyin sûretini verendir. Çünkü o, zâtının ve her şeyin kemalidir. Zira o, her yönden bilfiildir. Onu tanıtan (başka bir şey) olamaz. Onun kendisi dışında onu keşfedecek başka bir şey yoktur. Zâtı dışında kendisine başka bir burhân yoktur. Zâtını zâtı ve zâtının birliği ile görür. Keza âyette şöyle buyrulur:

“Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik yaptı.”⁶

Çünkü onun birliği, tabiatta fertleri bulunan şahsî bir birlik değildir. O, mahiyetlerden bir mahiyet ve manalardan küllî bir manada bulunan türe ve cinse ait olmaklık gibi bir şey değildir.

Yine o, vücûdda birleşen veya bir şeyde bir araya gelen bazı şeylerde bulunan içtimaî birlik içre de değildir. Miktar ve ölçüye girenler gibi birbirlerine katılan şeylerden veya bunun dışında aralarında ilgi oluşturan birim/birlikler de o olamaz. Benzer ve örneği olma, hem cins olma, benzeşme, uygun düşme, kendisine izafe bir şeyin ona nispet edilmesi gibi şeyler de değildir. Öğreneceğin üzere filozofların başka şeyler için cevaz verip uygun gördükleri hakikî olmayan birliklerin kısımları ve bunların dışındaki şeyler de onun için uygun değildir. Bilakis vücudun birliği, Allah Teâlâ'nın zâtı gibi, künhü bilinemeyen başka bir birliktir. Ancak onun birliği her birliğin; aynı şekilde onun varlığı da bütün varlıkların aslıdır. Onun ikincisi yoktur. Keza Onun birliğine ait ilmi de kendisine cehaletin bulaşmadığı ilmin hakikatinin kendisidir. Onun ilmi bütün yönlerden her şeyin bilgisidir. Bu, Onun bütün kemâl sıfatları için geçerli bir sözdür.

İkinci Kaide

Arşî Kaide

Hakikati Basit Olan her ne ise o, bir olmakla beraber her şeydir. O, şeylerden bir şeye ihtiyaç duymaz aksi takdirde eksiklik, yokluk ve imkân babından bir şey olurdu. Muhakkak ki sen, eğer “c”, “b değildir” dersen, bu durumda

⁶ Âl-i İmrân, 18.

“c olmanın” haysiyeti, “b değildir olmanın” haysiyetinin aynısı olur ve a’ynıyla “c”, bizâtihi kendisiyle bu olumsuzlamanın misdâkı olur. Bu durumda “c”, zâtı yokluğa ait bir durum olur. “c” yi akleden herkes “b olmayanı” akletmiş olur. Fakat tâli batıl olduğundan mukaddem de batıldır. Bu şekilde “c” olmaklık öznesinin, birleşik bir zat olduğu sabit olur. Velez ki “c”; varlıksal anlamda zihin hasebince “c” olsa da yokluksal anlamla “b olmayanı” ve “b” den olumsuzlanan durumlarda “b nin gayrıdır.”

Varlıksal durumların kendisinden olumsuzlandığı her şeyin mutlak olarak basit hakikatının olmadığı böylece bilinmiş olur. Çelişğinin döndürölmesi ile döndürme yapılırsa, Hakikati Basit Olan her şey, varlıksal durumun kendisinden olumsuzlandığı şeyin gayrıdır. Varlıksal durumun olumsuzlandığı şey, Hakikati Basit Olan değildir; bilakis zâtı iki cihetten birleşik bir şeydir: kendisi cihetinden o, budur; (basit hakikatle birlikteliğı) cihetinden o, şudur. Şu hâlde sabit olduğu üzere, *Hakikati Basit Olan, vücûd ve tam olması yönünden her mevcûttur*; yoksa eksiklik ve yokluk olmaları yönünden her mevcûd değildir. Ve yine buradan sabit oldu ki onun mevcûdata dair bilgisi basit bir ilimdir. Mevcûdatın onun katında hazır oluşu en yüce cihettendir. Hakikati Basit Olan, en yüksek ve en tam olandır. Çünkü ilim, madde ile karışmış olmaması şartıyla vücûddan ibarettir. Ey sevgili kardeşim anla ve faydalan.

Üçüncü Kaide

Doğı Hikmetine Ait Bir Hikmet

Vâcibü’l-vücûd, ortağı olmayan biricik varlıktır. Çünkü o, hakikati tam, sonsuz kuvvet ve şiddete sahip zâtı kâmindir.

Çünkü o, sınırı ve nihayeti olmayan vücûdun yalın hakikatidir. Öğrendiğin üzere eğer onun vücûdunun sınırı olup yönlerden birisiyle özelleşseydi onun sınırlanma ve özelleşmesi, vücûdun dışında bir şey ile olurdu. Bu şey; üzerinde onu sınırlayan, ona hükmeden, şeyliğiyle onu kuşatıp sınırlayan başka bir şey olurdu. Bu ise muhaldir. Vücûda ait kemal ve iyilik olarak ne varsa aslı odur ve ondan kaynaklanır.

Bu, Vâcibü'l-vücûd'un birliği üzerine getirilen burhândır: *Vâcibin* çoğalması mümkün değildir. Zira eğer çoğalsaydı -ki onun vâcip olduğu farz edilmişti- varlığı sınırlı ve ikinin ikincisi olur ve (bu yüzden) bütün varlığı kuşatamazdı. Bu durum gerçekleşince ona ait olamayan, ondan hâsıl olmayan ve katından taşmayan varlıkta imtina veya imkâna ait yokluk yönü hâsıl olurdu. Bu durumda o, mümkün varlıklar gibi *zevc-i terkibi* (iki unsurdan oluşan bir birleşik) olurdu. Sınırlanma ve yokluğun karışmadığı vücûdun hakikati ona ait olmazdı. Bu ise *hulftür*.⁷ Şu hâlde sabit olmuştur ki, vücûdda onun ikincisi yoktur. Her varlıksal kemal onun kemalinin bir sızıntısıdır. Her iyilik, onun nur ve güzelliğinin parıltılarından bir parıltıdır. O, vücûdun aslıdır. Onun dışındakiler zâtının cevherleşmesinde ona tâbi ve muhtaçtır.

⁷ Hulfi kıyas, ispat edilmek istenin önermenin doğruluğu hakkında hüküm verebilmek için bu önermenin karşıt halinin imkânsızlığını göstermeye çalışmaktır. Başka bir ifadeyle ileri sürülen bir fikrin karşıt halinin doğru olması durumunda ne gibi saçmalıkların ortaya çıkacağı ortaya konduğundan bu kıyasa "saçma/imkânsıza indirme yoluyla ispat" da denir. Bk. İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2014, s. 174.

Vehim ve Vehmin Giderilmesi

Tevhid için (tesis edilen) yolların en zayıfı ve delillerin en güçsüzü sonrakilerden bazılarının yoludur. Onlar bu yolu bazı *Müteellihlerin*⁸ zevkine nispet etti ki müteellih kişiler bu yakıştırmadan uzaktır. Bu yol, türetilmiş “mevcûd” teriminin genel ve umum bir şey olması; künhü meçhul olmakla beraber vücûdun ise hakiki ve şahsî olması (kabulü üzerine) inşa edilir. Dediler ki: Mevcûd kelimesinin türemesinin nedeni olan vücûdun, zâtı ile kâim bir emir olması caizdir ve o *vâcibin* hakikatidir. O’nun dışında olanların vücudu, onun gayrındaki bu şeye intisap etmekten ibarettir. Mevcûd, bu hakikatten daha genel olur ve onun dışındakiler ona mensup olur. İki şeyden birinin manası, bizatihi kaim varlık ve (diğeri ise) ona müntesip olandır.

Bunun ölçüsü (bizatihi kaim varlığın) eserlere ilke/neden olmasıdır. Sonra bunu abartarak abur cubur şeylere uyguladılar. Örneğin, (onlara göre) şayet vücûd zâtı ile kâim olursa mevcûdun ona isim olarak verilmesi sahih olur. Onlar burada vücûdun, işin sahibi olduğu gerçeğini ihmal ettiler. O, Allah Teâlâ’nın zâtıysa, şeylerin bazı yönlerini ve fertlerini sabit kılan “mutlak vücûd” manasının *a’yını* mıdır yoksa değil midir? Bu sorunun cevabını bilme kapısı onların yüzüne kapalıdır. Öyle ki, ‘mevcûdâtı kuşatan *mutlak vücûdun* anlamının ancak (dış dünyada) kendisine uygun bir şeyin bulunmadığı, zihnî ma’kûllerle tanımlı ve soyutlanmış master bir mana olduğunu sandılar.

⁸ Mütellih kavramı, İsrâkî bir kavram olup riyazet ve perhiz sonucunda filozofun huzurî, keşfi ve ilahi bilgiyi elde etmesi sonucunda kendisine verilen unvandır.

Sonra, keşke bir bilsem, dilbilimci veya örfü bilen bir kişi, iştikakın neden olduğu manayı anlamadan türetilmiş bir lafzı nasıl ortaya koyar? Türetilmiş olan kavram, kavramların en bilineni nasıl olur? Aynı zamanda “türetilmiş lafzın ilkesi” bilinmezlerin en gizlisi ve hatta tasavvuru imkânsız bir şey nasıl olabilir? Türetilmiş lafzın tek bir manası olurken nasıl “onu türeten neden” iki şey (mana) arasında gidip gelen olabilir? Birincisi, künhü meçhul olan bu zât ve diğeri ise ona olan nispettir. Meçhule yapılan nispet de meçhuldür.

Bilakis hak olan şudur ki, ‘mutlak mevcûd’ kavramının türemesinin ilkesi olan bu genel kavram (vücud), eşyada gerçekleşen şeyin adıdır; şeylerin çoğalması hasebince çoğalır; şiddet-öncelik ve bu ikisinin mukabil-leri hasebince onların üzerine *teşkik* (dereceli anlamdaşlık) ile söylenir. Varlıkların en mükemmeli ve güçlüsü, vücûdu salt hakikat olan Hakk’ın vücûdudur. Vücûd dışında ona bir şey bulaşmaz. O, varlıkların en zâhir olanı; kendisi hasebince en açık olanıdır. Fakat vücûd; zuhuru-
nun şiddeti, idrak edenleri ve zihinleri istilasının kahrediciliği sebebiyle akıl ve gözlerden perdelenir. Onun gizlenme haysiyeti, açığa çıkma haysiyetinin aynıdır. Bunun üzerine tevhid meselesi inşa olur, tevhid kapısı onunla açılır, başkası ile asla açılmaz.

Dördüncü Kaide

Allah Teâlâ’nın sıfatları zâtının aynıdır. Onlar, Eş’arîlerin dediği sekiz tane kadîm varlığı gerekli kılan ve çokluğu vücûdda sabit olan sıfatlar gibi, değildir. Yine onlar, Mu‘tezile’nin dediği gibi, anlamları ve sabit etkileri

bütünüyle reddedilmiş sıfatlar da değildir. Bunlar sıfatları zatın yerine koyarlar. Bazılarının dediği gibi sıfatlar vücûdun aslında değildir. Allah, sıfatlarının iptal edilmesinden ve sıfatlarının kendisine benzer/eş kılınmasından yücedir. Bilakis sıfatlar; aşırılığın tesir etmediği ve gevşekliğin de etkilemediği, *vasat ümmetin* içinden ilimde derinleşenlerin bildiği yöndedir.

Beşinci Kaide Doğu'ya Ait Kaide

İlminin birliğiyle beraber, küçük büyük demeden saydığı eşyaya dair O'nun bütün ilmi, tek bir hakikattir. Çünkü, şayet herhangi bir şey, bu ilim tarafından bilinmeyen bir şey olarak bırakılırsa bu ilim, hakiki ilim olmaz; bilakis bir yönden ilim ve bir yönden cehalet olur. Şeyin hakikati olması cihetinden şeyin hakikati kendisi dışındaki ile karışmaz. Eğer karışırsa o şey bütünüyle kuvveden fiile çıkamaz. Daha önceden geçtiği üzere onun ilmi vücûduna döner. Tıpkı bunun gibi O'nun aşkın varlığına şeylerden bir şeyin yokluğu bulaşmaz. Aynı şekilde bizatihi olan bilgisi, zâtının huzurî bilgisidir ve şeylerden bir şeyin ayniyeti/özü onun zâtî huzuruna karışmaz. Çünkü O'nun zâtı, eşyayı irade eden ve hakikatleri gerçekleştirendir. O'nun zâtı, eşyanın zâtında, eşyanın zâtından onlara göre daha fazla hak sahibidir. Öyleyse şey, kendisi ile beraber imkân içre, O'nun meşiyeti ve tahakkuk ettirmesi ile zorunluluk içredir. Şeyin zorunluluğu imkânından daha güçlüdür. İlminin birliğine rağmen O'nun ilminin her şeye dair olduğunu anlamanın kendisine zor geldiği kişi, aynı şekilde O'nun birliğini

sayısal bir birlik zanneder. O'nun böyle olmadığı daha önce belirtilmişti. O, hakikatiyle ve aynı şekilde sair sıfatlarıyla birdir.

Bir olan Hakk'ın hakikati dışında hakiki bir şey yoktur. Bilakis mümkün şeyler; Hakk'ın birliği dışında şahsiyet, türlük, cinslik, birleşmek vb. birliklere sahiptir. Bu mesele ilâhî meselelerin en kapalılarından. Allah katında olanlar; eşyayı gölge ve karartı konumuna indiren hâsıl edilmiş aslî hakikatlerdir. Allah katında olan şeyler, şeyler olarak kendi nefislerindeki varlıklarından daha gerçektirler.

Altıncı Kaide

Meşşâî filozoflara, onların öğretmeni Aristoteles'e, onlara tâbi olan Ebû Nasr (Fârâbî), Ebû Ali (İbn Sînâ) ve diğerlerine ait olan meşhur görüşte olduğu gibi, Allah'ın *mümkünlere* dair bilgisi yüce zâtında resmedilmiş sûretler biçiminde değildir. *Revâkıyyûn*⁹ ve onları takip eden Şeyh-i Maktûl (Şihâbüddîn Sühreverdî), Allâme Tûsî ve sonrakilerin, O'nun *mümkünlere* dair ilmini, dış dünyadaki *mümkünlerin* zâtlarının a'ynısı olarak kabul ettikleri gibi de değildir. Çünkü onun ilmi kadîm, *mümkünlerin* hepsi ise *hâdistir*. Mu'tezile'nin 'yoklukların şeyliği' düşüncesi bâtıl olduğundan onların dediği gibi de değildir. Eş'arîlerin, O'nun ilmi kadîmdir; ancak *mümkün* ile irtibatı *mümkünün* hudûsu vaktindedir, görüşü gibi de değildir. Eflâtun'a nispet edilen görüş gibi de değildir. Ona göre O'nun ilmi kendi başlarına kâim zâtlar olup O'ndan

⁹ Helenistik dönemde ortaya çıkan felsefe okulu, Stoacılar. Bk. Mahmut Kaya, "Revâkıyyûn", *DİA*, c. 35, s. 24-26.

ve maddeden ayrıık sûretlerdir. Furfûriyûs'a (Porphyrios) nispet edilen Hakk'ın, düşünülürler ile -cumhurun birleşmeden anladığı anlamda- birleşmesi düşüncesi gibi de değildir. Sonrakilerden bazılarının zorladıkları ve zorlandıkları gibi de değildir. İcmalî bir anlatımla bunun onlar için anlaşılması mümkün değildir; bilakis hacimli kitaplarımızda açıklamalı olarak sonuçlarına ulaştırdığımız ve işaretleyip karara bağladıklarımızla mümkündür.

Sonra, konu ile ilgili en saçma sapan söz, şöyle zan-neden kişinin sözüdür.

Bu maddi sûretler; imkân, durum ve zamanlardan dolayı zorunlu olarak maddeye gömülü olmasına; yokluklara, perdelere ve karanlıklara karışmasına rağmen, ilmen ve huzurî yönden Allah Teâlâ katında olan ilmi sûretlerdir. Bu konuyla ilgili burhan şöyledir: Bu yönden maddi varlık, karanlık bir varlıktır, kendisiyle perdelenmiştir. Bu yön hasebince zâtından dolayı huzuru, zâtının zâtından gizli kalmasının aynıdır; toplanması ayrımının aynıdır, birliği çokluğunun kuvvesinin aynıdır ve birleşmesi de parçalanmayı kabul etmesinin aynıdır.

Ey bilgin adam bana söyler misin? Eğer vücûd olması yönünden vücûd, hissin hatta hayal ve aklın erişmediği konumlanmış maddede gömülü sûretiyle Bâri Teâlâ için bizzat bilinen ve onun katında hazır olan ise ma'kûl olması yönünden ma'kûl, nasıl maddî sûret ile bilfiil olur? Ve yine nasıl niceliksel bölünme ve konumsal işaret için kabul edici olur? Hâlbuki varlığın bir yönü olarak aklı varlıktır ve konumsal varlığa muhalif ve ondan ayrıktır.

Akletmenin cisimleşme, cisimleşenin de akletmek olması muhaldir. Şöyle diyenin sözü bir yere konacak bir söz değildir:

Bu cismanî oluşumlar, kendilerine bağlı olan tanımlarında değişen cismanî şeyler olsa bile üstlerindeki mebd-i evvel ve melekût âlemine izafetle değişmez olan sabit akledilirlerdir. Bunun sebebi bir şeyin kendindeki varlığına ait yönün ona bir ilgilinin ilişmesiyle değişmemesi ve şeyin maddî olarak var olması, onun vücûdunun hususiyetinden olmasıdır. Şeyin maddî yönü veya ondan tecerrüt etmesi onun zâtının dışında olan iki sıfat değildir. Bunun gibi cevherin cevherliği ve özel varlığı tek bir şeydir. Aynı şekilde arazın arazlığı da onun vücudundandır.

Hâsılı vücûd birdir ve iki itibar ile cevher ve araz olmaz. Aynı şekilde iki itibar ile mücerret ve maddî de olmaz. Evet! Eğer bu maddî sûret Bâri Teâlâ indinde bizzat ayrık bir sûret ile hazırdır ve taayyünü ile de bilaraz malumdur denirse o yönelinen (müvecceh görüş) olur. Daha önce geçtiği üzere Allah katında olanlar, eşyanın asıl hakikatleridir. Eşyanın Allah katında olana nispeti, gölgenin aslına olan nispeti gibidir.

Yedinci Kaide Allah'ın Kelâmı Hakkında

Kelâm sıfatı, Eş'arîlerin dediği gibi nefsanî bir sıfat, Allah Teâlâ ile ilgili olunca da 'kelâm-ı nefsi' diye isimlendirilen ve O'nun zâtı ile kâim ve kadîm manalardan birisi değildir. Çünkü bu anlatım, ma'kûl değildir. Aksi halde bu sıfat ilim olur, kelâm olmaz. Aynı zamanda kelâm sadece manalara delalet eden ses ve harflerin yaratılmasından ibaret bir şey de değildir. Aksi durumda her kelâm, Allah'ın kelâmı olurdu. Bu kelâmın, Allah tarafından başkasına bildirimde bulunması veya O'nun (başkasına yönelik) ilkâda bulunması kastıyla sınırlandırılması bir

fayda sağlamaz. Çünkü hepsi O'ndandır. Velew ki vasıtasız olan söz kast edilse bile bu caiz değildir; çünkü aksi durumda ses ve harfler olmazdı.

Bilakis kelâm, tam kelimelerin inşası, lafız ve ibare elbisesine bürünmüş muhkem ve müteşâbih âyetlerin indirilişidir.

Kelâm, iki farklı itibara göre Kur'ân ve Furkan'dır. O, kitabın gayrında bir şeydir. Çünkü kitap, yaratılış âlemindeydir.

“Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı, batıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi.”¹⁰

Kelâm, emir âlemindeydir; evi ise kalp ve gönüllerdir. Allah Teâlâ bununla ilgili olarak şöyle buyurur:

“Onu, Allah'ın izniyle Rûhu'l-emin senin kalbine indirdi.”¹¹

Ve yine:

“Hayır; Kur'ân, kendilerine ilim verilenlerin gönüllerinde yerleşen apaçık ayetlerdir. Ayetlerimizi zalimler bile bile inkâr eder.”¹²

Kitabı herkes idrak eder.

“Ona levhalarda her şeyden bir öğüt yazdık ve her şeyi uzun uzadıya açıkladık.”¹³

Kelâma ise “Ancak temiz olanlar dokunabilir.”¹⁴ Bu kişiler, beşerî âlemin kirlerinden temizlenmiş olanlardır. (Bu

¹⁰ Ankebut, 48.

¹¹ Şuara, 193.

¹² Ankebut, 49.

¹³ Arâf, 145.

¹⁴ Vâkıa, 79.

açıdan) Kur'an, kitap olmaksızın Nebî'nin (s.a.a.) ahlakıdır. Bu ikisi arasındaki fark, Hz. Âdem ile Hz. İsa arasındaki fark gibidir.

*“Allah'ın katında İsa'nın durumu kendisini topraktan yaratıp sonra ol demesiyle olmuş olan Âdem'in durumu gibidir.”*¹⁵

Âdem peygamber, Allah'ın kudret eli ile yazdığı kitabıdır.

Sen Allah'ın açık kitabısın ki,

Gizli şeyleri açık kılan harfleri ile yazılan.

Hz. İsa, Allah'ın emri ile hâsıl olan sözüdür.

*“Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur.”*¹⁶

Şerefleendirilmek babından iki el ile yaratılan, iki harf (Kün-كن) ile mevcut olan değildir. Her kim ki, bunun tersini zannederse hata eder.

Sekizinci Kaide Doğu'ya Ait Hikmet

Konuşan, sözün kendisi ile kâim olduğu kişidir. Yazar ise kelâmın, yani kitabın yazıdaki sahibidir. Her ikisine ait mertebeler söz konusudur. Bir yönden her kitap kelâmdır ve başka bir yönden ise her kelâm kitaptır. Çünkü her konuşan bir yönden yazandır ve bir yönden de her yazan konuşandır. Bunun insanda görülen örneği şudur: İnsan alışlagelmiş olan bir konuşma yaparsa kendisinden gönül levhasına, oradan seslerin duraklarında

¹⁵ Âl-i İmrân, 59.

¹⁶ Nisâ, 171.

ve mahreç yerlerinde harflerin şekilleri ve sözün biçimleri sadır olur. Kelâmı var kılanlardan birisi olan nefis, nefes levhasında kudret kalemi ile yazı yazanlardan olur. Sonra nefis kelâmın kendisi ile kâim olduğu şahıs olarak sesler menziline konuşan olur. Bunu kendi üstündeki anlamlar için bir ölçü edin. Nasihatçilerden ve ıslah edicilerden ol, münakaşa ehlinde olma.

Dokuzuncu Kaide

Arşa Ait Bir Kaide

Akledilebilen bir vücûda sahip olan her şey, aynı zamanda akledendir. Hatta -ister akledilir olsun isterse hissedilir olsun- idrake ait her sûret, idrak edicisinin vücûdu ile birleşir. Bu konuyla ilgili olarak Allah katından feyiz olunan burhân şudur: İdrake ait her sûretin maddeden bir çeşit soyutlanmışlığı vardır, velev ki hissi bir örnekleme olsa da. O sûretin vücudu kendindeki varlığı ve hissedilir oluşu birdir ve onda asla farklılık olmaz. Bu özel sûretinden dolayı onun, vücûdun bir yönü olarak farz edilmesi mümkün değildir ki o, vücûdu hasebinde hissedilir olmaz. Çünkü onun vücûdu, idrakî bir vücûd olup gök, yer ve bu ikisi gayrında dışarıda var olanın vücûdu gibi değildir. Muhakkak ki onun vücûdu idrakî bir vücûd değildir; his ve akıl ona ancak arazî ve ona uygun idrakî sûrete tâbi olarak ulaşabilir.

Durum böyle olunca deriz ki: Vücûdu hissedilir olmasının kendisi olan bu hissî sûretin, hissedilir sûretlerle his sahibi olan cevherin vücudundan dolayı ayrı bir vücudunun olması mümkün değildir; ta ki, vücûdu ve hissedilen cevher için başka bir vücûdu olsun, böylece o ikisine hissedilen ve hissedilen göreliliği katılsın. Tıpkı baba

ve oğlu gibi ki, o ikisinin ayrı iki zâtı ve görelilik esasınca birbirlerine ilişmeyen iki ayrı vücûdları vardır. O ikisi ancak babalık ve oğulluk cihetinden beraberce akledilirler. Çünkü bu, bizim kendisiyle ilgilendiğimiz şey misali imkânsız bir durumdur.

Çünkü varlığa sahip olması tasavvur olunamayanlardan olduğu halde bu hissedilir sûret, hissedilen olması hasebiyle (var) olmaz; zâtı, bizatihi gayrı mahsus olur; hissedilir cevhere ilişmesiyle de hissedilen olur. Örneğin insan, zâtî varlığında bizatihi baba değildir. Lakin zâtî varlığından –daha doğrusu bizatihi mahsus olan hissi sûretin zatından- dolayı ârız olan izafi bir halin kendisine ilişmesiyle baba olur. Onun vücûdunun kendisi zâtı hissedilir olunca -ister âlemde onun için ayrı hissedilir bir cevher olsun isterse olmasın, hatta onun dışında olanın a'ynından sarfı nazar edilse veya âlemde ayrı his sahibi başka bir cevher olmadığı farz edilse bile- o, bu hal ve takdirde zâtı hissedilen olur. Zâtı, zâtı için hissedilen olur. Zâtı, zâtı ile his, hisseden ve hissedilen olur. Çünkü görelî olmaları ile izafet içerisinde olanların her biri ne vücûdda ne de bu vücûdun mertebelerinden bir mertebede sahibinden ayrılmaz. O ikisinin oluşumunda akledilen ve hayal edilen sûretin hükmüne dair bu kıyas, hayal eden ve akledenin a'ynı için geçerlidir. Önceki hakîmlerden/filozoflardan bazılarının sözlerindeki 'akleden ile akledilenin birliğine' dair sözleri, umulur ki, daha önce kararlaştırdığımız maksada mebnidir.

Çoğunluğu sonrakilerden olmakla birlikte her kim¹⁷ onun (Furfûriyûs'un) akleden ile akledilen arasındaki birliğe dair tuttuğu yolu yerer ve görüşünü kınarsa onun derinliğini kavrayamamış, tavrı alışının (sırrına) erişememiş,

¹⁷ Molla Sadrâ burada İbn Sînâ'yı kastetmektedir.

iki şey arasında birleşmenin olumsuzlanması üzerine ikame edilen burhânın menşesine ulaşamamıştır. Bu iki şey, sayılabilen ve bilfiil mevcut iki şeydir, sonra bu iki şey birleşerek bir mevcûda dönüşür. Bunun muhal oluşunda şüphe yoktur. Bir zâtın, zâtında tamam ve güçlü olması hasebiyle oluşumuna gelince, bu zât daha önce misdak olmadığı bir emre bizatihi misdak oluncaya kadar tavrında güçlenir. Daha önce ondan neşet etmeyen şeyler neşet etmeye başlar. Onun vücûd dairesinin genişliğinden dolayı bu imkânsız değildir. Nefsin, faal akıl ile birleşmesi ancak zâtındaki sûretler için faal akıl olmasıyladır. Aklın sayısal adet yönünden çoğalması mümkün değildir. Bilakis aklın başka tür bir birliği vardır. Bu birlik, toplanmaya (cemiyyetün) dairdir; yoksa şahıslardan her bir şahsın umumiyet yolu ile bir türe dönüştüğü sayısal bir birleşmeye dair değil. Faal akıl, bedenler ile bağlantı kurabilen nefislerin fâili olmakla beraber aynı zamanda, olgunluk mertebesinin üzerine dayandığı gaye ve kuşattığı nefislerin aklî sûretidir. Bu nefisler, sanki ondan dalanmış yapraklar (tabakalar) gibi bedenlere (dağılırlar); yetkinleşip ve soyutlaşınca tekrar ona dönerler. Bu bahis bu risaleye sığmayacak geniş bir müzakere gerektirir.

Onuncu Kaide

Allah Teâlâ'nın İsimleri Hakkında

Allah Teâlâ buyurdu ki:

*"Âdem'e isimlerin hepsini öğretti."*¹⁸

Yine *"Güzel isimler Allah'a aittir. Onlar ile Allah'a dua edin."*¹⁹ diye buyurdu. Bil ki, ilâhî isimler âlemi, asıl ve

¹⁸ Bakara, 30.

¹⁹ Arâf, 180.

ayrıntılı olarak bütün hakikatleri kendisinde toplayan geniş ve büyük bir âlemdir. O isimler gaybın anahtarları olup bütün mevcûdâta dair Allah'ın ayrıntılı ilminin ilgili olduğu şeyler. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*“Gaybın anahtarları yalnızca Onun katındadır. Onları ancak O bilir.”*²⁰

Öyleyse hiçbir şey yoktur ki, en şerefli ve yüce biçimde Allah'ın zâtının varlığı ile a'yânlarda mevcut olmasın. Her şey Allah'ın zâtından dolayı zorunlu olur. Bunun gibi mümkünün mahiyeti vücûd ile mevcûd, vücûdun bilaraz var kılmasıyla ise mec'uldür (var kılınmıştır). Ancak bizzat *vâcib* olanın mahiyeti yoktur. Çünkü o, mevcûd olmama gibi (imkânî) ihtimallere sahip herhangi bir mertebenin kendisine bulaşmadığı vücûdun mutlak hakikatidir.

Bu, keşf ve irfan ehlinde mükemmellerin idrakine nail olduğu seçkin filozoflar dışındaki kimseler için gizlenmiş bir hikmettir. Bu isimler lafız ve harfler ile işitilen isimler değildir. Bu işitilen lafızlar isimlerin isimleri olup kastedilen şey, bu ilimdir. Bu filozoflar, hikmete ait bir sistem üzere birçok konuyu tahkik edip derlediler. Bu sistemi ilkeler, konular, aslî-tâlî kısımlar, ulaşmak istenen sonuçlar ve hedefler üzerine bina edilmiş felsefî müfredat (*el-hikmetü'l-resmiyye*) şeklinde düzenlediler. Allah'ın yüce isimlerini cevherler ve arazlar olarak taksim ettiler. Arazlar dokuz kategori üzeredir: nicelik, nitelik, yer, konum, zaman, görelilik, sahiplik, etki ve edilgi. Bütün basit aklî mevcûdlar zâtından dolayı var olan 'vâcib varlık'ın vücûdu üzere var olurlar. Bu, Allah'ın azametli sırlarının en acayıplerindendir.

²⁰ En'âm, 59.

On Birinci Kaide

Her fâilin fâilliği ya tabiat ya zorlama ya boyun eğdirme (teshir) ya kasıt (amaçlı) ya rıza ya inayet ya da tecelli ileidir. Elbette ki, ilk üçü hariç diğerleri irade sahibidir. İlk ikinin iradesinin olmadığı kesindir. Üçüncü ise iki durum içerir. Dehrîler ve Tabiatçılar nezdinde âlemi yaratan fâil, tabiat ile fâildir. Bazı kelâmcılara göre fâil, herhangi bir şeyden etkilenmesi üzere kasıt ile; çoğunluğa göre ise bir şeyden etkilenmeksizin kasıt ile fâildir. İşrâkîlere göre rıza, Meşşâîlere göre inayet ve Sûfilere göre tecelli ile fâildir.

*“Herkesin yönünü ona çevirdiği bir yönü vardır. Şu hâlde hayırlarda yarışın.”*²¹

On İkinci Kaide Âlemin Hudûsu Hakkında

Âlemin bütünü zamanda hâdistir. Şöyle ki, varlığı yokluk ile öncelenmiş olan her şey zamana ait olup yenilenendir. Şu manadaki, onun hüviyetlerden bir hüviyeti, şahıslardan bir şahsı yoktur ki -bu ister felek isterse unsur olsun ister basit isterse bileşik olsun ister cevher isterse araz olsun fark etmez- yokluğu varlığını, vücûdu da yokluğunu -zamansal bir öncelikle- geçmemiş olsun. Kısacası cisim ve cisme ait olan her şey, yönlerden birisi vasıtasıyla maddî varlık ile bağlantılıdır. Cismanî varlık, vücûdu ve şahsiyeti sabit olmayıp hüviyeti yenilenendir.

Burhân

Şu âyetler örneğinde olduğu gibi aziz kitabın bazı âyetlerini derinlemesine anlamamız için Allah katından bize bazı şeyler gösterildi.

²¹ Bakara, 148.

“İlk yaratmada acizlik mi gösterdik ki, (yeniden yaratmayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler.”²²

“Sizin yerinize benzerleriniz getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez.”²³

“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁴

Bunların dışında pek çok âyet bu âlemin viraneye dönüşeceğine ve sonra varlığının yenileneceğine işaret etmektedir. Bunun gibi dünyanın zevaline ve varlığının son bulacağına dair Allah'ın şu sözünde delil vardır:

“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak aza-met ve ikram sahibi Rabbinin zâtı baki kalacaktır.”²⁵

“Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür.”²⁶

“Allah'ın gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattığını görmedin mi? Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir.”²⁷

“Şüphesiz yeryüzüne ve onun üzerindekiyle biz vâris olacağız, biz! Ancak bize döndürülecekler.”²⁸

²² Kâf, 15.

²³ Vâkıa, 61.

²⁴ Neml, 88.

²⁵ Rahmân, 26-27.

²⁶ Zümer, 67.

²⁷ İbrahim, 19.

²⁸ Meryem, 40.

Bu burhân; cisimde sâri “cevherî sûret” olan tabiatın yenilenmesinin ispatından elde edilmiş bir burhândır. Bu sûret, cismin hareket ve durgunluğunun yakın ilkesidir. Hiçbir cisim yoktur ki, meylinin yakın ilkesi olarak bütün cüzlerinde sâri olan bu “cevherî sûreti” içermesin. İster bu cisim bilfiil, isterse bilkuvve meyil sahibi olsun; ister dairesel isterse de merkeze doğru veya merkezden başlayan düzgün doğrusal bir hareket yapsın fark etmez. Cisim, zâtının cevheri hasebince ebediyen halden hale geçiş, değişim ve akış içerisinde. Zâta ait varlıksal hareket araz, yer, durum, dönüşüm, nicelik ve nitelik (gibi) şeylerdeki bütün hareketlerin aslıdır. Hâdis, arazî hareket türünden başka bir şey ile değil de onun vasıtasıyla kadîm olan ile birleşir.

Çünkü onun hüviyetinin tabiatı yenilenme, sona erme, sonradan oluş ve kopuş hüviyetidir ki hudûs ve yenilenmesinin başka bir sebebi yoktur. Çünkü zâta ait olanın zâtın kendisi dışında bir illetle nedenli olması söz konusu değildir. Yaratan (câil) onu kararlaştırırken (ca’l) zâtını yenilenen kıldı. Yenilenmesine gelince o, Yaratan’ın yaratması, müessirin etkisi ve fâilin fiili ile değildir. Bu, filozofların zaman konusunda dediklerinin aynıdır. Zamanın hüviyeti; zâtından dolayı yenilenen, sona eren ve akandır.

Fakat biz diyoruz ki: Zaman yenilenme ve değişimin miktarıdır. Hareketin manası şeyin halinin yenilenmesidir. Hareket, bir şeyin tedricî olarak kuvveden fiile çıkmasıdır ve nishî, aklî, master ve zihinsel çıkarımla elde edilir. Çünkü o, yenilenme ve bahsedilen kuvveden fiile çıkışın kendisidir; yoksa yenilenme ve çıkışın kendisi ile olduğu şey değildir. Bu ikisi arasındaki fark, soyutlama ile elde edilen zihnî düşünülür kavramlardan vücûd ile; şeyin onunla var olduğu ve yokluğu kovan anlamındaki vücûd

arasındaki fark gibidir.²⁹ Kuvveden fiile çıkışın kendisiyle gerçekleştiği şey, kategorilerden 'dereceli (var oluşa sahip olan) ferttir.' Onun nitelik ve diğer arazlardan biri olması caiz olduğu gibi -mahiyeti değil de- hüviyeti tedrici olduğu halde yenilenen vücûdunun, maddî ve sûri bir cevher olması caizdir.³⁰

Cismânî tabiatın vücûdunun akıcı, zât ve hüviyetinin yenilenen bir cevher olduğuna dair burhân *el-Esfârü'l-erba'a*'da ve *Hudûs* risalesinde ayrıntılı biçimde açıklandı. Biz oralarda öncü filozofların âlemin dönüşümü, zeval bulması, heyûla ve sûretten oluşan her şeyin yenilenmesi noktasında ittifak ettiklerini naklettik. İster felekî isterse de unsûrî olsun, cisimsel tabiata sahip her şahsiyet hâdistir, zamana aittir. Filozofların meşhur görüşünün aksine bize göre 'külli tabîî' bizzat mevcûd değildir, bilakis bilaraz mevcuttur, Kelâmcıların görüşünün aksine.

Külli tabîî -yani herhangi bir şart olmaksızın (mutlak anlamıyla) mahiyeti kastediyorum- kadîm ve hâdis değildir. Onun hâdis olması fertlerinin hâdis olmasına tâbidir, keza kadîm olması da fertlerinin kıdemine tâbidir. Çünkü o, haddi zâtında vücûdu ortaya çıkaran bir şahsiyet değildir dolayısıyla zâtında bir devamlılığı da yoktur. Bütün

²⁹ Hariçteki vücûd yokluğun yokluğunu ifade ederken, zihinde yerleşen vücûd kavramı bunu gerektirmez. Dış âlemdaki gibi zihindeki varlık yokluğu dışılsa idi zihinde varlık kavramının olması nedeniyle yokluk kavramını düşünemememiz gerekirdi.

³⁰ Yani hareket eden dereceli var oluşa sahip bir ferttir. Bu fert kuvveden fiile çıkarak madde ve sûret birleşimi içerisinde var oluşunu devam ettiren bir cevherdir. Bu cevher sürekli değişim ve dönüşüm içerisinde.

fertleri hâdis olsa bile onun ne bizzat ne de bilaraz devamlılığı vardır; ancak Allah Teâlâ'nın ilminde olması hariç.

Nefisler özdeşlikleri ve yine vücûdları yönünden değişken ve hâdistir veya nefse dair hüküm, maddelere tâbi diğer şeylerin hükümlerine tâbidir. Çünkü onun vücûdunun bir yönü bağıntılı bir vücûddur. Bağıntılı vücûd, cisimlerle bağlantılı olduğu şeyin değişmesi ile değişir. Nefis, daha güçsüz ve daha aşağı olduğu yönden beden ile birleşen olarak kaldığı müddetçe tabiattır. O, akıl yönünden bil-kuvve ve yücedir. Eğer kuvveden fiile çıkarsa mahza akıl ve türünün sûreti olur.

Sırf ayrı varlıklar ve soyut sûretlere gelince onlarla ilgili söz başkadır. Bu sözü mükâşefe sahibi olup nefisleri hasebince varlıkları olmayan muvahhidler bilir. Onların zâtları teklik denizine dalıp kaybolmuştur. Bu teklik denizi Allah'ın ilmindeki sûretlerden, ilâhî ve büyük perdelerden oluşur. Hadîs-i şerifte geçtiği üzere şayet nuranî perdeler olmasaydı Kerîm yüzünün heybetinden göklerde ve yerlerde olanlar yanardı.

İlâhî işler ve nuranî mertebeler Allah'a aittir. Onlar âlemin fertlerinden ve Allah'tan gayrı şeyler cümlesinden değildir. Çünkü onlar ilâhî kaza ve rubûbiyyet âleminde mevcûd olan sûretlerdir. O *müheymin* sûretler asla kendilerini göremezler. Çünkü zâtları onda fenâya ermiş; benlik dağları yıkılmıştır. Varlıkları Evvel'in nurunun şualarından bir parlıttır ve onun bâki kılması ile de bâkidir. Bu kitap, bu şerefli ve derin konuyu ayrıntılandırmaya yetmez. Buradaki amaç cisim ve sûretler ile bunlara bağlı kuvvetlerin hudûsuna işaret etmektir. Bize göre sabit bir varlığı olmayan ve kelâmcıların inkâr ettiği *akla* gelince onun hudûsu yönünde konuşmamıza gerek yoktur.

On Üçüncü Kaide

Hareketin bütün kısımlarında doğrudan fâil olan ancak tabiattır. O, -ister iradî harekette olduğu gibi nefsi kullanarak ortaya çıksın isterse taşın yukarı doğru atılması örneğindeki gibi zorlama ile ortaya çıksın veyahut da bu ikisi dışında “tabiat ile fâil” diye isimlendirilen olsun fark etmez- (bu sayılan hareketlerin) bizzat ilke ve nedenidir. Öyleyse hareket bir türün şahsı konumunda olup ruhu ise tabiattır.

Behmenyâr, hocasını (İbn Sînâ) takip ederek nefis ile ilgili konularda şu soruyu problem edinmiştir: Nefsin muktezasının hilafına organları hareket ettirmek için tabiat nasıl değişir? Nefis ve tabiatın muktezaları birbiriyle çekiştiği sırada nasıl sarsıntı olmaz? O, problemi şöyle çözer: Nefsin teshiri altına girmiş olan tabiat gönüllüdür ki (bu açıdan) o, nefsin kullandığı kuvvetlerden bir kuvvettir ve nefis onun vasıtasıyla “bedenin unsurlarında ve organlarının çoğunda mevcûd olan tabiatın” gayrında olan bedensel eylemlerini yapar.

Bilakis bu mertebe, nefsin makamlarından ve zikrettiğimiz gibi gayrında nefis ile bağlantısı koptuktan sonra bedende kalan bir şeydir. Bitkinlik, sarsıntı, hastalık, fesat vb. sadece ikincisi nefse karşı geldiği için gerçekleşir, birincisi değil. Öyleyse nefsin güç yetirdiği iki tane tabiatı vardır: Birincisi zâtından kaynaklanır, ikincisi ise bedenin bir unsurudur. Nefis, birincisini gönüllü olarak kullanırken, ikincisini kerhen kullanır.

Yan Açıklama

Buradan “ilk filozof”un (Aristoteles) ‘feleklerinin hareketinin tabîî, nefsinin ise tabiata işlenmiş’ olduğuna yönelik sözünün doğruluğu ortaya çıkıyor. Bizim için burhân

ve aydınlatıcı keşf ile zâhir olan şudur: Feleğin zâtı, tabiatı ve hayvanî nefsi vücûd ve şahsiyeti açısından bir şeydir. Üç ayrı neşette olmaları yönünden ise farklıdır. Feleğin mücerret bir nefsi yoktur. Bilakis onun bir nefsi vardır ki canlılığı (hayvanî) tıpkı ışık kaynağının ışınları ile birleşmesi gibi aklî sûrete benzemeye ve onunla birleşmeye çalışması gibi hayalî ve taklit edendir. Gölgenin sahibine bitişmesi gibi, feleğin tabiatı çokça hayal eden nefsi ile bitişiktir. Fakat o, feleğin tabiatı ve hayvanî nefsidir ve o ikisi sürekli akıp yenilendiklerinden dolayı, ilmî kuvvetiyle, o ikisi silinen ve helak olandır. Onun için Allah'ın ilminde sabit ve Allah katında bâki bir kelime vardır. Bunun için âyette şöyle buyrulur:

*“Eğer bilerseniz, şüphesiz Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır.”*³¹

Tamamlayıcı Açıklama

Her feleğin, kendisine bitişen/ilgili bir hareket ettiricisi ve (bir de) hareketinde gaye edindiği ayrık bir hareket ettiricisi vardır. Semavî hareketine ilişkin hareket ettiricinin hüviyeti, yenilenen bir emir ve zâtı da seyyaldır. Senin için dünyanın fena, yok oluş ve intikal yurdu; âhiretin ise yerleşilecek bir yurt olduğu ortaya çıktı. Bu dünya evinde olanlar âhiret evine intikal eder. Gökler dürülür; yıldızlar düşer, onların hareketleri durur ve ışıkları söner. Kıyamet kopunca güneş dürülür, yıldızlar bulanıklaşır, felek dönüşünü durdurur, gezegenlerin seferleri biter. Şüphe yok ki bunlar olacak lakin kıyamet saatinin bilgisi Allah Teâlâ katındadır.

³¹ Nahl, 95.

İŞİĞİN İKİNCİ DOĞUŞ YERİ:

**Yeniden Dönüş (Mead) İlmi Hakkında
Nefsin Marifetine Dair Birinci Aydınlanmaya
Dair Kaideler**

Birinci Kaide

Bil ki, “nefis ilmi” anlaşılması en güç olan ilimlerden-
dir. Uzun araştırmalarına, güçlü fikirlerine ve derin anla-
yışlarına rağmen filozoflar bu konuda şiddetli bir hayrete/
şaşkınlığa düştüler. Onların dışındaki tartışmacıların ha-
lini var sen düşün. Şu hâlde bu ilimden ancak nübüvvet
kandilinden aydınlanmak, vahiy ve risaletin nurlarına, hi-
dayet ve ismet ehli olan Masum İmamlar vasıtasıyla de-
deleri ve nebilerin sonuncusu olan Hz. Muhammed’den
(s.a.a.) varit olan kitap ve sünnetin kandillerine tâbi
olmakla istifade edilebilir. Salavatların en üstünü Hz.
Muhammed’in, masum imamların ve diğer peygamber-
lerin üzerine olsun.

İkinci Kaide

Varlığının başlangıcından varacağı son noktaya kadar nefis-i nâtika için birçok makam ve derece vardır. İnsanı nefis, zâtî var oluş neşetlerine ve vücûdî tavırlara sahiptir. O, taallukî varoluşunun başlangıcında cismanî bir cevherdir. Sonra varlığının gücü adım adım artar ve zâtî ile kâim olan varoluş tavırlarını edinir. Bu dünyadan âhiret yurduna taşınır ve böylece Rabbine kavuşmuş olur. Onun hudûsu cisme bağlıdır; kalıcılığı ise ruhanîdir. Nefsin var oluş neşetinde ilk oluşan şey, cismanî bir şeydir. Sonra tabiatın sûreti ve mertebeleri üzere *duyusal nefis*, sonra *düşünen nefis*, sonra *hatırlayan nefis* ve sonra da *konusan nefis* olur. Amelî akıl oluştuktan sonra bilkuvve akıl sıyrından bilfiil akıl ve oradan da faal akıl derecesine ulaşarak nazarî akıl olur. Allah'ın ilâhî kelâmında kendisine nispet ettiği 'Emre ait ruh' olur:

“*Deki: Ruh Rabbimin emrindedir.*”³²

O, beşerin fertleri içerisinde çok az kişide oluşur. Onun oluşması için Rabbanî bir cezbe gerekir. Yoksa hadis-i şerifte geldiği gibi tek başına amel ve çalışma yeterli değildir.

“*Hakkın cezbelerinden bir cezbe, cin ve insanların ameline eşittir.*”

Üçüncü Kaide

Gayb âleminin ruhlarından ve ruha sahip varlıklar içerisinde melekûtun esintilerinden neşet bulan nefsanî güçlerden ilki, dokunma duyusudur. O, bütün hayvanlarda

³² İsrâ, 85.

umumîdir ve buharımsı ruh vasıtası ile (bedenin) bütün azalarına yayılır. İdrak ettiği şeyler dört nitelik³³ veya onların yerlerine geçen şeylerin sûretleridir. Sonra dokuz tat ve bunların üzerine bina olan tatların sûretlerini idrak etmek için tat alma duyusu gelişir. Sonra koklama duyusu gelişir. Onunla kokular idrak edilir. Bu, ilk üç duyunun en soylusudur. Beş duyunun en soyluları ise duyma ve görmedir. Fâil aracılığıyla görülenlerde gerçekleşen görme kuvveti bizde daha çok kabul ediciye benzer. Duyma ise duyulanlara kıyasla bunun aksidir. Dokunma duyusunda işaret ettiğimiz gibi beş duyu başka bir âlemde mevcut gaybî nurlar gibidir. Hissedilirler ile isimlendirilen nitelikler ancak bılaraz şeylerdir. Onlar nefsanî nitelikler cinsindendir.

Eğer doğrusu istenirse (cevabı şudur ki) bu güçler organlar ile kâim değildir. Bilakis organlar, ruhun emri ile kâimdir. Çünkü burhân şu esas üzere kurulmuştur: Varlığı kendisi olup bir şeye yerleşenin (hal) vücûdu, yer tuttuğu mahallin vücûduyla aynı olup varlığının bir âlemde, varlığının mahallenin başka bir âlemde olması mümkün değildir. Yani hal sahibi ile mahal aynı âlemedir; idrak eden ve idrak edilen aynı yöndedir. Bizzat hissedilen sıcaklık, (ayrık bir) ateş misali ısınan uzvun yanında başka bir cisimde ve yine dokunan diye isimlendirilenin ısınmış uzvunda bulunuyor, değildir; bilakis o, bu âlemden gizli olan başka bir sûrettir. Bu sûret nefsin varoluş neşetinde hâsıl olur ve sıcaklığı dokunma gücü vasıtasıyla idrak eder. Bunu diğer hissedilirler ve onların fevkinde olanlarla da kıyas et. Burada bir sır vardır.

³³ Soğuk, sıcak, kuru ve yaş.

Dördüncü Kaide

Nefsin kendi zâtında, duyu organları ile keşfedilemeyen iştmesi, koklaması, tatması ve dokunması vardır. Bunlar hastalık, uyku, baygınlık, felç ve ölüm durumunda âtıl kalır yoksa bu duyumlar fiillerinden uzaklaşmış değildir. Zâhirî hisler ise onların üzerine örtü ve perde olmuştur. Nefsin zâtında olanlar bu viranelerin aslıdır. Burada bir sır vardır.

Beşinci Kaide

Görme, Riyâziyyûn'un iddia ettiği gibi ışığın gözden çıkması ile olmaz. Tabiatçıların ileri sürdüğü gibi görülenin görüntüsünün gözün merceğine basılması şeklinde de değildir. Her iki görüşün pek çok yönden bozuk olan tarafları kitaplarda zikredilmiştir. İsrâkîlerin kabul ettiği gibi nefsin, madde ile kâim hariçteki sûreti müşâhede etmesi görüşü de doğru değildir. Bu meşhur bir görüştür; Fârâbî ve Şehid Şeyh Şihâbüddin gibi sonraki filozofların çoğu bunu hoş görmüştür. Bu görüş birçok yönden bâtıldır. Bunu *Hikmetü'l-ısrâk* kitabına yazdığımız haşiyede zikrettik.

Onlardan biri şudur ve burhân buna dayanır: Dışardaki nesneler idrakin bizzat onunla bağlantılı olduğu şeylerden, huzurî idrak ve şuurla ilgili varlıksal şeylerden değildir. Onlardan biri şudur: Bu nispet geçerli değildir. Çünkü konum sahibi olmayan ile maddî konumlara sahip olan arasında doğrudan nispet kurmak imkânsızdır. Bu ikisi arasında nispet kurmak ancak konum sahibi olanın vasıtasıyla olabilir. Vasıtayla geçerli olduğu takdir edilse bile onun nispeti isrâkî ilim olmaz bilakis konumsal ve

maddî olur. Çünkü bütün maddî güçlerin eylemleri ve etkilenmeleri konumun iştirakiyle olur.

Görmenin nasıl gerçekleştiğine dair Allah Teâlâ'nın bize ilham ettiği hakikat şudur: Allah'ın izni ile görmeye dair özel şartlar hâsıl olduktan sonra nefisten, nefsin kendisi ile kâim, kendisinde hazır, -bu âlemde değil de- kendi âleminde temessül eden bağlantılı sûretler oluşur. İnsanlar bundan gafildir. Onlar sanıyorlar ki, bunlar idrakin kendilerine bağlandığı, maddelerde gömülü sûretlerdir. Bizim görmenin keyfiyetine dair ortaya koyduğumuz şeye “*işrâkî izafet*” ismi verilmesi uygundur. Çünkü ona izafe edilen, mevcûd olanın bizzat vücûdunun nuruna izafe edilmesi gibidir. Sen yine idrak edilen sûretlerin hepsinin başka bir âlemde mevcûd olduğunu öğrenmişsin.

“Şüphesiz bunda Allah’a kulluk eden bir toplum için yeterli bir mesaj vardır.”³⁴

Altıncı Kaide

Muhakkak ki, insanın hayal gücü, bu âlemin ötesinde soyut bir tözdür. Bu âlem derken oluş ve bozuluşa tâbi olan tabiatı, dönüşüme uğrayan maddeleri ve hareketleri kastediyorum. Bununla ilgili kesin delillerimi *el-Esfârü'l-erba'a* kitabında yazdım. Hayal gücü, varoluşa ait iki âlemden de soyutlanmış değildir. Eğer böyle olsaydı akıl ve akledilen olurdu. Tam aksine onun vücûdu başka bir âlemdedir. Hayal gücü; varoluşunda bu âlemin hizasında felekler, unsurlar, hayvan ve bitki türleri vb. gibi şeylerin olduğu -bu âlemin katbekatı şeyleri içeren- bir benzerini

³⁴ Enbiyâ, 106.

oluşturur. İnsanın idrak ettiklerinden hayal gücü ile gördükleri ve bâtinî hislerinin hepsi, beynin içine yerleşmiş birer *cirm*³⁵ veya beynin ortasına yerleşmiş birer güç değildir. Hayal gücü feleklerin cirimlerinde de yerleşmiş değildir. İshrâkî filozofların sandığı gibi hayal âlemi, nefisten ayrı bir âlemde var oluyor, değildir. Hayal gücü, yerleşenin yerleştiği yerdeki (hulûl) kıyamı gibi değil de aksine fiilin fâil ile kıyamı gibi nefis ile kâimdir.

Nefis âleminde hazır olan bu sûretler; zuhur, gizlenme, şiddet ve güçsüzlükte farklılaşırlar. Nefsin hayalî yönü güçlendikçe, cevheri kuvvetlendikçe, zâtına dönüşü çoğaldıkça, yine bedenle meşgul olmasını azaltıkça ve hareket edici kuvvelerini kullandıkça katındaki temessül edici sûretlerin zuhuru daha tam ve vücûdu daha güçlü olur. Bu sûretler kuvvetlenip şiddetlerini artırınca artık nefis ile bu âlemin mevcûdları arasında -nefsin varlığının şiddetlenmesi, hâsıl olması ve üzerine eserlerin bina edilmesi yönünden- alaka kalmaz. O, cumhurun sandığı gibi genellikle uykuda görülen ve üzerine vücûdun eserlerinin terettüp etmediği misalî karartılar değildir çünkü bu karartıların nedeni nefsin uykuda bedenle iştilal etmesidir.

Bu sûretlerin zuhurunun ve varlıklarının gücünün tamama ermesi, yalnızca ölümden sonra olur. Hatta insanın ölümden sonra gördükleri bu âlemdeyken gördüğü sûretler olur; ki rüyaların sûretlere nispet edilmesi böyledir. Bu nedenle Emîrül-müminîn Ali (a.s.) buyurdular ki:

³⁵ Üç boyutlu cevher, cisim, semavî cisim anlamlarında kullanılan felsefe terimi. Bk. H. Bekir Karlığa, “Cirm”, *DİA*, c. 8, s. 27-28.

“İnsanlar uykudadır. Ölünce uyanırlar.”

O zaman gayb görünür olur ve ilim görmeye bağlı olarak gerçekleşir. Onda âhiretin ve cesetlerin yeniden dirilişinin sırrı vardır.

Yedinci Kaide

Nefsin nefis olmaklığı vücûduna ilişen bir eklenti değildir. Bunun gibi filozofların çoğunluğu, nefsin bedene nispetini kralın memlekete ve kaptanın gemiye nispeti gibi sandı. Hâlbuki tam aksine bu nispet vücûdun yönlelerinden bir yöndür. Yoksa bu yön -kralın, kaptanın, babanın ve benzerlerinin hali gibi- zâtı özel olanın, bir diğer zâtı özel olanın varlığına ilişmesi hali gibi değildir. Çünkü nefis, bir vücudun nefsi olmaya devam ettiği müddetçe ve kuvvetlerini kullandığı halde onunla bağlantılı olmadığı tasavvur olunamaz. Ancak vücûdunda değişim olur, cevheri şiddetlenir ve zâtı bağımsızlık kazanırsa artık “tabiata ait olan bedene” ihtiyaç duymaz. Ya ehline sevinçli bir biçimde döner ya da alevli ateşe yaslanır.

*“Doğrusu bunda, kulluk eden kimselere bildiri vardır.”*³⁶

Sekizinci Kaide

Âdemoğullarının nefisleri, bedenlerinden önce bir varoluşa sahiptir ancak bu durum, Eflâtun’un tenâsüh ve nefsin kıdemine dair meşhur görüşüne saplanmayı gerektirmez. Çünkü madde ve istidat dışında bir türün fertleri, çoğalıp birbirinden ayrılmaz. Nefsin varoluşu -bileşik miktarlar gibi- birliğinden sonra bölünmüş bir şey

³⁶ Enbiyâ, 106.

değildir. Ayrıca bedenleşmeden önce nefislerin işlevsiz kalması da söz konusu değildir. *Hikmetü'l-işrâk* kitabına yazdığımız *Haşiye*'de bu sonuçlara bizi ulaştıran akıl yürütme yollarını ve bunlar ile ilgili delilleri -ki üzerlerine konulacak bir şey yoktur- açıklayıp beyan ettik. Şu âyette bu gerçeğe dair bir işaret vardır:

*“Rabbin, insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim’ demiş ve buna kendilerini şahid tutmuştu. Onlar da: ‘Evet, şahidiz.’ demişlerdi. Bu, kıyamet günü, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu.’ dersiniz veya ‘Daha önce babalarımız Allah’a ortak koşmuşlardı, biz de onlardan sonra gelen bir soyuz, bizi, boşa çalışanların yaptıklarından ötürü yok eder misin?’ dersiniz diyedir.”*³⁷

Hız. Peygamber (s.a.a.) *“Ruhlar, gizli yerlerin ordularıdır.”* buyurdu.³⁸

Ebû Abdullah (a.s.) kendisinden nakledilen bir hadiste ise şöyle buyurdu:

“Allah bizi azamet ve celâlinin nurundan yarattı. Sonra yaratılışımızı arşın altında gizli olan bir toprak ile süretlendirdi. Bu nur oraya yerleşti. Biz o zamanlar nuranî beşerler idik. Bizim şîalarımızı da bizim toprağımızdan yarattı.”

Tevhid kitabında Ebû Abdullah'a (a.s.) dayandırılan bir rivayet Muhammed b. Bâbeveyh'ten şöyle rivayet edildi:

Ebû Abdullah dedi ki: *“Allah müminleri canların toprağından yarattı. Onlara ruhunu akıttı.”*

Ebû Cafer'den (a.s.) benzer bir söz rivayet edildi:

³⁷ Arâf, 172.

³⁸ *Sahîh-i Buharî*, c. 2, s. 147.

“Allah, müminleri canların toprağından yarattı. Canların ruhunu sûretlerine akıttı.”

Ebû Abdullah'tan (a.s.) şöyle rivayet edildi:

“Mümin müminin kardeşidir. Çünkü onların ruhu Allah'ın ruhundandır. Müminin ruhunun Allah'ın ruhuna bitişmesi, güneşin ışıklarının güneşle bağlantısından daha güçlüdür.”

Bu konu ile ilgili olarak bizim ravilerimizden gelen rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Hatta öyle ki, ruhların bedenlerden önce var olması düşüncesi İmâmiyye mezhebinin zaruri inançlarından olmuştur. Allah, âlimlerimizden razı olsun.

Dokuzuncu Kaide

Unsur ve rükünlerden yaratılmış insanın bâtınında bütün âza, his ve güçleriyle birlikte 'berzaha ait, canlı ve nefsanî bir insan' vardır. O, şu anda mevcuttur. Onun hayatı bu bedene hariçten gelen bir hayat gibi arazî değildir, tam aksine zâtî bir hayattır. Bu nefsanî insan, vücûdda aklî ve tabîî insan arasında *orta bir cevher*dir. Bu (dediklerimiz) *Rubûbiyyet Bilgisi*³⁹ adlı kitabında felsefecilerin öğretmenin tuttuğu yola benzerdir:

³⁹ Plotinos'un *Enneadlar* isimli çalışmasının IV-VI. bölümlerinden yapılan seçme ve kısa yorumlardan oluşan bu kitap yanlışlıkla Aristoteles'e atfedilmiştir. Bu kitap ile *Esûlûcyâ* kitabı aynıdır. Bir de *Risâle fi'l-ilmî'l-îlâhî (Metafizik Üzerine)* adlı bir kitap vardır ki bu da *Enneadlar*'ın V. bölümünün özeti üzerine yazılan bir şerhtir. Bk. Şenel, Cahit, “Yeni Eflâtunculuğun İslâm Felsefesine Yansımaları.” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2012), 21 vd.

Cisme bürünmüş insanda, nefis ve akıl niteliklerine sahip iki insanî varoluş vardır. Cisme bürünmüş insanın, o ikisi olduğunu kastetmiyorum. Fakat onun, o ikisi ile bitişik olup (ittisal) o ikisinin heykeli olduğunu anlatmaya çalışıyorum.

Bundan dolayı insan, bazı aklî ve nefsi eylemler yapar. Çünkü cisme bürünmüş insanda şu iki kelime vardır: nefsanî ve aklî kelime. Ancak bu ikisi bedende daha zayıftır ve azdır. Çünkü beden, heykelin heykelidir. (Görüntünün görüntüsüdür.)

Kitabının başka bir yerinde dedi ki:

Cisme bürünmüş insan, ilk ve gerçek insanın heykelidir (görüntüsü/putu).

Ve yine dedi ki:

Cisme bürünmüş insanın güçleri, hayatı ve varlık halleri zayıftır. Bunlar ilk insanda (aklî insanda) gerçekten daha güçlüdür. İlk insan zâhir hisleri güçlü, hayatı ve halleri bu insanın hislerinden daha kuvvetli, daha açık ve daha görünürdür. Defalarca dediğimiz gibi bu insan, o insanın görüntüsüdür.

Bil ki, bu büyük filozofun tuttuğu yol; aklî insan, aklî at, aklî hayvanlar, çeşitleriyle beraber aklî bitkiler, aklî yeryüzü, aklî ateş, ilâhî hak cennet, yüce aklî semalar, diğer ilâhî ayırık sûretler ve Allah'ın ilminde mevcûd türsel tabiatlar, kaza âlemi ve kalıcı ilâhî isimlerin mazharlarının Allah'ın bâki oluşu ile onun katında bâki olduklarının ispatının yoludur. Çünkü bu sayılanların bağımsız vücûdu yoktur. Bilakis bunlar Zât'ın işleri ve rubûbiyyetin perdeleridir. Bu görüşlerin aynısı, "sûret konusunda" hocası Eflâtun ve Sokrat'ta vardır.⁴⁰ Şîfâ

⁴⁰ Molla Sadrâ da Plotinos'un eserinin Aristoteles'e ait olduğunu sanmaktadır. Bu büyük yanlış, -İbn Rüşd dışarıda tutulmak

sahibi (İbn Sînâ'ya), ulaşılmaya değer bu felsefi sonuçların (matlap) hâsıl olması ve bu felsefi yola koyulması kolay olmamıştır. Bu yüzden Aristoteles'in bu sözlerini eleştirmiş ve Eflâtun ile Sokrat'ı çokça eleştirerek ayıplamıştır.⁴¹ Sanki o, *Esûlûcyâ/Esulucia* (*Theologia Aristoteles*) kitabına bakmamıştır veyahut da bu kitap Aristoteles'e değil de Eflâtun'a aitmiş.⁴²

Toparlarsak bu mesele hikmetin en derin meselelerindendir. Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir, demektir.⁴³ Önceki filozoflardan sonra asırlar geçmiş olmasına rağmen filozoflardan bir kişi bile bu konuyu tahkik edememiştir ki, böylece konu ile ilgili eleştiri ve şüpheleri gidermiş olsun. Ancak merhamete kavuşmuş bu ümmetten bazıları buna nail olmuştur. Allah'a hamd, fazl ve keremine şükürler olsun.

Onuncu Kaide

Beşerî fertler türdeşdir. Burada, bedeninin maddesi ve nefsin sûretinden alınmış, yakın cins ve yakın ayırmadan mürekkep ve türsel birlik tanımı altında vaki olan bir

kaydıyla- İslam filozoflarının Aristoteles ile Eflâtun'un görüşlerinin arasını bulmaya çalışmalarında etkili olmuştur.

⁴¹ Konuyla ilgili olarak şu makalemize bakılabilir: "Aristoteles'ten Hareketle İbn Sînâ'nın Ontolojik Açıdan İdealar Eleştirisi" *Es-kişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

⁴² Anlaşılan İbn Sînâ bu kitabın Aristoteles'e ait olmadığı yönünde duyduğu şüphede haklı görünmektedir.

⁴³ "Hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır." (Bakara, 269)

gerçeklik vardır. Lakin insanî nefislerin, işin başında türdeş olduktan sonra dört cins altında vaki olan başka bir neşet ve ikinci bir fitrat hasebince zâtları farklı ve türleri çoğalır. Çünkü onlar bilfiil oluşumlarının başlangıcında hissedilir madde için kemalî sûretler; işleri ise kendisi ile birleştikleri aklî sûretleri kabul etme olan ruhanî madde-dirler. Onlar sebebiyle nefisler kuvveden fiile çıkarlar veya şeytanî vehmî sûretlere, evcil veya yırtıcı hayvan-sal sûretlere dönüşürler. Nefis onlarla haşrolur ve yeni-den dirilme zamanı -içinde bulunduğumuz neşette değil de başka bir neşette- onlarla kâim olur. Aksi durumda tenâsüh olur, yeniden dirilme değil. Hâlbuki tenâsüh imkânsız iken cismanî diriliş ise gerçektir.⁴⁴

İnsan bu âlemde “melek, şeytan, evcil ve yırtıcı hayvan olma” seçeneklerinden birisi olur. Eğer üzerine ilim ve takva hâkim olursa melek olacaktır. Şayet tuzak, hile, bilmediğini bilmeme (ceh-i mürekkep) üzerine hâkim olursa inatçı şeytan olacaktır. Eğer şehvetin eserleri üzerine hâkim olursa uysal bir hayvan olur. Eğer heyecanlanma ve gazabın eserleri üzerine baskın gelirse yırtıcı bir hayvan olur. Muhakkak ki köpek, hayvanlık sûreti ile köpektir, maddesi ile değil. Domuz, sûreti ile domuzdur, maddesi ile değil. Diğer hayvanlar da böyledir. Katır, eşek, koyun, ayı, fare, kedi, tavus, horoz vb. gibi bazı hayvanlar bazı özellikleriyle beraber şehvî nefsin sıfatları altındadır. Aslan, kurt, kaplan, yılan, akrep, ak baba, doğan vb. gibi bazı hayvanlar ise gazabî nefsin sıfatları altındadır.

⁴⁴ Konuyla ilgili olarak yazdığımız makaleye bakılabilir: Fevzi Yiğit, “Molla Sadrâ’nın Tenâsüh Eleştirisi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 30/3 (2019).

İnsan, nefsine hâkim olan ahlâk ve melekler hasedince kendisine uygun sûrette kıyamet gününde ayağa kalkar. İlâhî kitapta buyrulduğu gibi insan nefsi âhirette birçok türde varlık gösterir. Âyette “Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir.”⁴⁵ diye buyrulmaktadır. Ve yine “Kıyamet koptuğu gün, işte o gün, darımağın olurlar.”⁴⁶ diye buyrulmuştur.

Şeklin bozulup değiştirilmesi anlamını taşıyan âyetleri zikrederim:

“Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitap’ta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık; onlar sonra Rabbine toplanacaklardır.”⁴⁷

Başka bir âyet-i kerimede “Kendi elleri ve ayakları, yapmış olduklarına şahidlik ettikleri gün onlar büyük azaba uğrayacaklardır.”⁴⁸ buyrulur.

“Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp arınıza kattınız.”⁴⁹

“Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde.”⁵⁰

İmam Cafer-i Sâdık (a.s.) buyurdular ki:

“İnsanlar amellerinin sûretlerine göre haşredilirler.”

Başka bir rivayette “Niyetlerinin sûretine göre” ibaresi geçmektedir. Bir rivayette “Bazı insanlar kendilerine hoş

⁴⁵ Fussilet, 19.

⁴⁶ Rûm, 14.

⁴⁷ En’âm, 38.

⁴⁸ Nûr, 24.

⁴⁹ En’âm, 128.

⁵⁰ Tekvir, 5

gelen maymun ve domuz kılığında haşrolacak.” denilmektedir. Kavramları sembolik ve hikmetleri peygamberlerin nübüvvet kandilinden iktibas edilmiş olan Eflâtun, Pisagor ve bu ikisi dışında evvelkilerden bazılarının sözleri buna (hadiste bildirilene) tevil edilir.

Öğreti/sistem oluşturan büyük felsefe kitaplarında zikredilen “bir şey; bir şeyin sûreti ve başka bir şeyin maddesi olamaz” (sözü), bir neşet hasebince ve cismanî madde ile asla bağlantısı olmayanla ilgili olarak geçerli olur. Madde ile alakası olan nefsin işi, her bir sûretten sonra başka bir sûret ile tasavvur olunmak ve onunla birleşmektir. Aynı şekilde “hissî sûret” cismanî madde sayesinde bilfiil suret olmakla beraber bilkuvve ma’kûldür.

Biz cevherî hareketin, maddî tabiata sahip her şeyde geçerli olduğuna dair burhânları ikame etmiştik. İnsan nefsi, oluş ve bozuluşa tâbi varlıkların en hızlı dönüşeni; tabiat, nefis ve aklın tavır alışlarında inkılâb edendir. Onun yaratılışa ait fitratının başlangıcı hissedilir âlemin nihayeti iken ruhanî âlemin de başlangıcıdır. Bu başlangıç, Allah’ın yarattığı büyük bir kapıdır ve onunla melekût âlemine varılır. Aynı zamanda ondan cehennem kapılarından her birine bir kapı açılır. Onlar dünya ile âhiret arasında gerçekleşen engellerdir (sed). Çünkü onlar bu âlemdeki her kuvvetin sûreti ve âhiret âlemindeki her sûretin maddesidir. Orası cismanî ve ruhanî iki denizi birleştiren yerdir. Cismanî manaların sonu olmaları onların “ruhanî olan cismanî” manaların evveli olduklarının delilidir.

Eğer nefsin bu âlemdeki cevherine bakarsan, onu cismanî güçlerinin hepsinin ilkesi; hayvanî ve nebatî diğer

sûretleri kullanan olarak bulursun. Eğer akli âlemdeki cevherine bakarsan onu fitratının başlangıcında, akıl âleminde sûreti olmayan salt kuvve olarak bulursun. Fakat onun işlerinden birisi akıl ve ma'kûl kapısında kuvveden fiile çıkabilmesidir. Birincinin bu âlemin sûretine nispeti, tohumun meyveye ve nutfenin hayvana nispeti gibidir. Nitekim nutfe, bilfiil nutfe bilkuvve hayvandır. Keza nefis, bilfiil beşer bilkuvve akıldır. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde buna işaret vardır:

*“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım; ancak bana Tanrı'nızın tek bir Tanrı olduğu vahyolunuyor.”*⁵¹

Hız. Peygamber'in (s.a.a.) nefsi ile diğer beşer nefisleri arasında bu neşette benzerlik vardır. Onun nefsi vahiyy ile kuvveden fiile çıkınca yaratılmışların en faziletlisi, her nebi ve melekten Allah'a daha yakın olur. O, şu sözünde buna işaret etmiştir:

“Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir nebi onda beni kuşatabilir.”

On Birinci Kaide

Bil ki, insan bireyleri arasında akıl ve ma'kûl yönünden kuvveden fiile çıkanların sayısı gerçekten az ve varlık yönünden de oldukça nadirdir. Genellikle insan nefisleri bilfiil akıl olamamış eksik nefisleridir ancak bu durum ölümden sonra bu nefislerin bâtil olmasını gerektirmez. Nitekim İskender Afrodisî'nin⁵² zannı bu

⁵¹ Kehf, 110.

⁵² Aristoteles yorumcusu, filozof. Bk. Mahmut Kaya, “İskender Afrodisî”, *DİA*, c. 22, s. 560.

yöndedir. Şöyle ki, bu zan, âlemin iki türlü olduğu fikrine dayanır: birincisi maddî bedenler âlemi ve ikincisi akıllar âlemi. (Hâlbuki) hakikat böyle değildir. Varlıkta, bu âlem gibi olmayan zâtı hissedilir canlı/hayvanî başka bir âlem vardır. Bu âlem, yok olup giden görünür hisler gibi olmayan hakiki hislerle idrak edilir.

Bu âlem, nefsin arzuladığı ve gözlerin görerek lezzetlendiği, mutluların nimetlendiği yeme, içme, nikâh, şehvet, birleşme gibi her şeyin olduğu hissedilir cennet; ateş, zakkum, yılan ve akrep gibi şeylerle mutsuzların azap çektiği hissedilir cehennem olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer böyle bir âlem bulunmasaydı inkârı mümkün olmayan ve hak olarak zikredilen, herkes için yeniden dirilmeyi ispat eden şeriatların ve ilâhî kitapların âyetlerinde, bu âlemin reddedilmiş olması gerekirdi.

Filozofların Şeyhi Ebû Ali İbn Sînâ, İskender'in görüşünü naklettikten sonra onu çürütmek için bir risalesinde on tane delil getirdi. Ebû Hüseyin Amiri'yle buluşmasında onun sorularına verdiği cevapları içeren bir risalede⁵³ ise İskender'e meyletmiştir. İskender'den rivayetle Meşşâîlerin İmamından nakledilen şu cümlelerdir:

⁵³ M. Cüneyt Kaya'nın yegâne eser (Ragıp Paşa Kütüphanesi 1461, 150a-162b) olarak taktim ettiği *el-Mecâlisüs-seb'beyne's-Şeyh ve'l-Âmiri* adlı eser, toplam kırk bir felsefî soru ve cevabı ihtiva etmekte olup yedi oturumun yazıya dökülmüş hâlidir. Kaya'nın ifadesine göre *Mecâlis*'te soru soran ve yorum yapan İbn Sînâ, cevap veren ise Âmirî'dir. Bk. M. Cüneyt Kaya, Âmiri Çalışmaları için yeni Bir Kaynak *el-Mecâlisüs-seb' beyne's-Şeyh ve'l-Âmiri*, *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Nisan 2015), 1. Sadrâ'nın böyle nadir eserlere ulaşabilmiş olması okumasının ne kadar geniş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Heytûlânî eksik nefisler ölümden sonra silinip gider. Themistius'a (ثامسطيوس) göre onlar bâkidir. Onların kurallarına göre bu bir güçlüktür. Çünkü eğer o nefisler bâki ise onlarda azap çecekleri nefsanî bir kötülük ve lezzet alacakları aklî bir fazilet olamaz. Fiilî ve infiâlî olanın atıl kalması mümkün değildir. Dediler ki: Allah'ın inayeti geniştir. Bütün, parçadan büyüktür vb. gibi sözleri söyleyenlerde olduğu gibi onun için evveliyata dair tasavvur cinsinden zayıf bir vehmî saadetin olması gerekir. Ve yine denildi ki: Çocukların nefisleri cennet ile cehennem arasındadır.

Bu, Şeyh'in söylediği sözlerdir. (Ben ise derim ki:) Evvelî mefhumların idrakinde ne gibi bir saadet vardır, bir bilsem.

Fâsık olmayan sıradan nefislere gelince bunlar, nazarı ilimleri kazanmaya şevkli değildir. Sonraki filozoflar, bu nefislerin yeniden dirilişi ve âhiretteki derecelerine dair öncekilerin sözlerini kavrayamamıştır. Çünkü o nefislerin dereceleri aklî kutsal âleme yükselecek bir derece değildir. Tenâsühün bâtul olmasından dolayı nefislerin hayvanların bedenlerine döneceği fikri de doğru değildir. Nefislerin doğrudan yok olduğu da doğru değildir. Çünkü mizaca bürünmemiş olanın fesada ermesi imkânsızdır. Bir kısım düşünür; salihlerin ve zâhidlerin nefislerinin, -onlar için vehmî saadet hâsıl olsun diye- tahayyüllerine konu olan buhar ve dumandan bileşik bir cirm ile havada asılı duracaklarını ifade eden görüşü, izah etmekte zorlandılar. Aynı şekilde bazı mutsuzların nefisleri de bu buhar ve dumandadır. Başka bir taife, bu sözü, dumanımsı cirmeler için geçersiz kabul ederken semavî cirmeler için geçerli kabul etti. Şifâ sahibi, bazı âlimlerden bu görüşü nakletti. İbn Sînâ, o âlimleri sözlerinde hakka

ulaşamamışlar olarak vafetti. *Telvîhât* sahibi Sühreverdi, mutluların semavî felekî cirimler ile bağlantılı olacağı sözünü güzel bir söz olarak kabul etti. Mutsuzlar hakkında ise dedi ki:

Onların sema âlemine yükselmeye gücü yoktur. Çünkü semada olanlar nuranî nefisler ve şerefli cirimlerdir.

Dedi ki:

Cirmi tahayyüle ihtiyaç duyan kuvvetin ay altı âlemin altında ve deliği olmayan ateş küresinin üstünde olması imkânsız değildir. O; ateş, zehirli yılanlar, sokucu akrepler, içilen zakkumlar gibi hayaller için özne ve kendi başına bir türdür.

İleri gelen filozofların bu sözleri; irfanın hakikati ve Kur'ân'ın nurlu yolundan değişik oranlarda (doğru olmaktan) uzaktır. Biz, onların düşüncelerinde sakatlıklar gerektiren bazı yönleri eş-*Şevahidü'r-rubûbiye* kitabında beyan ettik.

İKİNCİ AYDINLANMA

Ahiretin Hakikati ve Cesetlerin Yeniden Dirilişinin Nasıllığı Hakkında

Ruhların yeniden dirilişini, Allah’a yakın kullar için geçerli hakiki mutluluğun kalıcılığını; bunun karşısında Allah’ın katından kovulmuş mutsuzların bedbahtlığını hacimli kitaplarımızda açıkladık. Yazdıklarımızla zapt edip kendileri için hâsıl olmuş şeylerde mana olarak tahkike ulaşmış filozoflar arasında ayrılık yoktur. Şimdi biz bedenlerin yeniden dirilişini (haşr) beyan edeceğiz. Onda kaideler vardır:

Birinci Kaide Cesetlerin Yeniden Dirilişinin Keyfiyetinden Perdeyi Kaldıran Usul Hakkında

Muhakkak ki, insanlara ait şahsi bedenler, hak şeriatte bildirildiği gibi, kıyamette diriltilecektir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Allah ‘Pek az kaldınız, keşke bilseydiniz! Sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?’ der.”⁵⁴

“De ki: ‘Onları ilk defa yaratan diriltecektir. Çünkü o, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.’”⁵⁵

“De ki: ‘İster taş veya demir ya da kalbinizde büyütüğünüz başka bir yaratık olun, yine de diriltileceksiniz.’ ‘Bizi tekrar kim diriltir?’ derler. De ki: ‘Sizi ilk defa yaratan.’ Sana başlarını sallayarak: ‘Ne zamandır bu?’ derler. ‘Yakında olması mümkündür.’ de.”⁵⁶

Bu kaide, yedi asıldır.

Birinci Asıl

Her şey, sûreti ile kaim olur, maddesi ile değil. Sûret, şeyin mahiyetinin a'ynı, hakikatinin tamamı ve son faslının mebdesidir. Şey, sûreti ile odur; maddesi ile değil. Eğer onun sûreti maddesinden soyutlansa bu soyutlanma sırasında o şey aynı ile kalır. Maddeye ihtiyaç; sadece bireyselleşmekte kusurlu olan sûrete ait bazı fertlerin bağımlı varlıkları yanında bunların bizatihi kusurlarından, şahıslarının gereklerini ve gerçekleşme imkânlarını taşımaktan, istidatlarını Yaratıcılarına yaklaştırmaktan ve ortaya çıkış vakitlerini diğer vakitler içerisinde seçmekten aciz olmalarından kaynaklanır. Maddenin sûrete nispeti, eksik olanın tamam olana nispeti gibidir. Şeyin tamamıyla beraber bilfiil hâsıl olması vâcib iken noksanlığıyla hâsıl olması bilkuvve mümkündür. İşte bu yüzden bazıları madde ile sûretin ittihâdı (birleşmesi) görüşüne

⁵⁴ Müminûn, 115.

⁵⁵ Yâsîn, 79.

⁵⁶ İsrâ, 50-51.

sahip oldular. Bizce de doğru olan bu görüştür ve bunda şüphe yoktur. Biz bunun ispat yollarını *el-Esfârü'l-erba'a* adlı kitabımızda izah ettik. Ancak istenen sonuç (matlap) sadece buna (madde suret ayırımına) dayanmaz.

İkinci Asıl

İster soyut isterse somut olsun bir şeyin şahıslaşması, kendisine ait vücûdunun bir yönünden ibarettir. Bu şahsi varlığın müşahhas ilineksel özelliklerle isimlendirilmesine gelince bunlar, onun emare ve gerekleridir, ayakta tutucuları değil. Bu şahsın hüviyetinin aynılığı kalıcı olmakla birlikte, özelliklerinin bir şahıstan diğerine, bir türden diğerine değişmesi caizdir. Bunun gibi Zeyd'in hal ve durumlarının nicelik, nitelik, mekân ve vakit olarak değişmesine rağmen Zeyd, Zeyd'in a'ynıdır.

Üçüncü Asıl

Şüphe yok ki, şahsî vücûd, şiddetlenip güçlenen bir şeydir. Birlik niteliği üzere bitişik bir hareket yapan cevherî hüviyet; cevherliğinde hareket eden ve dereceli olan şeylerdendir. Birin birle birleşmesi, vücûd ve şahıslaşma vasıtasıyladır. Meşşâîlerin sözü şudur: "En şiddetli ve en zayıfa ait her mertebe ve sınır başka bir türdür." Eğer (bu) doğru ise -ancak bu sınırın bilfiil sınır olması şartı ile doğrudur, yoksa şiddetlenmede farz edilen sınır ile değil- bir şey, bilfiil mevcut olamaz. Mevcut olsa da iki sınır arasında bilfiil sınırlanmamış sonsuz türlerin hâsıl olması lazım gelir. Bilakis bilfiil mevcûd, her hareket ve dönüşümde -cevherde veya keyfiyet veya onun gayrında olması fark etmez- bu farz edilmiş sınırlar arasında aracı şahsi emirdir.

Perdeyi kaldıran ve güçlüğü çözen şey şudur: Muhakkak ki, vücûd, mevcûdiyette önce olan asıldır. Mahiyet, gölgenin sahibine tâbi oluşu gibi vücûda tâbidir. Bitişik birin bir vücûdu ve farz edilmiş bir sınırı vardır. Her ne zaman vücûd bir olursa mahiyet de çoğalmaksızın bir olur. Eğer vücûd duracağı bir sınırdaki sona ererse mahiyette belirlenip görüleceği bu sınıra tâbi olur.

Toparlarsak, her ne zaman vücûd şiddetlenir ve kuvvetlenirse zât yönünden en mükemmel; mana ve mahiyetleri kendisinde toplama yönünden en tamam; eserler ile fiiller yönünden ise en çok olur. Görmüyor musun hayvan nefsi; diğer bitkisel nefislerin hepsinden vücûd ve unsura ait sûretler açısından daha güçlü olduğu için bitkisel, cansız ve unsurlara ait faaliyetlerin üstünde faaliyetler yapıyor. İnsan nefsi ise onların bütün faaliyetlerini düşünme gücü sayesinde gerçekleştirir. Yani akıl, bunların hepsini inşa ederek yapar. Bâri Teâlâ, her şeye isteğini feyiz olarak verir.

Dördüncü Asıl

Niceliksel ve niteliksel sûretler ile bunların heyetleri, maddî istidatlar ve kabul edicilerin ortaklığından dolayı fâilden hâsıl oldukları gibi bazen de kabul edenin ortaklığı, durum ve istidadı olmaksızın fâilin soyut tasavvurunun yaratması ve fâillik cihetlerinden ortaya çıkarlar. Bu münasebetle felek ve gezegenlerin varlıkları; ilk mevcutların (mebâdî) tasavvurlarından, fâile ait olmaklık cihetlerinden, kabiliyet ve hak edişin kendisini öncelemediği Allah Teâlâ'nın en mükemmel nizama yönelik bilgisinden kaynaklanır. Aynı zamanda bu kabulden hareketle

hayalî kaim sûretlerin inşası, hayale ait kuvvetin salt iradesi ile bir mahalde gerçekleşmez. Sen hayalî kuvvetin bu âlemde soyutlanmış (olarak var) olduğunu öğrenmiştin.

Şüphe yok ki, o sûretler, dimağın cirmiyile kâim olmadığı gibi, bir topluluğun sanısı üzere feleklerin cirmi ile de kâim değildir. Yine bu sûretler, nefis ile kâim olmayan (bağımsız) misalî bir âlemde de var oluyorlar, değildir. Bilakis o sûretler, nefis ile kâim olup ona ait varlık sahasında mevcûd olurlar. Ancak şu an varlıkları zayıftır. Nefsin şanı, maddî sûretlerin vücûdundan vücûd itibariyle daha güçlü olarak, mevcûd a'yânlar oluşturmaktır. Şeyin bir şey için ortaya çıkmasının şartı onunla kıyam etmesi ve ona hulûl etmesi değildir. Buna göre mevcûdların sûretleri de Allah Teâlâ'nın zâtından dolayı hâsıl olmuştur. Öyle ki, onlar Allah'ta hulûl etmeksizin O'nunla kâimdirler. Onların fâilleri için hâsıl olmaları, kabil için hâsıl olmalarından daha gerçektir/doğrudur.

Bazı muhakkikler dediler ki:

Her insan, himmeti mahallinde dışarıda varlığı olmayan bir şeyi vehmiyle yaratabilir. Fakat himmeti onu koruyup muhafaza edemez. İnsanın üzerine her ne zaman bir gaflet çökerse bu yarattığı kaybolur.⁵⁷ (Alıntı bitti.)

Beşinci Asıl

İnsanın hayal gücü, yani nefsin hayal mertebesini kastediyorum, bu hissedilir beden ve dokunulabilir cetsetten zât ve fiil olarak ayrı bir varlıktır. Bunun zikri daha önce geçmişti. İnsan bedeninin kalıbı parçalanınca bu

⁵⁷ İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* kitabından alınmıştır.

parçalanma ve zayıf onun zâtına ve idraklerine yol bulamaz. Ölüm anında dünyaya sevdalı olduğu için ölüm sekaratı ve ölümün acısı üzerine çöker. Ölümden sonra zâtını, “dünyada bulunduğu heyet üzere şekillenmiş ölçülerıyla” bir insan ve bedenini kabirde ölü olarak tasavvur eder.

Altıncı Asıl

İnsanın dünyada veya âhirette aklî veya hissî idrakine konu olanların ve yine hakikat ile tasavvur ettiği şeylerin hepsi, hüviyeti belirgin olan şeyler olarak insanın zâtından ayrı şeyler değildir. Bilakis zâtında bizzat idrak ettiği mevcutlardır, zâtının gayrında olan şeyler değil. Daha önce geçtiği üzere göklerde, yerde ve bu ikisi dışında bizzat görülen ne varsa; bu âlemin varoluş cihetlerindeki mevcûd heyûlânî maddelerde var olan haricî sûretler değildir. Nefsin onları idrak edebilmek için maddelerin iştirakine ve konumsal nispete ihtiyacı insanın duyumsayan olmasında hislerin bilkuvve bir şey olduğu başlangıç safhasındadır. İnsan, bilaraz idrak edilen maddeye nispetle idrak aletleri (kullandığından) dolayı özel bir konuma ve mahsus kılınmış şartlara ihtiyaç duyar. Bilaraz idrak edilen şeyler, nefsin idrak edilirleri bizzat idraki sırasında hazır olduğundan dolayı benzer haricî sûretlerdir. Bu vecih üzere idrak bir veya birçok kere gerçekleşince nefis, -tıpkı zatürre hastasının ateşlendiğinde ve uyuyan rüyasında gördüğü şeyler ve benzerlerinde olduğu gibi- haricî bir aracıya ihtiyaç duymaksızın, çoğunlukla idrak ettiği şeyin sûretini kendi âleminde görür. Bunun için ölüm sonrasında nefsin idrak ettiği ve hissettiği şeyleri idrak etmesine, nefis âlemi ve hakikatinden ayrı olan

haricî maddenin ortaklığı ve bedenın âlet olarak kullanılması dışında, bir mâni yoktur.

Yedinci Asıl

Şüphe yok ki tasavvurlar, ahlakî davranışlar ve nefsanî yetenekler dış dünyada etki sahibi olan şeylerdendir. Bu şeyler çokça vuku bulur: Utanan kızarır, korkan sararır, uykuda cinsel birleşmenin hayalinin etkisi bedene yayılır ve bu yüzden insandan meni gelir. Şiddetli hastalık durumunda insanda vehimler oluşur. Dış bir sebep olmaksızın kötü, fasit ve karışık hayaller zihne akın eder. Bu ve benzerleri, insanlar tarafından tecrübe edilirler. Bunun şahitlerinden birisi şudur: İnsan kızdığı zaman -ki kızgınlık nefse ait bir niteliktir- nasıl da kan dolaşımı hızlanır, yüzündeki kırmızılık artar, sonra kararır, şah damarı şişer, sinirleri depresir. Bedeninin karışımlarını yakan bir ateş kalbine dolar. Vücudundaki rutubet azalır; gözü, dimağın boğumlarına kendisinden mütevellit siyah bir dumanla dolduğundan kararır. Bazen ruhun mizacının fesada uğramasından dolayı ölüm gerçekleşir ve temiz kandan oluşan buharımsı ruhu ile hayvanî maddesinin bağlantısı kopar. Bu asılları hazırladıktan sonra Allah'ın dilemesiyle diyoruz ki:

İkinci Kaide

Mahşer gününde dirilen, maddelerden oluşan cüz ve organların bir araya gelmesiyle oluşan zıtların karışımından hissedilir ve somut bir yapıya sahip olan, bu insandır. Bununla birlikte her vakitte bedenın doku, organ, cevher ve arazları hatta kalbi, dimağı ve zâtına en

yakın tabîî cisim olan buharımsı ruhu değişir. Bu ruh, bu âlemdaki nefis evinin konuğu konakların ilkidir. O, zâtının kürsîsi, istiva ettiği arşı, güç ve askerlerinin savaş meydanıdır. Bununla beraber o, sürekli olarak dönüşüm, değişim, sonradan ortaya çıkma ve inkıta halindedir. Beden olması açısından bedenın bekasında önemli olan şa-hıstır ki o da nefsin birliğiyledir. Zeyd'in nefsi kendisi olduķça bedeni de bu bedendir.

Çünkü bir şeyin nefsi, hakikat ve hüviyetinin tamamıdır. Buna benzer olarak şöyle söylenir: “Bu çocuk delikanlı olmuş” veya “Bu genç daha çocuktu! (Ne zaman büyüdü.)” İnsan yaşılanınca çocukluğundaki organ ve cüzlerinin hepsi değişir. Bununla beraber onun parmağı aynı parmadır; yani o, çocukluğundaki parmağının tasdik edicisidir. Bununla beraber zâtındaki madde ve sûret yok olmuş, belirli bir cisim olması yönünden zâtında bir şey kalmamıştır. Bu insanın parmağı olması cihetiyle kalan şey, sadece nefsinin bekası nedeniyle kalandır. Bir yönden bu, *a'ynı* (biaynihi) ile odur. Onun *a'ynı* olması cihetinden bu, o değildir. Bu iki cihet de çelişki içermek-sizin geçerlidir.

Ölümden sonra yeniden dirilen bu insan ferdi, *a'ynı* ile dünyadaki bu insandır. Bu düşüncede herhangi bir geçersizlik yoktur. Bu dünyevî beden bozulup yok olur. Çünkü o; zıtlardan ve kokuşan, kesif, karışımlardan birleşerek oluşur. Cennet ehlinin uhrevî bedeni ise fenâ, ölüm, hastalık ve yıkım kabul etmeyen bir beden olup zâtından dolayı diri, şerefli, bâki ve nuranîdir. Kâfirin bedeninde dişi, Uhud dağı gibi, sûreti köpek, domuz ve bu ikisi dışındaki diğer hayvan sûretleri gibidir. Kalplere

işleyen ateşte kâfirin derileri erir, sonra onların ciltleri ve azaları başkaları ile değiştirilir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*“Derilerinin her yanıında, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz.”*⁵⁸

Cehennem ehlinin ateşteki yokuşa yetmiş aşamada çıkmakla sorumlu tutulduğu rivayet edilmiştir. Onlar elini oraya her koyuşunda erir ve her çıkarttığında el aslına döner. Ayakları da aynı şekilde oraya her koyduğunda erir ve her kaldırdığında aslına döner.

Artık bilindiği üzere kıyamette diriltilecek olan bedenin maddesi, (bu dünyadaki) bu beden maddesi değildir. Bu hüküm birinci ve ikinci aslın hükmüncedir. Şey özdeşliği yönünden sûreti ile şeydir, maddesi ile değil. Mevcûd bir şeyin bekâsı şahsiyetiyledir, arazlarının değişebilmesi bu duruma zıt değildir ve arazların hususiyeti yönünden maddenin kendisiyledir.

Sonra insanın âhirette huri, saray, cennet, ağaçlar, ırmaklar vb. nimet türünden ve bunların zıddı olarak azap türünden ateşte gördüğü her şey, nefsin zâtı dışında ayrı bir varlığa sahip olan şeyler değildir. Onlar cevher olarak daha güçlü, yerleşik olmaları daha gerçekçi, hakikatleri yenilenme ve bozulmaya maruz kalan maddî sûretlerden daha kalıcıdır. (Dördüncü aslın hükmünce bu böyledir.) Onun mekân ve konuma dair soru sorularak öğrenilecek bir sınırı yoktur. Örneğin o, bu âlemin içinde mi yoksa dışında mıdır? veya yönleriye ait sınırlamaların ötesinde midir? Yoksa o, semaların tabakalarının arasında veya yerin katmanları arasında mıdır? Öğrendiğın üzere

⁵⁸ Nisâ, 56.

o, bu (soruların bağlamı dışında) başka bir varoluşa sahiptir. Onunla bu âlem arasında konum ve miktar yönünden bir ilgi yoktur.

Hadis-i şerifte şöyle nakledildi:

“*Cennetin arzı kürsîdir, çatısı ise Rahmân'ın arşıdır.*”⁵⁹

Burada mekânsal semâdan murat edilen, cihetler sahibi bu âlem ile sabit felekler arasında yer alan bir şey değildir. Bilakis murat edilen, o ikisinin bâtın ve gayb âlemindeki mertebesidir. Muhakkak ki, cennet göklerin gaybına yerleşmiştir. Varit olduğu gibi cennet yedinci semada, ateş ise en aşağı yerededir. Bundan murat ateşin bu âlem perdesi altında olduğudur. Âhiret yurdu daimî ve ebedidir. Nimeti zail olmaz, meyveleri kesilmez ve yasaklanmaz. Beşinci asıla göre bu böyledir.

İnsan iştah duyup canının çektiği her şeyi, bir anda kendi katında hazır eder. Hatta nefsi, bu şeyin hazır olmasını tasavvur edendir. Nefislerin lezzetlenmesi ve nimetlenmesi şehvetleri miktarıncadır. Bu, altıncı aslın hükmüncedir.

İnsana ulaşan şeylerin menşei ve insanın âhirette hayır, şer, cennet ve cehennem gibi karşılaşp kendisine eşlik eden şeyler; niyet, yönelim, inanç ve ahlak babından insanın zâtında olan şeylerdir. Bu şeylerin ilkeleri, insanın vücûdundan ayrık olan ve onun için (dışarıdan) konulmuş şeyler değildir. Yedinci asıl gereğince bu böyledir.

Beşerin bazı fertleri zâtlarındaki kemal hasebince yakınlştırılmış melekler olurlar. Onlar cennet nimetleri veya onun tabakaları gibi şeylere iltifat etmezler. Bu, üçüncü asla göre bu böyledir.

⁵⁹ *Bihârü'l-envâr*, c. 8, s. 24.

Üçüncü Kaide

Âhirete ait bedenlerle dünyevî beden ve cesetler arasında, cismanî varlık yönünden, mevcut olan farkın birçok veçhesi vardır:

Onlardan birisi şudur: Âhiretteki her ceset ruh sahibidir, hatta bizzat hayatın kendisidir. Orada hayat sahibi olmayan bir beden varlığı tasavvur edilemez. Bu, bu dünyadaki durumun aksinedir. Bu dünyada hayat ve şuur sahibi olmayan cisimler bulunur. Canlı cisimlerdeki hayat cisme ilişip ona sonradan eklenir.

Onlardan birisi şudur: Bu âlemdeki cisimler nefislerini istidat yolu ile kabul edicidir. Âhiretteki nefisler ise zorunluluk yönünden bedenlerinin fâilidir. İşte bu dünyada bedenler ve maddeleri istidat ve dönüşümler ile nefsin sınırlarına varıncaya kadar yükselirler. Âhirette ise işin gidişatı, nefislerden bedenlere doğru alçalış yönündedir.

Onlardan birisi şudur: Burada kuvve zaman açısından fiili olandan önce iken; fiilî olan da zât yönünden kuvveden öncedir. Orada ise kuvve; zât ve vücûd olarak fiilden öncedir.

Onlardan birisi şudur: Bu dünyada fiil kuvveden daha şerefli. Çünkü fiil kuvvenin gayesidir. Orada ise kuvve fiilden daha şerefli. Çünkü kuvve fiilin fâilidir.

Onlardan birisi şudur: Uhrevî bedenler ve cirimleri nefislerin tasavvurları ve idrakleri hasebince sonsuzdur. Çünkü burhânî deliller, orada sonlu boyutların olmadığını (gösterir.) Hatta oradaki boyutlar ve maddi şeylerin yönlerinde sıkışma ve daralma yoktur. Şeylerden bazıları diğer bazılarının dışında veya içinde bir yönde değildir. Mutlu ve mutsuz her insan ferdi kendi başına bu âlemden daha büyük ve tam bir âlemdir. Âhiretteki her insana ait

olan âlem başka bir âlemin parçası/dalı olamaz. Mutlu olanlardan her biri istediği genişlikte bir mülke sahip olmayı murat edebilir. Bu manaya Ebû Yezîd Bistâmî işaret etti: “Şayet arşa ve içerdği şeyler Ebû Yezîd’in kalbinin köşelerinden bir köşeye girse onu hissetmez.”

Onlardan birisi şudur: Âhirete ait bedenler, cennetler, nehirler, odalar, evler, köşkler, temiz eşler, huriler, cennet ehlinin hizmetçilerinden maiyetinde olanlar, köleler, erkek hizmetçiler (gılmanlar) vb. gibi en büyük nimetler; saadet ehlinin bir insanın varlığına bağlı olup onunla kâim olan mevcûdlardır. Çünkü bu varlık, Allah’tan gelen bir destek sayesinde sayılanlarla kuşatılmış; bağışlayan ve merhamet sahibi olana konuk olmuştur. Ateş, bukağı, zincir ve yılanlar vb. gibi şeylere ulaşmış olan azgın cehennemliğin hali bu şeylere nispetle (cennettekinin hali gibi) değildir. Çünkü o, bu kötü şeylerle kuşatılmıştır. Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Şüphesiz zalimler için, duvarları çepeçevre onları içine alacak bir ateş hazırlamışızdır.”⁶⁰

“Cehennem, inkâr edenleri şüphesiz kuşatacaktır.”⁶¹

“Doğrusu bu Kur’ân’da kulluk eden kimselere bildiri vardır.”⁶²

Dördüncü Kaide

Âhireti ve cismanî hasrı inkâr edenlerin şüphelerinin giderilmesi ile ilgili olarak bazı güçlükler vardır.

⁶⁰ Kehf, 29.

⁶¹ Tevbe, 49.

⁶² Enbiyâ, 106.

Bunlardan birisi şudur: Cismani haşr cennet ve cehennem için mekân ve cihet olmasını gerektirmektir. Bu durumda herhangi cihetten “âhiret âlemi ve mevcut âlem nerede?” diye sorulabilir. Bu da ya ikisinin birbiri içine girmesini veya aralarında boşluğun olmasını lazım kılar. Hâlbuki bu durum, daha önce işaret ettiğimiz gibi, asıllardan bir aslın iptal ettiğidir. Çünkü âhiret âlemi kendi nefsinde tamdır. Bu âlemin varlığının bütünlüğü dolaısıyla “Nerede?” sorusu onun için geçersizdir. Çünkü onun üstünün üstünde, altının altında bir şey yoktur. Âhiretin toplamı; üstünde ve altında bir şey olmayan- dır. Sadece âlemin parçalarının mekânı sorulur, toplamın mekânı sorulamaz.

Âhiret âleminin tam bir âlem olduğunu söylemiştik. Hatta cennet ve cehennem kendi başına tam bir âlemdir. Dahası mutlu olan her insan ferdi, tam bir âlemdir ki buna daha önce işaret etmiştik. Eğer dünya ve âhiret iki tam âlem olmazlarsa nasıl olur da Allah’a ait iki âlem olurlar? (Hâlbuki ikisi de Allah’a aittir.) Ancak yine şunda şüphe yok ki, âhiret kendisinde ölüm, yıkım, fenâ olmayan kalıcı bir neşettir. Orası Allah’a yakınlık diyarıdır. İnsan orada Allah ile konuşur. Parlak yüzler O’na dönüktür. Dünya ise kutsiyet cihetinden yok oluş, fenâ ve kovulustur.

Şöyle bir hadis bize ulaştı:

“*Muhakkak ki, dünya lanetlenmiştir.*”

Lanetli olanın içindekiler kınanmıştır. Lazım olanların farklılaşması, melzumların farklılaşmasına delildir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Ölümü aranızda biz tayin ettik; sizi ortadan kaldırıp benzerlerinizi yerinize getirmeyi, sizi bilmediğiniz şekilde var etmeyi dilesek kimse önümüze geçemez.”⁶³

İbn Abbas’tan (r.a.) “Cennette olanların ancak isimleri dünyadadır.” sözü rivayet edildi. Öğrendiğin üzere âhiretin varlık ciheti dünyanınkinden gayrıdır. Dünya ve âhiretin varlıkları cevherleri yönünden farklıdır. Veleve ki âhiretin cevheri dünyanın cevheriyle aynı olsaydı; dünyanın harap olup yok olması kesinlikle sahih olmazdı. Ve yine âhirete dair görüş tenâsühe dair görüşün aynı olur; yeniden diriliş harap olduktan sonra dünyanın yeniden imar olmasından ibaret olurdu. Hâlbuki bütün dinler dünyanın yok olduktan sonra tekrar imar edilmeyeceği noktasında ittifak etmiştir.

İkinci olarak eğer (ruhun başka bir bedene) iade edilmesi hak olsaydı tenâsüh zorunlu olurdu. Tenâsühün bazı türlerinin, şeriatla yeniden diriliş diye isimlendirilen şeyle aynı olup caiz olduğu yönünde bir görüş meşhur olmuştur. Hâlbuki bu görüş sahipleri düşünmüyorlar ki, bizzat muhal olanın tabiatı ve dışarıda varlığının örneği olmaz. Öyleyse şeriatın, isim değişikliğiyle tenâsühü meşru kabul etmesi mümkün değildir. Tenâsühün muhal olduğu üzerine burhânlar getirilmiştir.⁶⁴ Âhiret ile ilgili bir risalede bu güçlüğü cevap olsun diye bazı anlatımlar yapılmıştır:

⁶³ Vâkıa, 60-61.

⁶⁴ Konuyla ilgili olarak ilgili makalemize bakılabilir: İslâmî Araştırmalar Dergisi, *Molla Sadrâ’nın Tenâsüh Eleştirisi*: <https://www.islamiarastirmalar.com/magazine/tr-molla-sadrin-tensuh-elestirisi-1006.html?page=archive>

Nefs-i nâtkanın bu bedenle iki çeşit ilgisi vardır: Birincisi, daha evla olup damarlarda gezinen hayvanî ruh ile alakalıdır. İkincisi ise bu ruhun kesif organlara hulûl etmesidir. Ruhun mizacı fesada erince ve neredeyse nefis ile ilgisine dair salahiyetini yitirince nefsin organlar ile ikincil bağlantısı/ilgisi güçlenir. Bu taayyün ile organlar başka bir taayyünde bulunur ki sonrasında haşr esnasında organlar toplanır ve ikinci kere bedenin heyeti tamam olur. Buharımı ruh başka bir kere daha hâsıl olur ve nefsin onunla ilgilenmesi birinci seferde olduğu gibi tekrar başlar. Böylece ikinci ilgi, organların mizacı üzere başka bir nefsin ortaya çıkmasına mâni olur. Mead, cezaya nail olması için bâki olan nefistedir. (Risaleden yapılan alıntı burada sona erdi.)

Bu sözler, saçmadır ve birçok yönden kusur içerdiğinden dolayı birinci cevaptan daha kıymetsizdir. Bu kusura surlardan birisi şudur: Bu makamda ikinci ilginin manası bîlaraz olur, şu mana ile ki, orada, ruhlara bizzat ve organlara tâbi olma yoluyla nispet edilen bir ilgi/bağlantı vardır.

Diğeri şudur: Nefsin bedenle bağlantı kurması kasıt ve ihtiyar ile değildir ki, nefis, ruhun mizacının bozulmasının bilincine varmak isteyince azalar ile bağlantı kurmak yoluna yönelsin.

Diğeri şudur: Bunları diyen kişi bedeninin bozulmasıyla mizaç ve itidal üzere azalarının da bâki kalmayacağını anlamamıştır. Şöyle ki, nefsin beden ile bağlantısında onun eteğine yapışması ve nefis ile beden arasındaki bağlantının yörüngesinin birlik ve itidal yönünden olması ancak en latif olandan başlayıp en kesif olanda sona erer. Bu kişi, nefsin bozulan mizacın ve tabiî alakanın maddeleri ile bağlantı kurmakla hangi maksada kavuştuğuna

dair azıcık düşünmemiştir. Çünkü her tabîî fiilin tabîî ve zatî gayesi vardır.

Diğeri şudur: Ruhlar, basit ve birleşik azaların hepsi, hudûs ve bekâ yönünden daha şerefliiden en şerefliye doğru sıralanmaları yönünden nefisten taşmışlardır. Eğer vücûdun bir organında sâri olan ruh fesada ererse organ da organ olarak kalamaz. Aynı şekilde azalar nefsin vücûdunda belirirler. Öyle ki, beden mizacı bozulup terkihi dağılınca nefsin beden ile bağlantısı kesilir. Bedenin fesadı ile ondan ayrılan nefis, teşekkülü üzere dağılmış cüzlerinin bir araya gelmesi vasıtasıyla yeniden geri döner. Aynı zamanda bu azaları toplayan ancak tabîî sûret veya tabiatın maddesine alaka gösteren nefsanî bir kuvvet olup o da bir asıl gibidir. Sonra beslenme organları ile ilgilenir. Hatta tahkike göre, beden parçalarını koruyan ve şahıs için gıdaları birleştiren şey ancak kendisi için doğumun gerçekleştiği ve kâmil bir nefis olmasında önceki makam ve derecelerine göre maddelerin nefsi (kendisi) olur.

Özetle nefis; beden ve cüzlerinde ebedi olarak taayyün eder yoksa beden, mertebelerden birinde nefsi taayyün ettirmez. En saçma sözlerden birisi, âhiretteki maddeleri ve harici kesif kabukları birliğin itidali yönünden (bir kabul etmekle kendisini) başarılı ilan eden ve nefsin beden ile tabiat vasıtasıyla alaka kurduğunu ilan eden sözüdür. *Bu ve benzerlerini söyleyen kişi asırların en faziletliilerinden olup nefse ilişen hâl, makam ve derecelerden gaflet içerisinde*. Bu kişi (birinci olarak) beden âlemlerde yeniden dirilişi ve iki diriliş arasındaki farkın nasıllığı noktasında gaflet içerisinde. Her kim ki, bu

mukaddimeyi ve nefsin beden üzerine önceliğine dair bilgiyi sağlam bir şekilde anlarsa bilsin ki, bu ve benzerlerini diyenler âhiret ilmini tahkik etmekten merhalelerce uzaktadır.

(İkinci olarak) belki bunları söyleyen kişi ölüm anında bedenini harap olan bir ev gibi olduğunu zannediyor: “Bu ev öyle bir ev ki, bayındır ve mamur olduğu günlerde adam orada oturdu. Bir müddet sonra oradan göçtü. Sonra adam için o eve dönme şansı doğdu. Önceki hallerini ve geçmiş zevklerini hatırladığından adamın ona yönelik iştiağı arttı. Böylece cennetin mamur yurtların ve nezih iç açıcı evlerinde ebediyen yaşamaya başladı.” Her kim ki, hikmet şarabını içerse iptidâ arzuya dayanan boş ve lüzumsuz işlerin tabiatıta var olmasının mümkün olmadığını bilir.

Üçüncüsü, “yokun iadesi” lazım olur. Sen bunun gerekli bir varoluş olmadığını öğrendin. Bunun meşhur cevabı şudur: Madde ve aslî öğeleri bâkidir. Bu, geçersiz bir cevaptır. Çünkü madde, müphemliğin son sınırındaki kapalılığı ifade eder. Daha önce geçtiği üzere her şeyin hakikati sûreti ile taayyün eder, maddesi ile değil.

Dördüncüsü, (ruhu bedene) iade etmek, el-Hakîm’e yakışmayan abes bir amaçtan dolayı olamaz. Eğer iade etmekte Allah’ın güttüğü bir amaç olduğu varsayılırsa bu durum Allah için eksiklik olur. Allah’ın bundan tenzih edilmesi gerekir. Eğer ruhu bedene iade etmek kula acı vermek içinse bu durum kul için uygun değildir. Eğer lezzeti ulaştırmak içinse lezzetler özellikle de hissi lezzetler öncelikle acıların giderilmesi ile olur. Bunu filozoflar ve tabipler kitaplarında açıkladılar. Önce onun acı çekmesi

gerekir ki, ona hissî lezzet ulaştırılmış olsun. Bu durum el-Hakîm'e yaraşır bir durum mudur? Bunun misali, bir yeri kesilen ve sonra zevk alması için yarasına merhemler süren kişinin misalidir. Cumhur buna, Allah'ın yaptıklarından dolayı sorgulanamayacağını, söyleyerek cevap verdi. Bir kişi mülkünde yaptıklarından dolayı sorgulanamazmış.

Çözümü yönünden cevabın analizi şöyledir: Gaye nedene dair yapılan araştırmalarda sabit olduğu üzere her fiil ve hareketin zâtî bir gayesi vardır. Gaye her eylemin gerekli bir cüzüdüdür. Buna göre her kişiye niyet ettiği vardır ve herkes kazandığı ile cezalandırılacaktır. Dünya ve âhiretin *İlahı* ortağı olmayan bir ilahtır. Allah'ın sünnetinde değişiklik bulunmaz. Onun özel fiili ancak rahmet, inayet ve her hak sahibine hakkı olanı ulaştırmaktır. Ödül ve cezalar iyilik ve kötülük fiillerinin sonuçları ve meyvesidir. İster akli isterse hissî olsun âhiretin lezzet ve nimetleri, susuz kişinin su sandığı serabı andıran yok olucu dünya işleri ve lezzetleri gibi değildir; tam aksine -öğrendiğin gibi- nefis cevherine ulaşan hakiki lezzetlerdir.

Beşincisi, bir insan başka bir insan için tamamı ile belirgin bir gıda olursa âhirette diriltilen ikisinden birisi olur. Sonra şayet yiyenin kâfir ve yenilenin mümin olduğu farz edilirse ya mümine azap edilmesi veya kâfire nimet verilmesi gerekir. Veya ikisi bir cesette beraber olursa yiyen kâfire azap edilmesi, yenilmiş olan müminin nimetlendirilmesi gerekir.

(Bu müşkilin) Doğru cevabı daha önce anlatılanların hatırlanmasıyla bilinir. Bazı insanlar bu makamda acayip sözler söylediler ki, akıllı talibe, iman nurunun

aydınlatması olmaksızın “şariat sahibine salt taklit ile bağlandıktan ve bir çeşit kurtuluşa erdiren kocakarı inancıyla yetindikten sonra” (bu kişilerin) bu ve benzeri sözleriyle iştilal etmesi haramdır.

Altuncısı, yeryüzünün genişliği fersah ve mil ile ölçülmüş miktarlardır. Nefislerin sayısı ise sonsuzdur. Onun büyüklüğü sonsuz bedenlerin hâsıl olması için (hacim yönünden) yeterli değildir. Bunun cevabını bahsi geçen asıllardan öğrendin. Zikredilen şeyleri kabul ettikten sonra, heyûlânın kabul edici kuvve olduğunu, onun zâtında miktarı olmadığını dolayısıyla miktarlar ve bölünmelerin onun için sonsuz olduğunu ve sayılarının durumunun da aynı şekilde olduğunu bilirsın, velev ki sonsuz olsunlar. Âhiretin zamanı dünyanın zamanı gibi değildir. Âhiretin bir günü dünya günlerinden elli bin yıldır. Yeryüzü bu (sınırlı olmaklık) sıfat ile yeniden yaratılacak değildir. Kıyamet günü yeryüzü uzatılıp düzleşir. Yeryüzü içindekileri dışarı atar. Rabbinin emrine boyun eğip gerekeni yarar.⁶⁵ Onlar, dokuz bedendir ve hepsi âyetin işaret ettiği gibidir.

“Şöyle söylerlerdi: ‘Öldüğümüzde, toprak ve kemik yığını olduğumuzda mı, biz mi tekrar dirileceğiz? Önce gelip geçmiş babalarımız da mı?’”⁶⁶ âyetinde soru soran kişiye cevap olarak “De ki: ‘Şüphesiz öncekiler de sonrakiler de belli bir günün belirli bir vaktinde toplanacaklardır.’”⁶⁷ âyetleri geldi.

⁶⁵ “Yer dümdüz edildiğinde ve içindekileri atıp boşaldığında ve o da Rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında...” İnşikâk Sûresi, 3-5. âyetlerden iktibas edilmiştir.

⁶⁶ Vâkıa, 47-48.

⁶⁷ Vâkıa, 49-50.

Yedincisi, Kitap ve sünnetin bildirdiği üzere cennet ve cehennem bugün yaratılmıştır. O ikisinin cisimliliği bunu gerektirir. Ya cisimlerin birbirine girmesi gerekir veya onlar için belirli yönlerden bir sınırlayıcının olmaması gerekir. Doyurucu cevaplar daha önce geçti. Bunun cevabı şudur: O ikisi göklerin ve yerin perdelerine dâhildir. Evlerine kapılarından girmeyenler⁶⁸ bu güçlüğü bir seferinde “cennet ve cehennem henüz yaratılmadığını” söyleyerek çözmeye çalışırlar. Başka seferinde ise boşluğun caiz olduğunu söylerler. Diğer bir seferde ise onları sığdıracak ölçüde semaların yırtıldığını, başka keresinde cisimler arasında girişimin caiz olduğunu söylerler. Keşke onlar, acizliklerini ve taklit ile yetindiklerini itiraf edip “Biz bilmiyoruz, Allah ve Resûlü daha iyi bilir.” deselerdi.

Beşinci Kaide İnsanın Cüzlerinden Kalıcı Olan Şey ve Kabir Azabına Yapılan İşaret Hakkında

Bil ki, ruh, unsûrî bedenden ayrılınca beraberinde bedene dair zayıf bir şey geride kalır. Hadis-i şerifte onun için “kuyruk sokumu kemiği” tabiri kullanılmıştır. Bunun manası hakkında ihtilaf edilmiştir. Kuyruk sokumunun; bedenın aslı cüzleri, heyûlânî akıl veya heyûlâ olduğu söylendi. Ebû Hamîd Gazzâlî dedi ki:

⁶⁸ “Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.” Bakara, 189. Bu âyetteki ev İslâm dini, kapılar ise İmamlardır. “Her şeyin usul ve esasları gözetilmelidir.” şeklinde daha genel bir kaideye ulaşılabilir.

“O, âhiret neşetinin üzerine inşa edileceği nefistir.” Ebû Yezîd Vakvâkî ise şöyle dedi: “O, bu neşette geride kalan ferdî cevherdir.” *Fütûhât* sahibi nezdinde o, sabit cevherlerin özleridir. Her bir görüşün bir cihette geçerliliği vardır. Fakat burhânlar onun kalıcı olan “hayal gücü” olduğunu gösteriyor. Hayal gücü bu bedenden ayrı bir zâta sahip cevherdir. *O, bu dünya neşetinin sonu ve âhiret neşetinin başlangıcıdır.*

Nefis her ne zaman bedeni terk eder ve beraberinde idrak edilen sûretleri taşırsa hissedilir cismanî şeyleri idrak etmesi; nefsin içsel müşterek hisleriyle duyuların aslı olan duyulurların türlerini müşâhede etmesi onun için söz konusudur. Ki bunu daha önce öğrenmiştin. Bu içsel müşterek his, şahsî bedenini dünyada onunla olduğu ve ölürken de üzerinde bulunduğu sûreti üzere tasavvur eder. Bedeni ile birleşmiş olmasının getirdiği yakınlıkla zâtını, sûreti üzere ölmüş ve gömülmüş insanın a'yını olarak tasavvur eder. Bedenini gömülmüş bulur. Hak şeriatın bildirdiği üzere kazandığı hissî cezalar yoluyla kendisine ulaşan acıları idrak eder. Bu, kabir azabıdır. Eğer zâtını sûretiyle uyumlu ve mevcut işlerde tasarruf eder olarak tasavvur ederse işte bu, kabir sevabıdır. Ve Peygamber'in (s.a.a.) şu sözünde buna işaret edilmiştir:

“*Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olur.*”

Yeniden diriliş ve toplanma günü gelince nefsine göre beden, cennet ve lezzetlerine uygun bir biçimde yeniden terkip olunur, tabî ki, eğer mutlulardan ise. Veya günahkâr ve mutsuzlardan ise ateş ve elemelere uygun biçimde bedeni yeniden teşkil olunur.

Sen, insanın ölüm sonrası kabirdeki korkunç durumlarının ve yeniden dirilişe ait hallerinin hariçte vücûdu olmayan vehmedilmiş şeyler olduğuna inanmaktan sakın. Ki felsefecilerin ayak takımına benzeyen müslümanlar bu görüşü doğru görüş sandı. Her kim bu şeyleri vehmedilmiş şeyler olarak kabul ederse şariat nezdinde kâfir, hikmet nazarında ise sapıtmış sayılır. Bilakis kıyamete ait olgular ve âhiret halleri; “hareket ve zaman vasıtasıyla gerçekleşen mevzular olan heyûlâda” mevcut olan sûretlerden varlık olarak daha güçlü; hâsıl olma yönünden daha şiddetlidir. Âhirete ait sûretler ya nefislerin zâtına mütealliktir veya da özne konumundaki nefisle kâim olan sûretlerdir ki onlar heyûlâdan daha latiftirler.

ÜÇÜNCÜ AYDINLANMA

Ahirette Kendisini Gösteren Haller Hakkında

Birinci Kaide

Ölümün Gerçekliği Hakkında

Bilinmesi gerekir ki, ölümün (beden sahibi canlılara) ilişmesi tabiî bir şeydir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi nefsin tabiat âleminde kalıcı olan varoluş âlemine doğru harekete geçmesi, bu bedenden yüz çevirmesi, heyetinin toz ve toprağından çıkması ve âhiret diyarına yönelmesi; doktorlar ve doğa filozoflarının sandığı gibi tabiî kuvvetlerin son bulmasına yönelik sebebin bedene ilişmesi veya mizaca ait sıcaklığın tükenmesi veya rutubetin fazlaca artması veya -bâtıl olduğu yerlerinde ispatladığı üzere- doğan bir bebeğin doğumu sırasında payı ölçüsünce feleklerin etkisinde kalması veya bunların gayrında başka şeylerden dolayı değildir. Bilakis ölümün nedeni; nefsin cevherinin güçlenmesi, vücûd yönünden varlığının şiddet derecesinin artması ve zâtî hareketinin sonucunda

Yaratıcısına dönmesidir. Başlangıçta da varlığı O'ndan gelmişti, varacağı son nokta da O'dur. Nefis ya nimetler içerisinde mutludur ya da azap içerisinde ters yüz olmuştur.

İkinci Kaide Haşr Hakkında

Yaratılmışların diriltilip toplanması, amelleri ve niyetlerine göre farklı farklıdır. Âhirette her bir kavim belirli bir yoldan toplanacaktır.⁶⁹

*“Sakınanları o gün Rahmân'ın huzurunda O'na gelmiş konuklar olarak toplarız, suçluları suya götürür gibi cehenneme süreriz.”*⁷⁰

Her bir kavim için bir azap yolu vardır.

*“Allah'ın düşmanları o gün cehenneme sürülürler. Hepsi bir aradadırlar.”*⁷¹

Onlarda kötü meleke çeşitlerinin farklılaşması dolayısıyla bu kavimlerin hayvanî sûretlerinin farklılaşması gerekmiştir. Allah'ın şu sözündeki kastedilen mana onlardan bir topluluk içindir.

*“...Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşredeceğiz.”*⁷²

Bir kavim için şöyle denir:

*“Boyunlarında halkalar ve zincirler olarak kaynar suya sürülür, sonra ateşte yakılırlar.”*⁷³

⁶⁹ Çünkü dünyada toplumlar, birbirlerinden farklı nitelik, hâl, hey'et ve durumlara sahiptirler.

⁷⁰ Meryem, 85-86.

⁷¹ Fussilet, 19.

⁷² Tâhâ, 124.

⁷³ Mü'min, 71-72.

O gün bir kavim için denir ki:

“Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine, ‘Cehennemden dokunuşunu tadın’ denecek.”⁷⁴

Bir kavim için denir ki:

“Sura üflendiği gün, işte o gün, suçluları gözleri korkudan göğermiş olarak toplarız.”⁷⁵

Ve yine başka bir topluluk için “Bedbaht olanlar cehennemdedirler. Onlar orada ah edip inlerler.”⁷⁶ denilir. Bir topluluk için:

“Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!”⁷⁷

“Dilesek, gözlerini kör ederdik de yol bulmağa çalışırlardı. Nasıl görebilirlerdi?”⁷⁸

Kısacası, her bir topluluk iç dünyasında oluşturduğu sûrete göre diriltilir; çaba ve amellerinin amacına sevk edilir. Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi:

“De ki: “Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”⁷⁹

Hadîs-i şerifte şöyle buyrulur:

“Kişi sevdiği ile haşredilir. Öyle ki, şayet sizden birisi bir taşı sevse onunla haşredilir.”

Şüphe yok ki, fiillerin tekrarı melekelerin ortaya çıkışını gerektirir. Nefsanî melekeler sûret ve şekillerin

⁷⁴ Kamer, 48.

⁷⁵ Tâhâ, 102.

⁷⁶ Hüd, 106.

⁷⁷ Mü’minûn, 108.

⁷⁸ Yâsîn, 66.

⁷⁹ İsrâ, 84.

değişimine neden olur. Dünyada insana egemen olan her meleke uygun bir biçimde âhirette sûretlenir. Bu, yakîn ehli nezdinde gerçekleşmesi kesin olan bir şeydir. Ta ki Allah Teâlâ hayvanî bedenleri dürtü ve nefsanî içgüdülerine mutabık olarak yaratır. Kalp, beyin, ciğer, dalak, erkeklik ve dişilik organları gibi diğer organ ve azalar nefsin hacetleri ve zâtının heyetine göre yaratılmıştır. Aynı şekilde hayvan türlerinden her biri nefislerinin sıfatlarına uygun bir âletle yaratılmıştır. Öküz için boynuz, yırtıcı için pençe, at için turnak, kuş için kanat, yılan için diş ve akrep için iğne böyledir.

Her kim; kâtip, şair, müneccim, doktor, çiftçi vb. gibi sanat ve meslek erbabı insan gruplarına bakarsa onların bedenlerinin heyetlerini nefislerinin gerektirdiği şeye münasip olarak bulur. Öncelikle hey'etler nefislerden bedenlerine ulaşır. Bunun gibi ikinci olarak da hey'etler bedenlerden nefislere terakki eder ve âhirette sûretleri üzere tasavvur olunurlar. Allah Teâlâ'nın şu sözünde buna işaret vardır:

*“Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim de hayvanların kullaklarını yaracaklar. Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.”*⁸⁰

Kalp ashabından bazıları dedi ki:

Her kim ki, basiret nuru ile dünyada iken batinında olanı görürse batinının şehvet, gazap, hile, haset, büyülenme, kendini beğenme, riya vb. gibi türlü azap ediciler ile dolu olduğunu görür. Fakat insanların çoğu onları görmekten perdelidir. Ölüm ile perde kaldırılınca insan onları sûretlere

⁸⁰ Nisâ, 119.

ve manalarına uygun hissî şekillere bürünmüş olarak görür. A'ynı ile nefsinin yırtıcı ve evcil hayvanlar sûretinde şekillendiğini, akrep ve yılanların onu sokup incittiğini görür. Ateş kendisini kuşatıp yakmaktadır. Eğer ilâhî rahmet ona yardım etmezse bunların hepsi nefsinde hazır olan meleke ve sıfatlarıdır ancak ilâhî rahmet, -iman ve salih ameller dolayısıyla- ona yardım edebilir ve akreplerin azabından onu koruyabilir.

Üçüncü Kaide İki Üfleyiş Hakkında

Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Sûra üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.”*⁸¹

Bil ki, üfleyiş iki tanedir: ateşi söndüren üfleyiş ve ateşi alevlendiren üfleyiş. Sûr (صور) kelimesi, vâv harfi harekesiz olarak -vâv fethalı da okunur- sûret kelimesinin çoğuludur. Peygamber'e (s.a.a.) sûrdan sorulunca dedi ki: “O, İsrâfil'in üfleyeceği nurdan bir boynuzdur.” Böylece Peygamber onu darlık ve genişlik ile niteledi. Onun en geniş yerinin üst tarafı, en dar yerinin alt tarafı olduğu veya bunun aksi olduğu hususunda ihtilaf edildi. Her iki görüşün doğru bir tarafı vardır. Sûr/sûretler hazır olunca -ki onlarda gizlenmiş ateşi yakmasından dolayı istidatlarının fitili, körük gibidir- üfleme ortaya çıkar. Berzah âlemine ait sûretler oradaki ruhlarla yanmaya hazırdır. İsrâfil ilk üflemeyi yapar. Bu üfleme onlara değince

⁸¹ Zümer, 68

sönerler. Peşi sıra gelen ikinci üfleme; yanmaya hatta aydınlatmaya hazır bir lamba gibi, ruha dönüşmek için istidat sahibi olan sûretlere değince, bir de bakarsın ki, onlar ayağa kalkmış bekliyorlar. Yer, Rabbinin nuru ile aydınlanır. Bu sûretler konuşan canlılar olarak kıyam ederler. Şunu derler:

*“Bizi öldürdükten sonra diriltene hamd olsun. Dönüş onadır.”*⁸²

Şu sözde o konuşanın sözüdür.

*“Bizi bu kabirlerimizden kim kaldırdı.”*⁸³

Her konuşan kendi ilmi ve halince konuşur.

Dördüncü Kaide

Küçük ve Büyük Kıyamet Hakkında

Birincisine gelince, Peygamber’in şu sözü malumdur:

“Her kim ölürse kıyameti kopmuştur.”

Büyük kıyamete gelince onun Allah katında belirlenmiş bir zamanı vardır. Allah dışında kimse onun zamanına muttali değildir. “İlimde derinleşenler” bilirler ki, büyük kıyamette olan her şeyin küçük kıyamette bir benzeri vardır. Kıyamet günü ve yaratılmışların yeniden dirtililmesinin ilminin anahtarı; nefsin, nefsin güçlerinin, menzillerinin ve yükselişlerinin bilgisidir. Ölüm doğum gibidir. (İnsanın bireysel varlığı için) Küçük ve büyük kıyametin her biri, bir doğumdur. Küçük kıyamet, annenin karnından, rahmin darlığından dünya fezasına çıkıştır.

⁸² Buhârî, Davaât, 8.

⁸³ Yâsîn, 52.

İnsan bireyinin büyük kıyameti olan ölüm ise dünya rahminden ve bedeninin darlığından âhiret fezasında çıkıştır.

“Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁸⁴

Her kim büyük kıyametin, her şeyin Allah Teâlâ'ya dönüşünün, miktarı elli bin yıl olan bir günde meleklerin ve ruhun ona yükselişinin, Hakk'ın tam bir birlik ile zuhurunun ve bütün her şeyin yok fani olmasını hatta felek ve mülkün yok oluşunun -şu âyetle ifade edildiği gibi “Sûra üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.”⁸⁵ ki bunlar, kendileri hakkında büyük kıyametin gerçekleştiği kişilerdir-manasını bilmek isterse başta Hudûs Risalesi olmak üzere konuyu etraflica tartıştığımız kitap ve risalelerimizdeki asılları derinlemesine düşünsün.

Her kim için zamansal sonralık gibi şeylerle aklî usulleri ihlal etmeksizin, Allah'ın kudsiyetini, aşkını, hakikî sıfatlarını değişim ve çoğalma ile lekelemeksizin bütün cüzleriyle beraber âlemin hudûsunun keyfiyetini bilmesi mümkün olursa; âlemin harap olmasını, ondakinini, zevalini, bütüncül olarak silinmesini ve Allah'a dönüşünü bilmek onun için mümkün olur. Her kim ki, bunu inkâr ederse bu makama ulaşamaz, a'yânın zevki ve burhân vesilesi ile bu içeceğin tadına eremez veya eksik aklı ve peygamberlerden kendisine ulaşanlara yönelik zayıf imanı ile mağrur olur.

⁸⁴ Lokman, 28.

⁸⁵ Zümer, 68.

Her kim ki, kalp evini yakîn nuru ile aydınlatırsa âlemin cüzlerinin, a'yânlarının, tabiatlarının, sûretlerinin ve nefislerinin her an değiştiğini; taayyünlerinin yok olmaya ve şahsiyetlerinin de silinip kaybolmaya doğru (yol aldığı) müşâhede eder. Her kim ki, vücûdda belirgin ve bedende yerlerinin ayrık olmaları ile beraber insana ait güçlerin hepsinin basit ve ruhanî bir zâtta toplandığını hatta onda zail olduğunu, bütünüyle silindiğini, onda fânî olup tekrar ona döndüğünü ve sonra bu zâtın diğer bir kıyamette devam ve bekâ taşıyan bir sûret ile tekrar dirileceğini müşâhede ederse; çokluğun Kakhâr olan Bir'e döndüğünü, O'ndan sudûrunu, başka bir kere de kalıcı bir neşette O'ndan tekrar neşet edeceğini tasdik etmesi o kişi için kolay olur.

Bil ki üfleme, Hak yönünden bir çeşit birlik olsa da dışındaki bütün çokluğu kuşatmasından dolayı adet, türsellik vb. yönünden yaratılmışlara izafetle çokluktur. Bunun gibi bir tür birlik yönünden zamanlar ve vakitler ona kıyas ile bir saat gibidir. Saat 'koşturmak' fiilinden alınmıştır. Çünkü kevnî ve tabiî her şey ona doğru koşar ve hayvanlık kapısından ona yönelir sonra insanlığa. Buradaki maksadın tahkiki, keşf ehline çokça müracaat etmeyi, onların sohbetlerinde uzunca bulunmayı gerektirir.

Beşinci Kaide Mahşer Yeri Hakkında

Mahşer yeri, dünyadaki yeryüzü (gibidir). Ancak o, derinin uzayıp genişlemesi gibi başka bir arza dönüşecektir. Orada yamukluk, tümsek ve engebe göremezsin.

Dünyada yaşayan ilk insandan son insana kadar herkes orada toplanır. Çünkü o günde yaratılmışları içine alacak şekilde yayılıp genişlemiştir. Onun genişlemesinin manasını ancak zâtlarını tabiatın esaretinden, zaman ve mekân kaydından kurtarmış olan nuranî basiret sahipleri keşfedebilir.

(Buradan) bilinir ki bütün zamanlar ve ona denk olanlar, içindekilerle beraber bir an gibidir; bütün mekânlar ve ona mutabık olanlar ise bir nokta gibidir. Mekânların hepsi bir mekândır. Yer için başka bir yer olmaklık söz konusudur. Oradaki nebiler, şehidler, kitaplar, teraziler ve bütün yaratılmışlar için saf bir beyazlık vardır. Ve yine orada hak ile ayırım ve hükmetme vardır. Allah Teâlâ bir âyetinde şöyle buyurdu:

*“Yeryüzü, Rabbin nuruyla aydınlanır. Kitaplar ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir de haksızlığa uğratılmaksızın aralarında hak ile hüküm verilir.”*⁸⁶

Altıncı Kaide Sırat'ın Hak Olduğu Hakkında

Hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir. Mufazzal b. Ömer, Ebû Abdullah'tan (a.s.) rivayet etti. İmam dedi ki:

“Sırat, Allah'ın marifetinin yolu olup dünya ve âhirette olmak üzere iki tanedir. Dünyadaki sırat, itaat edilmesi farz olan İmam olup her kim ki dünyada onu tanır ve onun hidayetine tâbi olursa âhirette cehennem üzerinde kurulacak Sırat'tan geçer. Her kim ki, dünyada onu tanımazsa âhiretteki Sırat'ta ayakları kayar ve cehennem ateşine düşer.”

⁸⁶ Zümer, 69.

Ebû Abdullah'tan (a.s.) Halebî rivayet etti:

*“Doğru yol, Müminlerin Emiri Ali'dir.”*⁸⁷

Ve yine ondan, Allah Teâlâ'nın *“Bizi doğru yoluna ilet.”* âyeti hakkında şöyle rivayet edildi: O dedi ki:

“Doğru yol, Müminlerin Emiri ve onu tanımaktır.”

Başka bir rivayette İmamların (a.s.) birinden şöyle nakledildi:

“Doğru yol iki tanedir: Dünyadaki Sırat ve âhiretteki Sırat.”

Dünyadaki doğru yola gelince o, aşırılıkları kırpma, kusurları/eksiklikleri/kısalıkları tamamlamak ve istikamettir ki o, bâtıla dair bir şeye meyletmemektir.

Diğer bir yol ise müminlerin cennete varan yoludur. O yol doğru yol olup onları cennetten cehenneme doğru götürmez. Ateşin dışında ancak cennet vardır. Masum İmamlar'dan şöyle rivayet edilmiştir:

“Biz Allah'a açılan kapılarız. Biz doğru yoluz.”

Büyüklerimizden rivayet edilen bu hadisler mana ve bâtın ile uyumlu olup açıklanması için çok söz gerekir. Her kim konuya hâkim olmak isterse Fatîha Sûresi'yle ilgili yazdığımız tefsir kitabına baksın. Orada bu konuya işaret vardır.

İnsan nefsi, varlık meydanına çıkışının başlangıcından dünyadaki ömrünün sonuna kadar zâta ait neşetinden dolayı nefsânî intikallerde ve cevherî harekette bulunur. Her nefis bir yönden âhirete varan bir yol, aynı

⁸⁷ Fâtîha sûresiyle birlikte “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.” Şûrâ 52. âyeti birlikte düşünülünce bu rivayetin Kur'ânî arka planı meydana çıkmaktadır.

şekilde bir yönden de yolcudur. Yol alıp hareket eden ile yol, bizzat bir olup itibarlar açısından farklıdır. (Öyleyse) Nefisler akıbeti olan yollar olup bazısı doğru, bazısı eğri ve bazısı ise baş aşağıdır. Doğru olanlardan bazıları hedefe ulaşmış iken bazısı hedefe varamayarak âtil kalmıştır. Ulaşanların bazısı hızlı, bazısı ise yavaştır.

Doğru yol olanların en tamamları Müminlerin Emiri Ali (a.s.) ve sonra mukaddes evlatlarının nefisleridir ki onların yol oluşları amelî ve nazarî kuvvet hasebince-
dir. Bu iki kuvvete hadîs-i şerifte “Dünya ve âhiret sıratı” diye işaret edilmiştir. Birincisi, yani dünyanın sıratı; adaleti sağlamak, ifrat ve tefrit arasında şehvî, gazabî ve vehmî üç gücü dengeli kullanmak ve yine amelî akıl gücünü kullanmada ortada olma melekesine sahip olmaktan ibarettir. Ki, (bu yolda olan kişi) böylece dünya işlerini ifsat etmesin veya hiçbir şeye karışmamazlık yapmasın tam aksine iffetli olsun; korkak ve atılgan olmasın bilakis cesaretli olsun; kurnaz ve ahmak olmasın bilakis ahlakî orta heyetleri terkip eden bir filozof olsun. Ki bu ortalar, güçleri sayesinde boyun eğdirip inkisar ettirmek isteyen ve üzerindeki ruhtan dolayı istila eden heyetlerdir. Aşırı uçlar arasında ortada olmak uçlara ait bir cinsin bulunmaması menzilesidir. Böylece nefsin taalluku nefsanî sıfatlara ve bu dünya mertebesine olmamış olur. “*Ey Yesrib ehli! Sizin makamınız yoktur.*” (Sözünde bu anlama bir işaret vardır.) Böylece nefis Hakk’ın sûretini tecelli ettiremeye müsait parlak bir ayna gibi olur. Bu, ancak şeriata uymak ve itaat edilmesi farz olan İmam’a itaat ile hâsil olur.

Bu, dünyanın sırat olmasının anlamıdır ki O da İmam’dır.

İkincisi nefsin nazarî gücü ve ameli aklı ile, mevcûdâtın mertebelerinden, “hissî, nefsî ve aklî tavırlardan” geçmesinden ve yine saklandığı perdeli ve örtülü yerden ilâhî nurlar fezasına çıkmasından ibarettir. Doğru yolun iki yönü vardır. Birincisi, kılıçtan daha keskin olmasıdır. Her kim üzerinde durursa onu yaralar. İkincisi ise saçtan ince olmasıdır. Birinci yönden onun üzerinde durmak kesilme ve bölünmedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

*“Yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz?”*⁸⁸

Yine haberde şöyle geldi:

“Mümin, sıratın üstünden şimşek gibi geçer.”

İkincisi (ince olması açısından) ondan uzaklaşmak helâki ve cezalandırmayı gerektirir. Âyetle şöyle buyrulur:

*“Fakat âhirete inanmayanlar, ısrarla bu yoldan sapmaktadırlar.”*⁸⁹

Görme Esaslı Keşf

Bil ki, eğer doğru yolu tutarsan seni, -ki bu yolun başlangıcı hissî tabiat sonu ise razı olunma kapısıdır-nefsin sûretinin kendisi (a'ynı) olan cennete ulaştırır. Bu razı olunan kapı dünyada diğer gaybî varlıklar gibi gözlerden gizlenmiş olup belirgin sûretiyle gözükmez. Ölüm ile tabiat perdesi gözlerden kalkınca kıyamet gününde cehennem üzerinde uzanan hissedilir köprü bizim için keşfolunur. Köprünün bir başı (cehennem) durağında, sonu ise cennetin kapısındadır. Onu her kim

⁸⁸ Tevbe, 38.

⁸⁹ Müminûn, 74.

görürse bilir ki, o, kendi ürünü ve binasıdır. Böylece cehennem üzerinde uzanmış bu köprünün dünyada olduğu bilinir. Cehenneme denilir ki “Doldun mu?” O, “Daha yok mu?” der. Senin tabiatının boyutlarında onun genişliği ve derinliği artmak ister. Aslında o senin sahip olduğun üç varoluş sahasının hakikatidir. O, gölgesi olmayan gölgedir. Yani cehennem ateşinin yalımı senin zâtının cevherine ait olan yalımına bir şey katmaz aksine zâtının cevherine ait olan yalım seni şehvetlerin ateşine götüren şeydir. Onun ateşi, şimdi gizli; kıyamet gününde belirgindir. Allah’ın şu sözü bundan dolayı buyrulmuştur:

“Cehennem gören için aşikâr kılınmıştır.”⁹⁰

Günahkâr nefiste tutuşan o ateşi ancak temiz tövbe suyu söndürebilir; temizleyici ilim suyu ise kalplerdeki birincil ve ikincil câhiliye pisliklerini giderir.

Yedinci Kaide

Kitapların ve Sayfaların Açılması Hakkında

Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaştacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.’ denilecektir.”⁹¹

Ve yine Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Amel defterleri açıldığı zaman.”⁹²

⁹⁰ Tekâsür, 5-6.

⁹¹ İsrâ, 13-14.

⁹² Tekvir, 10.

Bil ki, insanın kendisinin yaptığı ve hisleriyle idrak ettiği her şey, zâtının bir eseri olma seviyesine yükselir; nefsinin sayfasında ve müdrikesinin hazinesinde toplanır. Hareket ve eylemlerinin eserlerinden oluşan dürülmüş kitabı, bugün gözlerin müşâhedesinden gizlidir. İnsan için dünya hayatındayken gözlerden gizlenmiş ve bir kitapta yazılmış olan bu şey, ölüm ile keşfolunur. Bu *kitabı* vakti gelince yalnızca insanın kendisi açar.

Daha önce işaret edildiği üzere bâtinî kalıcı hey'etler ve pekiştirilmiş nefsanî sıfatlar, filozof hakîmler nezdinde meleke, şeriat ehli nezdinde melek veya şeytan diye isimlendirilir ve ebedi sevap ve cezayı gerektirir. Her kim zerre miktarınca hayır veya şer yaparsa onun eserini zâtının sayfasında veya ondan daha yüce olan bir sayfada yazılmış olarak görür. O sayfa, sahifelerin yayılması ve kitapların açılmasından ibarettir. Perdenin kalkması ve örtünün açılmasıyla zâtının yüzüne bakma zamanı gelince bâtınındaki sayfaya ve bir kitap hükmünde olan nefsine bakmak için yönelir. Her kim ki, zâtundan, iyilik ve kötülüklerinin hesabını almak yönünden gaflette ise bu durumda der ki:

*“Derler ki: Eyvahlar bize, bu kitaba ne oluyor ki, küçük büyük her şeyi sayıp döküyor?”*⁹³

İşte, Rabbin kimseye zulmetmeksizin herkese yaptığını hazır buldurur.

Bu şundan dolayıdır ki, âhiretteki varoluş ortamı canlı ve idrake dayanan bir ortamdır. Orada var olanın (kendince) görüşü keskindir. Allah Teâlâ buyurur ki:

⁹³ Kehf, 49.

“Andolsun ki, sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün görüşün keskindir.”⁹⁴

Her kim ki, saadet ehli ve “ashâbü'l-yemin”den olursa kitabı illiyyîn cihetinde sağ eline verilir. Çünkü onun bilgileri yüce ve ulvî küllî şeylerdir. Âyetle buyrulduğu gibi:

“Hayır! İyilerin yazısı ‘illiyyîn’dedir. İlliyyîn’in ne olduğunu sen ne bileceksin. O, içinde ameller kaydedilmiş bir kitaptır. Ona, Allah’a yakın olanlar şahid olur.”⁹⁵

Her kim ki, en aşağı varlık derecesine geri çevrilen azgınlardan ve “ashâbü’ş-şimâl”den olursa onun kitabı solundan verilir. Veyahut da *siccîn* cihetinden arkasından verilir. Çünkü onun idrakleri süflî ve parçalı amaçlar üzerinde olduğundan ve kitabı yalan, iftira ve hezeyanlarla dolu olduğundan kusurludur. Onun ateşe girmesi yerindedir. Âyetle buyrulduğu gibi yaratılışı cehennem ateşi içindir.

“*Siccîn*’in ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay haline!”⁹⁶

Sekizinci Kaide

Kıyamet gününde gerçekleşecek olan hallerin zuhurunun genel ve ayrıntılı vasıflarının anlatımında, daha fazla ayrıntı ve açıklık içeren Kur’ân ve hadis-i şeriflerden faydalanılmıştır. Mamafih kıyamet günü, büyük bir haberdır ve insanlar ondan yüz çevirmektedirler. Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurdu:

⁹⁴ Kaf, 22.

⁹⁵ Muttaffifin, 18-21.

⁹⁶ Muttaffifin- 8-10.

“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.”⁹⁷

Bil ki, daha önce işaret ettiğimiz üzere kıyamet göklerin ve yerin perdesi içredir. Onun bu âleme göre konumu bebeğin rahme ve kuşun ise çıktığı yumurtaya göre konumu gibidir. Binanın görünür kısımlarını yıkamayana binanın görünmeyen durumları keşfolunmaz. Çünkü görünmeyen ve görünen bir yerde toplanmaz. Yer tam bir sarsılma ile sarsılmadıkça, gökyüzü yarılmadıkça, gezegenler saçılmadıkça, yıldızlar dökülmedikçe, güneş dürülmedikçe, ay tutulmadıkça, dağlar yürütülmedikçe, gebe develer serbest bırakılmadıkça, kabirlerdekililer diriltilemedikçe, göğüslerdekililer, yerin ve dağların taşıdıkları ortaya çıkmadıkça ve bu ikisi tam bir düzleşme ile düzlenmedikçe kıyamet kopmaz.

Arif, âhîret sultasının zuhuru esnasında bu halleri ve korkunçlukları zâtında görür. *“Bugün mülk kimindir?”* nidasına verilen *“Bugün mülk tek ve kahhâr olan Allah’ındır.”* cevabını işitir. Gökleri onun sağ elinde dürülmüş görür. Kıyamet esnasında (beden) arzda depremler olur. Bu sebeple dağlarını dümdüz olmuş vaziyette görür ki onlar sabit ve hareketsiz değildir. Büyük ve küçük kıyamet ile gözden perdeler kalkınca göz, histe bir hata ve vehimde bir şüphe olmaksızın her şeyi aslı üzere görür. Bileşik şahsî durumlara sahip olanları, hissedilir şahsî varlıklarının -ki kıyamet gününde hissî âletler ve etkilenmelerin onların mazharlardır- kendileriyle tamam olduğu muhtelif arazlarla birlikte yenilenen, dönüşen madde ve sûretler olarak görür. Kıyamette onun için başka bir tür

⁹⁷ Yusuf, 105.

görme gerçekleşir, âhiretteki görüntülerde vücûdun bu yönü gözükmez. Kıyamet sahnesinde şeyleri, âhirete ait suur vasıtalarıyla aslî hakikatleri üzere görür. Melekûtun nuruyla aydınlanır ve dağları atılmış yün gibi görür. Allah Teâlâ'nın şu âyetindeki mana gerçek olur:

*“Bir de sana dağlardan soruyorlar. De ki: ‘Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada ne bir eğrilik ne de bir tümseklik göremeyeceksin.’”*⁹⁸

O gün (insan), cehennem ateşinin kâfirleri kuşattığını müşâhede eder. Yine onun bedenleri nasıl yak-tığını, onların derilerini nasıl pişirdiğini, etlerini nasıl kavurduğunu -ki onun ateşi insanlar ve taşlardır- ve denizlerin nasıl kaynatıldığını görür. Deri ve bedenleri yakan bu ateş, kalplere işleyen Allah'ın ateşinin gayrındadır. Bu ateş uyku ve benzeri ile gizlenir. Onlardan azabın bir çeşidi hafifletilir. Uykuları olsa da onda rahat yoktur. Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Cehennem ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız.”*⁹⁹

Yani içlerinde haset, kin, düşmanlık, buğz gibi kalbi yakan bâtınî ateşlerden gafil kalmaları dolayısıyla bir ateş söndüğünde; yemek, cinsellik ve bu ikisi dışındaki şehvetleri tatmin etmekten ibaret olan bedeni amellerle içlerindeki ateşleri tekrar yakarlar. Bu, maslahat yönünden değil hayvanlık ve gazap yönü üzere olur ve içlerindeki ateşi artırmayı gerektiren bedenî güçlerinde artım gerçekleşir.

Buradan bilinir ki, bu hissedilir ateş, artış ve eksilişi kabul eder. Âyetin manasıyla ilgili olarak keşf ehlinen bazıları başka bir veçhi dile getirdiler. Onların sözü şudur:

⁹⁸ Tâhâ, 105-107.

⁹⁹ İsrâ, 97.

Üzerine musallat olan ateşten bedeni zarar gördükçe azabı zâhirden bâtınına yönelmekle ateşini artırırız. O bâtına yöneliş, rezil olduğunu düşünme ve kıyamet gününden korkmadır. Kalbe ilişen ateş ve melekûtu görmekten engellenme, beden ve deriye erişen azaptan daha şiddetlidir. Azabı düşünmek ve nefislerini ateşte vehmetmek, cesetlerine hissedilir ateşin dokunmasıyla oluşan temas eden azabın tadından daha şiddetlidir.

Bunun için şiirde şöyle denildi: “Ateş iki çeşittir: Alevli ateş ve ruhlara ilişen manevî (manada) ateş.”

Derim ki: Âhiretteki her iki ateş, dünyadaki ateşin gayrındadır. Bu yüzden Allah dünyadaki ateşin hepsini alevli ateş olarak niteledi. Çünkü dünyevî ateş yalın ateş olmayıp kendisinde ateş olan ve olmayanın karıştığı birleşik bir cevherdir. Bunun için bazen havaya bazen suya vb. döner. Âhiretteki hissedilir ateş ise ancak Allah'ın rahmetinin söndürebileceği yalın ateşin sûretidir. Onun halleri yüzünden kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğlundan kaçır. O gün herkes için kendisine yetecek iş vardır.

Bu şundan dolayıdır ki nefis; bu bedenden ayrırlıp dünyayı terk edince, Allah Teâlâ'nın her birisi için “Onların her birisi ona kıyamet gününde tek olarak gelir.”¹⁰⁰ buyurduğu gibi, bu dünyadan bir kimseyle veya bir şeyle ancak amel ve eylemlerinin sonuçları, niyetlerinin sûretleri, sıfat ve melekelerinin gerekleri olarak karşılaşır.

Onlardan birisi de şudur ki, o gün orada maddî bağların, gerçek olmayan sebeplerin ve hazırlayıcı nedenlerin kalkmış olmasından dolayı mülk Allah'ındır. Bu

¹⁰⁰ Meryem, 95.

bağlar, rastlantılar âlemi ve -semavî yön ve cihetler vasıtasıyla gerçekleşen maddî etkilenme ve dönüşümlerin neden olduğu- hareketlerle sınırlıdır. Bu daha önce yerinde açıklanmıştı.

İkinci neşete gelince, sebepler orada ancak zâtî olup şeyin zâtının ve vücûdunu kâim kılanın dışında değildir. Bu âlemde de mülk Allah'ındır. Öyleyse her şey O'nun irade, icat, yönetim ve hikmetiyle ancak yatay vasıtalar ve hazırlayıcı sebepler olarak burada mevcuttur. Rastlantılar da onun kaza ve kaderi ile gerçekleşir.

Onlardan birisi de şudur ki, o gün sultan, Hak'tır. O gün zulüm yoktur çünkü o âlemde, çatışmalar ve rastlantısal karşılaşmalar kaldırılmıştır.

Onlardan birisi de şudur ki, kıyamet toplanma günüdür. Zaman ve hareketler, meydana gelme ve kıdemde değişmenin ve peş peşe olmanın nedenidir. Mekânlar ve yönler de vücûd ve yoklukta hazır olmanın ve gizlenmenin nedenidir. Bunlar kıyamette ortadan kalkınca mevcûdlar arasındaki perdeler kalkar, ilklerden ve en sondakilere kadar yaratılmışların hepsi toplanır. O gün toplanma günüdür:

*“Toplanma vakti için Allah'ın sizi toplayacağı günü düşün.”*¹⁰¹

Onlardan birisi de şudur ki, dünya hayatı benzerlik ve yanılgı yurduudur. Burada hak ve bâtil, hayır ve şer birbirine karışır; hasımlar inatlaşır; iki karışık şey birbirine girer. Âhîret yurdu ise ayrışma, seçilme ve ayrılık yurduudur. İki farklı şey birbirinden ayrılır, benzerler birbirinden seçilir. Hak Teâlâ buyurur ki:

¹⁰¹ Tegâbün, 9.

“Kıyametin kopacağı gün, işte o gün müminler ve kâfirler birbirinden ayrılacaklardır.”¹⁰²

“Allah, pis olanı temizden ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne koyup yığarak cehenneme koymak için böyle yapar.”¹⁰³

“Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah’ın hakkı ortaya çıkarması ve bâtılı ortadan kaldırması içindi.”¹⁰⁴

Bu ayırım ile toplanma arasında zıtlıklar yoktur. Bilakis ayırım diğerini sabit kılar ve gerektirir. Tıpkı âyette dendiği gibi:

“Bu, hüküm ve ayırma günüdür. Sizi ve öncekileri bir araya topladık.”¹⁰⁵

Onlardan birisi de şudur ki, berzah ve kabirlerden kurtulanlar kıyamet kopunca beklemeksizin ve ara vermeksizin “ilâhî hazret”e yönelirler. Bunun gibi, onların dışındakiler yani dünyaya bağlanmış olanlar bütün bağları ile esirdirler. Hak buyurdu ki:

“Sûra üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğur akın akın gitmektedirler.”¹⁰⁶

Onlardan birisi de şudur ki ölüm, iki zıt tarafın birinden dolayı canlılığın yok olmasından ibaret olunca cennet ve cehennem arasında bir yere alaca bir koç sûretinde getirilir. Yahya (a.s.) onu elindeki bıçak ile keser. Bu bıçak, ruhların ilkesi ve gölgelere Allah’ın izni ile can veren Cebrail’in emriyle gerçeklik kazanan hayatın suretidir ki

¹⁰² Rûm, 14.

¹⁰³ Enfal, 37.

¹⁰⁴ Enfal, 8.

¹⁰⁵ Mürselât, 38.

¹⁰⁶ Yâsîn, 51.

böylece, ölümün ölümü ve hayatın hayatıyla kalıcılık ve sonsuzluğun hakikati ortaya çıksın.

Onlardan birisi de şudur: İnsanlara kötü sıfatları ve kendilerini cezalandırılmaya götüren sıfatlarını hatırlatılmak için cehennem öfkeli kindar olduğundan deve süretinde Arasat'ta hazır kılınır. Böylece Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

*“Rabbin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak?”*¹⁰⁷

O; o günde olduğu gibi bugün de açıktır yani gizli değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

*“Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir.”*¹⁰⁸

Yaratılmışlar yok oluşlarını ve azaplarını müşâhede etmeleri üzerine bir korkuya kapılırlar. Yok oluş ve azabın şerrinden Allah'a sığınır. Eğer Allah'ın rahmetiyle güven vermesi olmazsa bu tam bir ürkmedir. Gökler ve yer onunla yanar gider.

Dokuzuncu Kaide Meydan, Hesap, Kitapların Alınması ve Terazilerin Kurulması Hakkında

Mahşer meydanına gelince o, mola verdiğinde yaptıkları işlerin bilinmesi için ordunun içtima ettiği meydan gibidir. Sen, bütün yaratılmışların hepsinin bir lambanın altında (toplanır gibi) toplanacakları, günahkârların

¹⁰⁷ Fecr, 22-23

¹⁰⁸ Naziât, 36.

yüzlerinden ve bunun gibi iyilerin de niyetlerinden tanı-
nacağı haberinin sıhhatini öğrenmişsindir. Peygamber'e
(s.a.a.) “*Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek*”¹⁰⁹ âyeti so-
rulduğunda şöyle dediği rivayet olunmuştur: “*Bu mey-
dandır.*” Her kim hesap ile ilgili olarak münakaşa ederse
azap olunur. Hesaba gelince o, sayı ve miktarlar arasın-
daki farkların toplanmasından ibarettir ki böylece o ikisi-
nin hulasa ve miktarı ve yaratılmışların farklı amellerinde
hâsıl olanların, iyilik ve kötülüklerinin ortaya çıkardığı
sonuçların toplamının ve niyetlerinin küçük büyük bütün
eserlerinin Allah'ın kudretinde bir lahza da keşif olunma-
sının bilinmesi içindir. O, hesap görenlerin en hızlısıdır.

Mahşerde hesaplarının ve azapta kalışlarının müddeti-
nin uzun sürmesine gelince bu, farklı şeylerin toplamını
elde etmede ve hesaplarından hâsıl olana ulaşmada sü-
ratlı bir anlayışa (sahip olma yönünden) zâtlarının taşı-
dığı kusurdandır.

Amel defterlerinin alınmasına gelince sen, nefis def-
terlerinin ve kalp sayfalarının bazılarının ulu, bazılarının
sefil, bazılarının sağa ve bazılarının ise sola yönelimli ol-
duğunu biliyorsun.

“*Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolay
geçireceği bir hesaba çekilir ve arkadaşlarının yanına se-
vinçle döner.*”¹¹⁰

Kalbi iman nuru ile aydınlanmış, içi kir ve kusurdan
temizlenmiş mutlu müslüman için diğer yaratılmışlardan
herhangi biriyle birlikte hesaba çekilmesi ve kutsal âleme

¹⁰⁹ İnşikâk, 8.

¹¹⁰ İnşikâk, 7-9.

teveccühünü engelleyecek zorunlu bir meşguliyeti yoktur. Bundan dolayı Allah Teâlâ buyurdu ki:

“O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz. Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: ‘Alın kitabımı okuyun. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.’ Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir. Meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettir.”¹¹¹

Çünkü o, âhiretin, yeniden diriltılmenin ve cezanın arifi; hesap ve kitabıyla karşılaşacağının âlimi idi. Öyleyse buradaki zan kelimesi kesinlik ve yakîn anlamındadır.

“Kitabı sol tarafından verilene gelince o, ‘Keşke.’ der, ‘Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’”¹¹²

Bunun sebebi; dünya ve lezzetleri ile iştigal etmesinin fazlalığı ve âhiretten, âhiretin mutluluk ve iyiliklerinden uzaklaşmanın çokluğudur.

“Kime de kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek; alevli ateşe girecektir. Zira o, (dünyada) ailesi içinde (mal mülk sebebiyle) şıarmıştı.”¹¹³

Yok oluşa gelince, helak edici ve geçici işlerle nefsin alaka kurmasıdır. Ateşe yaslanmaya gelince, bozuk amel sahipleri ve münafıkların kitabının; cehennem ateşinde yakması için silinmeyi, karalanmayı ve buruşturulmayı kabul eden geçersiz müsvedde kâğıtlar cinsinden olmasıdır.

Süzme kâfire gelince ona verilecek bir kitap yoktur. Münafık, imandan sorguya çekilir; avamdan ve zayıf

¹¹¹ Hakka, 18-23.

¹¹² Hakka, 26-27.

¹¹³ İnşikâk, 10-13.

insanlardan kabul edildiği gibi ondan İslâmlık sûreti kabul edilmez. Onun hakkında azîm olan Allah’a iman etmeyen kâfir hakkında söylenen söz geçerlidir. O, Allah’ın sıfatlarını inkâr edenin, müşriğin ve inatçı kâfirin içine katılır. Çünkü münafık, bâtınında bu üç gruptan birisidir. Daha önce geçtiği üzere ondaki sûrete İslâmlık (lafta müslümanlık) ona bir fayda sağlamaz.

Bil ki, bu kitap, fâcirlerin kitaplarından başkadır. Çünkü o, kendilerine verilen, arkalarına attıkları ve az bir pahaya sattıkları kitaptır. Yine o, gökten indirilen kitaptır, amel defteri cinsinden bir kitap değil. Fâcir, kitabı arkasına atınca zanneder ki, o ilâhî kitap kendisine hiç dönmeyecek, yani kendisinden kesilip kopacak. Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi:

*“İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O, sizi mahvetti de ziyana uğrayanlardan oldunuz.”*¹¹⁴

Kıyamet günü münafığa denir ki: Kitabını arkandan al. Yani sen onu dünya hayatında arkana atmıştın. Allah Teâlâ’nın âyetinde buyrulduğu gibi:

*“Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere ‘Bize bakın ki, sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım.’ diyecekleri gün kendilerine ‘Arkınıza dönün de bir ışık arayın.’ denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.”*¹¹⁵

Tartıların konmasına gelince, tartılar ister özel bir âlet ile olsun isterse bunun dışında başka bir şeyle olsun şeyin

¹¹⁴ Fussilet, 23.

¹¹⁵ Hadid, 13.

miktar ve ölçüsünün kendisi ile bilindiği sahih ölçeklerdir. Her ölçülenin cinsi kendindendir. Âhiret ölçütleri dünya ölçütleri ile bir değildir ve yine ilimlerin ve amelilerin ölçütleri kütle ve ağırlıkların ölçütleriyle bir değildir. Bunun gibi buğday, arpanın, süzme peynir ve pekmezin tartısı şiirin ölçüsü gibi değildir. Aruz gibi şiirin ölçüsü; mantık gibi fikrin ölçütü; nahiv gibi i'rab ve sarfın ölçütü; usturlap gibi saatin ölçütü; şakul gibi yükseklik ve duvarın ölçütü; pergel gibi daire ve çemberin ölçütü; cetvel gibi kenar ve açılarının ölçütü bir değildir. Akıl ise her şeyin ölçütüdür.

Hâsılı âhiretin ölçütü, diğer ölçüt türlerinden başkadır. Onun ile kitaplar ve sayfalar ve onlarda olanlar ölçülür. Bu konuda İmamlarımızdan (selam onların üzerine olsun) şu rivayet geldi. Bu rivayeti Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, Hişam'dan nakletti: İmamdan Allah Teâlâ'nın şu sözü soruldu. “*Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız.*”¹¹⁶ O dedi ki: “*Onlar peygamberler ve vasîleridir.*”

Bilesin ki, mizana konan ve giren bedenî ve kalbî her amelin, her zikir ve niyetin bir karşılığı vardır. Ancak içten söylenen “*Lâ ilâhe illallah*”ın mizanda bir karşılığı yoktur. Çünkü tezat âlemi olan bu dünyada her amelin bir karşılığı vardır. Tevhidin karşıtı şirkidir ki, bu ikisi bir mizanda bir araya gelmez. Çünkü sürekli yakîn ile çelişgi kalpte bir araya gelmez ve bir konuda birbirlerini takip etmezler. Daha önce işaret ettiğimiz gibi muvahhid müminin nefsi cevher ve zât hasebi ile kâfirin nefsine, türsel muhalefetine artı olarak hüviyet yönünden de muhaliftir. Terazinin diğer kefesinde kelime-i tevhidin

¹¹⁶ Enbiyâ, 47.

mukabili ve muadili bir söz, amel ve niyet yoktur; nerde kaldı ki, onlar onu tartabilsin; siciller sahibinin sözünün işaret ettiği gibi. Bu sebeple Ebû Abdullah'tan (a.s.) şöyle rivayet edildi:

“Küfürle beraber bir şey fayda vermediği gibi, imanla beraber bir şey de zarar vermez.”

Ebû Sâmit, İmam'ın (a.s.) şöyle dediğini rivayet etti:

“Eğer mümin sahip olduğu günahın misliyle Allah'a gelse Allah muhakkak ki, onu affeder.” (Elindekini işaret etti.) Şöyle dedim: *“Şu hey'etlerin benzeriyle gelse de mi?”* Dedi ki: *“Evet, bu hey'etlerin benzerleriyle gelse de.”* İki defa *“Evet.”* dedi. Peygamberden yapılan bir riayette *“Zina etse, hırsızlık yapsa da.”* dendi.

Bil ki, insana ait organların hayır ve şer eylemlerinin hepsi tartıya girer. İnsanın bânınâna ait amellere gelince, bunlar hissedilir tartılara girmez. Lakin adalet onlarda ikame edilir ve o, manevî ve hikmete ait mizandır. Hissedilir, hissedilir ile; mana da mana ile tartılır. Bu nedenle ameller yazılmaları itibarı ile tartılırlar. Sonunda mizana insanın *“Allah'a hamd olsun.”* sözü konur. Bu söz ile mizan dolar. Peygamber'in şu sözünde buna işaret edilmiştir:

“Allah'a hamd olsun mizanı doldurur.”

Keşfi inceliklerden birisi de şudur: Her birinin ameline göre tartıldığı kefedeyse, artma ve eksilme olmaz.

Onuncu Kaide Cennet ve Ateş Hakkında

Bilinmesi gerekir ki, babamız Âdem ve eşinin hataları dolayısıyla çıkartıldıkları cennet, âhirette muttakîlere vaat

edilen cennet değildir. Çünkü bu cennet ancak dünya harap olduktan, yer ve gökler helâk olduktan ve hareket âleminin süresi bittikten sonra var olacaktır. Eğer dünya ve âhiret; hakikat, rütbe ve şerefte ittifak etselerdi her ikisi; yenilenme, yer değiştirme, harap olma, fâni olma ve zeval bulma olmaksızın zâtî hayat ve bekâ yurdu olmada birleşirdi.

Bunun açıklaması şöyledir: Gayeler; ilkeler gibi hizalı ve karşılıklıdır. Tabiî hayatın Allah katından iniş hareketinin sonu olması gibi tabiî ölüm de Allah'a dönüş hareketinin başlangıcıdır. Çıkış yayının her bir derecesinin karşısında iniş yayının bir derecesi yer alır. Hakîmler ve ârifler, düz değil de dairesel olduğuna işaret etmek için ikinci dairesel dönüş hareketini iki yarım yaydan birine benzetti.

Bu kararlaştırılınca bilmelisin ki, cennet iki tanedir: hissedilir ve akledilir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*“Rabbinin huzurunda duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.”*¹¹⁷

Ve yine:

*“İkisinde de her meyveden çift çift vardır.”*¹¹⁸

Hissedilir cennet (kitap ve amel defteri) sağ taraftan alanlar için, akledilir cennet ise illiyyîne ait olan *yakınlaştırılmışlar* içindir. Aynı şekilde, ateş de iki çeşittir: Hissedilir ve manevî olan ki bunun daha önce bahsi geçmişti. Hissedilir cennet ve ateşin her birisinin miktara ait bir âlemi vardır. Birincisi Allah'ın rahmeti

¹¹⁷ Rahmân, 46.

¹¹⁸ Rahmân, 52.

sûretinde diğeri gazabı sûretindedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

*“Gazabım da kimin üzerine inerse, o muhakkak helâk olmuş demektir.”*¹¹⁹

İşte böylece gazap azgınları kahreder ve büyüklüklenmeleri mahveder. Nitekim Allah'ın rahmeti zâtî, gazabı ise ârızîdir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın *“Rahmetim azabımı geçmiştir.”* sözüyle bunun üzerine burhan getirilmiştir. Buyurdu ki:

*“Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğrattırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır.”*¹²⁰

Öyleyse cennet bizzat, cehennem ise bîlaraz yaratılır. Bunun altında bir sır vardır.

Bu âlemin görünür kısmının ne üstünde ne de altında cennet ve cehennemin mekânı olmadığını biliyorsun. Çünkü bu âlemde olan her yer yenilenen, virane olan ve fânî olan yerlerdir. Bir şey böyle oldukça dünyadandır. Cennet ve cehennem ise âhiret âleminden ve akîbet yurdundandır. Evet! O ikisinden her birinin göklerin perdeleri içinde bir mekânı ve sadece parçalı var oluş koşulları yönünden her ikisinin de bu âlemde mazharları vardır.

Peygamber'in (s.a.a.) şu sözünde olduğu gibi cennet ve cehenneme yer tayin eden rivayetlerde varit olanlar bu anlamı taşırlar:

“Kabrim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.”

¹¹⁹ Tâhâ, 81.

¹²⁰ Araf, 156.

Ve yine:

“Müminin kabri cennet bahçelerinden bir bahçe, münafığın kabri ise ateş çukurlarından bir çukurdur.”

Ve yine:

“Arvand Dağı’nda cennet çeşmelerinden bir çeşme vardır.”

İmam Ebû Cafer’den (a.s.) rivayet edildi ki:

“Allah, batıda bir cennet yarattı. Fırat suyu oradan doğar.”

Yine rivayet edildi ki:

“Berhut, cehennem vadilerinden birisidir.”

Zâhirleri farklı rivayetler çoktur. *el-Mebde’ ve’l-me’âd* adlı kitabımızda rivayetlerin aralarını uzlaştıracak sözümüzü zikrettik.

Âhiret neşetinden hissedilir cennet ve cehennemden şüphe edip de uykusunda gördüğü rüyalardan şüphe etmeyen akıllı(!) kişiye hayret! Aynı şekilde dünya ve âhiret, bağıntı kategorisine dâhildir. İsimlerini birisi önce-yakın olmaktan diğeri ise sonra-uzak olmaktan alınmıştır. İkisi de insanın iki halidir: Yakın olanı dünya, öte de olan âhirettir. İki bağlantılı şey beraber bilinir. Âhireti bilmeyen onun varlığını tasdik edemez. Aynı zamanda onun hakikati ile dünya bilinir.

“Andolsun, ilk yaratılışınızı biliyorsunuz. O halde düşünseniz ya!”¹²¹

Aynı şekilde ben Ebû Ali (İbn Sînâ) ve onun gibi adamlardan Aristoteles’i çokça takip edenlere şaşıryorum. Çünkü onlar, bedenden önce nefsin başka bir oluşuma sahip olduğunu gayet net bir şekilde inkâr ediyorlar.

¹²¹ Vâkıa, 62.

Bununla beraber bedeni terk ettikten sonra nefsin bâkî kalacağını itiraf ediyorlar. (Bu bir çelişkidir.) Yine bu münasebetle bedenlerin yeniden diriltileceğinden ve âhirette tekrar yaratılacağından şüphe eden kimse “Bu bedenler nereye gidiyor ve dünyada harap olduktan sonra âhirette nereye dönüyor?” diye sormakta; fakat bedenlerin sonradan meydana gelmesinden şüphe etmemekte ve “Bu bedenler nereden geldi?” diye sormamaktadır.

Ey sevgili dostum! Bil ki, biz bu âleme kutsal kişilerin kendisi ile kutsandığı kudsi varlık sahası olan Allah'ın cennetinden geldik; oradan canlılık yurduna, bedenler bahçesine ve oradan bu âleme, yani amellerin karşılıklarının (hemen) verilmediği amel yurduna geldik. Buradan da amelin geçersiz olduğu karşılık diyarına gidiyoruz. Bizden her kimin fitratı bozulmaz, amelleri güzel olur ve şayet bu dünyadaki kâmil ve yakınlaştırılmış kullardan olursa Allah'ın cennetine varır. Yok eğer “ashâbü'l-yemin”den olsa canlılık cennetine varır. Amelleri kötü olan ve kalbi kararmış olan kişi ise Allah'ın gazabının ateşi olan cehennem altında kalır ki, orası Rabbinin dilemesi dışında gökler ve yer kaldığı müddetçe kalıcı olan bir yerdir. Muhakkak ki, senin Rabbin dilediğini yapar.

Keşf ehlinde bazıları dedi ki: Allah bizi ve seni günahlardan uzaklaştırsın. Ateş yaratılmışların en büyüklereindir ve o âhirette Allah'ın hapishanesidir. Derinliğinin fazlalığından cehennem diye isimlendirilmiştir. Ona ‘derin kuyu’ denilir. Kuyu derin olunca sıcaklık ve soğukluğu korur. Onda sıcaklık ve soğukluk en üst derecededir. En yüksek ile en alçak derecesi arasında

yüz yetmiş beş yıllık mesafe vardır. Onun sıcaklığı yakıcı bir havadır. Kuru (maddesi) ise âdemoğulları, ilah olarak edindikleri taşlar ve cinlerin ateşidir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

“Yakıtı insanlar ve taşlar olan.” ¹²²

Ve yine:

“Artık onlar ve o azgınlar ile İblis’in askerleri hepsi birden tepetakla oraya atılırlar.” ¹²³

Peygamber’den rivayet edilen en çarpıcı rivayetlerden birisi şudur: Peygamber, mescidinde arkadaşları ile oturuyordu. Şiddetli bir düşme sesi duydu. Hepsı ürktü. Peygamber (s.a.a.) buyurdu ki: *“Bu düşme sesinin ne olduğunu biliyor musunuz?”* Dediler ki: *“Allah ve Resûlü daha iyi bilir.”* Buyurdu ki: *“Cehennem en üstünden içine bir taş atılmıştı. Yetmiş yıldır düşüyordu. Şimdi dibine ulaştı. Düşmesi tamamlanınca bu ses çıktı.”* Bu sözü der demez münafıkların birinin evinden bir feryat yükseldi. Yetmiş yaşında birisi ölmüştü. Allah’ın Elçisi *“Allah-u Ekber.”* dedi. Arkadaşları bildi ki, o taş, bu adamdır. Allah Teâlâ onu yarattığından beri cehennemde yol almaktaydı ve ölünce de kuyunun dibine ulaşması sona ermiş oldu. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar.” ¹²⁴

Allah’ın sözünün ne kadar hoş ve Nebisinin onu arkadaşlarına açıklamasının ne kadar güzel olduğuna bir bak!

¹²² Bakara, 24.

¹²³ Şuara, 95.

¹²⁴ Nisâ, 145.

On Birinci Kaide
Cennet ve Cehennemde Hangi İlâhî
Hakikatin Ortaya Çıktığı ve
O İkisinin Kapıları ile İlgili Olarak Bana
Bildirilen İşaret Hakkında

Bil ki, zâtî manalardan her bir mananın aslî bir hakikati, bir misali ve bir de mazharı vardır. İnsan için misali, küllî bir hakikat vardır ki, o da Allah isminin, O'nun kelimesinin ve O'na mensup olan ruhun mazharı olan *aklî insandır*; O'nun sözünde (geçtiği gibi): “*Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.*”¹²⁵ Başka bir sözünde “*Ona ruhumdan üfledim.*”¹²⁶ buyrulmuştur. Onun Zeyd ve Amr gibi cüz'î örnekleri ve şahsi bireyleri vardır. Yine meşair/şuur yerleri ve zihne ait soyut levhalar gibi mazharları vardır. Tıpkı bunun gibi cennet için küllî bir hakikat vardır ki, o, Rahmân isminin mazharı olan âlemin ruhudur. Allah Teâlâ'nın âyeti şöyledir:

“Allah'a karşı gelmekten sakınanları Rahmân'ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız gün.”¹²⁷

Cennet için küllî bir misal vardır ki, o, Rahmân'ın istiva ettiği en büyük *arştır*. Varit olduğu gibi onun sûreti cennet *kürsîsinin* yeri, çatısı ise Rahmân'ın arşıdır. Cüz'î örnekleri ise iman ehlinin *kalpleridir*. Hadiste geldiği gibi:

“Müminin kalbi Allah'ın arşı ve evidir.”

Cennet için katlar ve kapılar mesabesinde olan küllî-cüz'î görüntüler ve zuhur yerleri vardır.

¹²⁵ Nisâ, 171.

¹²⁶ Hicr, 29.

¹²⁷ Meryem, 85.

Aynı şekilde ateş; Allah'ın rahmetinden uzaklık ve gazabının sûreti, “*Cabbâr ve Müntakîm*” isimlerinin mazharları anlamlarına gelen küllî bir hakikattir. Onun küllî misali, cehennem ateşidir. Onun küllî ve cüz'î mazharları, cehennem tabakaları ve kapılarıdır. Tabakaları kürsünün altına yerleşmiş yedi tabakadır ve onda Sidre'nin asılları vardır.

Sidre'den zakkum ağacı ve günahkârların meyvesi (*esîm*) yetişir. Onun tomurcukları sanki şeytanların başlarıdır. Orada günahkâr ve münafıkların amelleri son şekline ulaşır. O ve uzantıları kâfirleri kuşatmıştır. Onun cüz'î örnekleri vardır ki, nefislerin hüviyetleri hatta karanlık ateş çukuru nefisler, dar ve sıkıntılı göğsülerdir.

Onun kapıları yedi tanedir. Allah Teâlâ'nın buyruğunda:

“*Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.*”¹²⁸

Onlar ehli için cennet kapılarının aynlarıdır. Onlar kapı şeklinde olup açıldığı yerde diğer bir yeri kapatır. Cennetini kapatan kapıların a'ynı, cehennemini açan kapıların kendisidir. Ancak kalp kapısı ebediyen ateş ehline kapalıdır. Ateş ehline göklerin kapısı açılmaz ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler. Daha önce geçtiği üzere, Allah'a varan yol kıldan incedir. O yolu tutanın, kemalin incelik ve letafetine sahip olması gerekir. İnat ve büyülenme nitelikleriyle beraber ahmak ve cahillerin onun yolunda kolayca yol olmaları nasıl mümkün olabilir? Öyleyse cehennemini kapıları yedi, cennetin kapıları ise sekiz tanedir.

¹²⁸ Hicr, 44.

On İkinci Kaide

Zebânilerin Sayısına Yapılan İşaret Hakkında

Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Üzerinde on dokuz vardır. Biz, cehennemin görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık...” ¹²⁹

Bil ki o, nurlu bakışlara sahip olanlara keşfolunur. Muhakkak ki, bu beşer kalbi; duyu/şuur organları, kapıları ve pencerelerine göre cehenneme ve kapılarına benzer. Basiret gözü ile keşfolundu ki, cehennem misali, bu evin kapılarında on dokuz tür zebânî oturur. Onlardan beş tanesi dış duyu, beş tanesi iç duyu, şehvet ve gazap gücü ve yedi tanesi de bitkisel güçtür. Bunların her biri; kalbi, kudsi âlemin zirvesinden aşağı âlemin en altına doğru çekmeye çalışır.

Onların asılları ve öne çıkanlarıyla ilgili söze gelince bil ki: Karanlıklar âleminin berzahlarında işleri yönetenlere şu âyette işaret edildi:

“Derken önce geçenlere, nihayet işi çekip çevirenlere.” ¹³⁰

Onlar, melekûta ait ruhlardır ve cismanî büyük âlemin bânınındadırlar. Onlardan yedi tanesi gezegenler için, on iki tanesi burçlar içindir. Bunların toplamı sır, alenî, gaybî ve görünür olması yönünden on dokuzdur. Aynı biçimde küçük insani âlemde süflî berzahları yönetmek için doğrudan on dokuz lider vardır ki, onlar bu zikredilen on dokuzdur. Bunlardan yedisi bitkisel eylemlerin ilkesi, on ikisi tanesi ise hayvanî fiillerin ilkesidir.

¹²⁹ Müddessir, 30-31.

¹³⁰ Naziât, 4-5.

İnsan bu dâhili ve haricî zindanlarda tutulduğu müddetçe tabiat zindanında mahpus, bu küllî ve cüz'î hizmetçilerin ellerinde esir olur. Dolayısıyla insanın canlar âlemine, razılık pınarına ve canlılık yurduna yükselmesi mümkün olmaz. İnsan onların tesir ve sınırlamasından kurtulmadıkça onlar (insanda) yerleşirler. Allah Teâlâ'nın âyetinde en fasih biçimde açıklandığı gibi:

*“Onu tutun, sonra da onu bağlayın! Sonra onu cehenneme atın.”*¹³¹

Sonra insan, ölümle bu bedenden uzaklaşınca zindandan siccîne intikal etmiş olur. Mâlik onu bu (on dokuz hissin) tedbirlerinin eserleri olan zebânilerin ellerine teslim eder. Yoğunluk ve örtülerin kesafetinden dolayı fark edemediği üzere dünyada onlarla azap edildiği gibi âhirette de onlar ile ona azap edilir. Hicaplar önünden kalkıp perdeler incelince şahsını cehennemin hizmetçileri elinde azap ediliyor ve kızgın ateşin zebânileri onu cehennemin bukağı ve zincirlerine vuruyor olarak görür.

On Üçüncü Kaide A'râf ve Ehli Hakkında

Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“A'râf'ın üstünde onların hepsini simalarından tanıyan adamlar vardır.”*¹³²

¹³¹ Hakka, 30-31.

¹³² “İki taraf arasında bir perde ve burçlar (a'râf) üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır; cennetliklere, ‘Size selam olsun.’ derler. Bunlar henüz cennete girmeyen, fakat ona girmeyi arzu eden kimselerdir. (Cennete uman kimseler) gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, ‘Ey Rabbimiz!

Denildi ki: “O, cennet ile ateş arasındaki bir surdur; bâtını rahmet -ki cennete onunla varılır- zâhiri ise azaptır ve bu yönden ateşe varılır. Onun üzerinde iyilik ve kötülükleri adalet terazilerinin kefelerinde eşit olanlar vardır. Onlar bir gözleri ile ateşe diğer gözleri ile cennete bakarlar. Onlar için, Allah’ın onları iki yurttan birisine yerleştirmesini sağlayacak, ağır basma durumu yoktur.” Bunlar, konu ile ilgili olarak söylenenlerdir.

Benim nazarımda a’râf, onların dediği gibi cennet ile ateş arasında vaki olan surun gayrında başka bir şeydir. Görüşüm şu âyetin tefsirinde geçerli ve ona uygundur:

*“Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.”*¹³³

A’râfa gelince onun aslı ya irfandan (ayırt edici olması) gelir ki, bir âyette şöyle buyrulur:

*“Hepsini simalarından tanımaktadırlar.”*¹³⁴

Ya da “atı tanıtan boynundaki yelesinden” gelir. O yer, ondan yüksektir. (Yelenin bulunduğu yer boynun en yüksek yeridir.) *Arafe* yüksek kumuldur ve mekânın yüksekliği ve zâtun yüceliğinden kinayedir.

A’râf ehli, ilim ve marifette kâmil olanlardır. Onlar insanlardan her bir taifeyi yüzlerinden tanırlar. Âhirette

Bizi zalim toplumla beraber kılma.’ derler. A’râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler: ‘Ne çokluğunuz, ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı.’” (A’râf, 46-48)

¹³³ Hadid, 13.

¹³⁴ A’râf, 46.

cennet ve ateş ehlini ve onların hallerini bâtinî bakışlarının nuruyla görürler. Peygamber'in (s.a.a.) buyurduğu gibi:

"Müslüman'ın ferasetinden korkun. Çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar."

Fakat onlar bedenleri açısından bu âleme aittirler. Şöyle denmiştir: "Onların bedenleri en aşağı âlemdendir. Kalpleri ise kandiller gibi *mele-i a'lâya* asılıdır. Onlar cesetleriyle yere ait iken kalpleriyle semavî varlıklardır. Görüntüleri yerdeyken ruhları arşa aittir. Ruhen cennette oldukları halde tabiî ölümle ölmedikçe bedeni olarak cennete giremezler. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

"Oraya girmeyi umdukları halde henüz oraya girmemişlerdir" ¹³⁵

Allah'ın rahmetini umarak dünyadan ayrıldıklarında arzuları kavuşmalarının a'ynı; kuvveleri de fiilî olma ve ortaya çıkmanın a'ynıdır.

Kıyametten önce onların hâli, cennet ve ateş ehlinin hâlleri arasında yer alan berzâh ehlinin hâli gibidir. Çünkü onlar iman ve irfandan hâsıl olan canların gidasıyla nimetlenmekte, bedenleri ise dünya ve eziyetleriyle cezalandırılmaktadır. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

"Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman 'Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma.' derler." ¹³⁶

Zikrettiğimiz şeylerin sıhhatine delil olan şeylerden birincisi, İmamlarımızdan (a.s.) rivayet edilenlerdir. Onlar buyurdu ki: *"Bizler a'râfız."* İkincisi, muhakkak ki, âyet onların ileri seviyede övgüsüne işaret eder. Terazi kefe-lerinin ağır basmadığı bir durumda ortada kalanların ve

¹³⁵ A'râf, 46.

¹³⁶ A'râf, 47.

yüzlerinden her bir taifeyi tanıyanların bilgi derecesiyle karşılaştırılınca cennet ve cehennem yurtları arasındaki engel ile perdelenenlerin içinde bulundukları durumları ve marifetleri methe değer değildir. Oysaki nefisleri tanımak büyük bir iştir. Üçüncüsü, ihtiyaçların karşılanmasını istemek için yapılan dua ve münacat sadece dünyada ve ölüm öncesindedir. Âhiret ve ölüm sonrasına gelince, âhiret buluşma ve kavuşma zamanı veya ümitsizlik ve yasaklanmanın ortaya çıktığı yerdir.¹³⁷

On Dördüncü Kaide Tûbâ'nın Manası Hakkında

O, dalları ve sürgünleri çok, neticeleri ve ilâhî marifetler (türünden) meyveleri şerefli olan bir bilgi ağacına benzer. Ki ilâhî marifetlerin çoğu, beşerî/rasyonel akılların kazanımıyla sınırlı değildir aksine bu bilgilerin ortaya çıkması ve ele geçirilmesi; Son Nebi ve vasîlerinin ilki, velîlerinin en üstünü, ilim şehrinin kapılarının en şerefli Hz. Ali'nin vasıtasıyla ve nübüvvet kandilinden ortaya çıkan nurların ıktibas edilmesiyledir. Muhakkak ki, ilâhî ilimler ve rabbânî marifetler sadece velâyet tohumu ve hidayet ağacından gelen hidayeti kabul etmeye yetenekli kalplerde yetişir.

Bu manada varit olanlardan bir tanesi hadisçilerin rivayet, zapt, anlam ve ezber yönünden en büyüklerinden Şeyh Sadûk Ebû Câfer Muhammed Ali b. Hüseyin b.

¹³⁷ Dolayısıyla mahşer meydanında beklerken cennete girmek için dua edenlerin olduğunu ileri sürmek ve buradan hareketle ârâftakileri ortada kalmış ve perdelenmiş kişiler olarak yorumlamak âyetin anlamını bir çıkmaza sürüklemektir.

Bâbeveyh Kummi'nin bitişik bir senet ile Ebû Basir'den yaptığı rivayettir. Ebû Basir dedi ki: Cafer-i Sâdık (a.s.) dedi ki:

“Tübâ, cennette bir ağaç olup onun kökü Ali b. Ebû Tâlib'in evindedir. Hiçbir mümin yoktur ki, onun evinin dallarından bir dal olmasın.”

Bu durum onun şerif nefsinin, fazilet ve ilimlerin madeni olmasından dolayıdır. İmam Ali'nin aydınlık kalbi; nebilerden -ki en sonuncusu ve en bilgilisi (En üstün ve temiz selamlayışlar onun içindir.) Hz. Muhammed başta olmak üzere- miras kalan marifet hazinelerinin kapılarının anahtarıdır. Bu durumu Peygamber şu sözünde en fasih biçimde ifade etti:

“Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır.”

Şu hâlde Tübâ'nın manası, sadece Hz. Muhammed'in (s.a.a.) evinden daha aşağıda olan Ali'nin (selam üzerine olsun) manevî kalp yurdunda inşa edilmiş ve âhiretteki evine nispet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamberin toplu olarak getirdiği hakiki ilimlerin tafsilatından ve kitap-tan, ancak İmam Ali'nin (a.s.) açıklamaları ve öğretimiyle faydalanılabilir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde buna işaret edilmiştir:

“Kitabın ilmi yanında olan kişi.” ¹³⁸

“Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta mevcuttur, çok yücedir, hikmetlerle doludur.” ¹³⁹

¹³⁸ “İnkâr edenler, ‘Sen peygamber değilsin.’ diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah ve bir de yanında kitabın bilgisi bulunan yeter’.” (Rad, 43) Bu âyette işaret edilen kişinin İmam Ali olduğu söylenmektedir.

¹³⁹ Zuhurf, 4.

Ve yine “bilmiyorsanız bilenlere sorun”¹⁴⁰ diye buyruldu. Allah Teâlâ yine buyurdu ki:

“*İnkâr edenler, ‘Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya.’ diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için bir yol gösteren vardır.*”¹⁴¹

İşte bundan dolayı bu ayet inince Peygamber’in şu sözü varit oldu:

“*Ey Ali! Ben uyarıcıyım ve sen hidayet edicisin.*”

Akıl ve naklin nuruyla Tübâ ağacının misalinin ne olduğu belirginleşti. Yani ilim ve marifetlerin asıllarının, Ali (a.s.) ve bazıları bazısından olan¹⁴² temiz evlatlarının evinde olmasını kastediyorum. Zira bu ilimlerin asılları, her biri mukaddes babaları ve nurlu, pak dedelerinin peşinden gelen her bir imamdır. İlimlerinin dalları ise Şîâlarının göğüslerinde ve onları *mevlâ* edinenlerin kalp evlerinde ortaya çıkar. Çünkü aklî ve fûrû fikhî ilimler; âlimlerin, müctehidlerin ve bunların mukallitleri olan tâbillerinin kalplerinde *nebi* ve *vasîsinin* (Allah’ın selâmı ikisinin üzerine olsun) ilminden dallanıp budaklanır.

Velilerin efendisi Hz. Ali’nin (k.v.) manevî babalıkta bu ümmetin âlimlerine nispeti, Hz. Âdem’in sûretsel babalığı açısından beşerin fertlerine nispeti gibidir. Bu yüzden Peygamber buyurdu ki:

“*Ey Ali! Sen ve ben bu ümmetin babasıyız.*”

İşte böylece Tübâ ağacının cennetin diğer ağaçlarına nispeti böyledir.

¹⁴⁰ Nahl, 43.

¹⁴¹ Rad, 7.

¹⁴² On İki İmam kastedilmektedir.

Muhakkik Ârif, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de dedi ki:

“Bil ki, Tûbâ ağacının bütün cennet ağaçlarına nispeti kendisinden zâhir olan nebilere nispetle Âdem (a.s.) gibidir. Muhakkak ki, Allah'ın o ağacı eliyle dikmesi, onu şekillendirmesi ve ruhundan üflemesi; Âdem'i iki eliyle yaratmakla şereflendirmesi, ona ruhundan üflemesiyle onu varis kılması ve iki eliyle yaratmasından dolayı isimlerin ilimlerini içeren ruhu üflemesi gibidir. Çünkü Hak, Tûbâ ağacını dikmeyi üzerine alıp ona üfleyince, giyenlerini güzelleştirsın diye ondan elde edilen ürünleri takı ve giysilerle ziynetlendirdi. Tıpkı üzerindikileri yeryüzü için süs kıldığı gibi bizler de o ağacın arzıyız.” (Alıntı burada bitti.)

Onun sözünden ortaya çıkan şey şudur: Tûbâ ağacından kastedilen şudur ki, yeryüzünün üzerindikiler nasıl onun süsü ise Tûbâ ağacı da -kabul etme yeteneğine sahip nefisler süslensin diye- marifetler ve güzel ahlakın esasıdır.¹⁴³

On Beşinci Kaide Ateş Ehlinin Orada Sonsuza Kadar Kalması Hakkında 144

Bu, çetin bir sorundur. Bu (konunun konuşlandığı yer) zâhir ulema ile keşf sahibi âlimler arasında anlaşmazlığın olduğu bir yerdir. Aynı şekilde keşf ehli arasında

¹⁴³ Yani ilim ve amel ile süslenmek isteyenler Tûbâ ağacı adıyla simgelenen Hz. Peygamber'e ve *Ehl-i Beytine* başvurmalıdır.

¹⁴⁴ Konu ile ilgili olarak Muhammed Rustom, *Merhametin Zaferi (Molla Sadra'da Felsefe ve Kutsal Kitap)*, (Çev. Z. Hafsa Orhan, Nefes Yayıncılık, İstanbul 2017.) adlı kitaba bakılabilir. Bu kitap, Sadra'nın Fatıha Suresi tefsirini incelemeye yönelik yapılmış bir doktora tezidir.

azabın, ehli için sonsuz mu olacağı yoksa mutsuzluk yurdu cehennemin belirlenmiş azap süresi sona erince onlar için rahatlık ve nimet yurdu mu olacağıyla ilgili ihtilaf vardır. Bununla beraber kâfirlerin ateşten çıkmasının imkânsızlığına ve orada sonsuza kadar kalacaklarına dair ittifak vardır. Cennet ve cehennemin her birini imar edip dolduranlar vardır. Hikmete (felsefeye) ait esaslar; cismanî kuvvetlerin sonlu olduğuna, zorlamanın bir tabiatla sürekli olarak devam etmediğine, her mevcûdun kendisinde sona ulaştığı bir gayesi ve her şeyin hedefinin bütün mevcûdâtı kuşatan ilâhî rahmet olduğuna işaret eder.

Ve yine bizim katımızdaki esaslar cehennemin elem ve kötülüklerinin ehli için daim olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde cennet nimetleri ve hayırlarıyla beraber, ehli için daimîdir, her ne kadar o ikisinin daimî olmasının manası başka olsa da. Sen dünyanın nizamının katılmış ve kaba nefislerle ve şiddetli sertliğe sahip kalplerle sağlandığını biliyorsun. Eğer insanların hepsi bir tabakadan, tabiatı düzgün, kalpleri çekingen ve itaatkâr olsaydı; Firavun, Deccal ve şeytanımsı hilekâr nefisler gibi bu dünya evinin imarını sağlayan şedit ve kaba nefislerin yok olması dolayısıyla dünyanın nizamı bozulurdu.

Bir hadiste “*Ben âdemoğlunun günahını bu dünyanın imarı için sebep kıldım.*” buyrulmuştur. Ve yine Allah Teâlâ buyurdu ki:

“*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik.*”¹⁴⁵

¹⁴⁵ Arâf, 179.

Başka bir âyette buyruldu ki:

*“Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı. Rabbinin ‘Andolsun ki, cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım.’ sözü yerini buldu.”*¹⁴⁶

Onların bir tek tabakada var olması; imkânın gizlerinde saklı diğer imkân katmanlarını kuvveden fiile çıkarmayarak (ilâhî) inayet onlardan yüz çevirdiğinden dolayı hikmet ve maslahatla çelişirdi. Allah’ın kaza, kader, inayet ve rahmetini gerektiren her bir varlık taifesinin tabiî gayeleri ve zâtî konumları (*mevtin*) vardır. Eşyanın zâtî gayeleri, onlarla uyum içerisindedir ve onların zâtlarına uygundur. Uzun veya kısa bir süre, bir engelleyici engel olsa da işin sonunda şeyler ile gayeleri arasında kavuşma gerçekleşir.

*“Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi, kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur. Çünkü onlar derin bir şüphe içindeydiler.”*¹⁴⁷

Allah, bütün isimleriyle bütün menzil ve makamlarda tecelli eder. O; Rahmân, Rahîm, Raûf, Azîz, Cebbâr, Kahrî ve Müntakîm’dir. Hadiste buyrulduğu gibi:

“Eğer sizler günah işlemezseniz Allah sizi giderir ve yerinize günah işleyen bir kavim getirir.”

Keşf ehlinde bazıları şöyle dedi:

Allah, iki yurdun sakinlerinden mutlu olanları fazlıyla, ateştekileri ise adaletiyle yerlerine yerleştirir. Onlar, amelleriyle oralara konarlar, niyetleriyle oralarda ebedi

¹⁴⁶ Hüd, 119.

¹⁴⁷ Sebe, 54.

olurlar. Elem, dünyadaki şirk eyleminin müddetiyle ölçülen cezanın cüzü kadar alınır. Süre bitince ebedi olarak kaldıkları yer onlar için nimet yurdu olur. Öyle ki, cennete girdirilseler üzerinde yaratıldıkları tabiatlarının oraya uygun olmayışından dolayı acı çekerler. İçerisinde soğuk ve sığağın olduğu şeyden, yılan ve akrep sokmasından lezzet alırlar. Tıpkı bunun gibi cennet ehli gölgelerden, nurdan, güzel hurileri öpmekten lezzet alır. Çünkü onların tabiatı da bunu gerektirir. Görmüyor musun ki onun tabiatı “gül kokusundan zarar görür ve pis kokudan lezzet alır” vaziyette kılınmıştır. Ateşi çıkmış kişi misk kokusundan eziyet duyar. Lezzetler tabiata uygun şeylere tâbi iken elemeler ise onların yokluğundadır.

El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye yazarı, bu konuda derin bir incelemeyle olgun sonuca *Fusûs*'ta ulaştı. *Fusûs*'ta dedi ki:

“Ateş ehline gelince, onların varacakları son ateşten nimetlenmektir. Çünkü ateş sona erince bir sûreti olmak zorundadır. Cezalandırma sonrası ateş, içindekiler için soğuk ve selamet yurdu olur.”

Bana gelince, ilmî ve amelî riyazetler ile meşgul olurken bana görüldüğü üzere, cehennem yurdu bir nimet yurdu değildir. Orası sadece acı ve sıkıntı yeridir. Orada ebedi azap vardır. Onun acısı, kesintiye uğramaksızın yenilerek devam eder. Deriler yenilenir. Orası rahat ve huzur yeri değildir. Çünkü onun o âlemdeki menzili, bu âlemdeki oluş ve bozuluş âleminin menzilesidir.

On Altıncı Kaide
Kıyamet Gününde Amellerin Bedenleşmesi
ve Niyetlerin Sûrete Bürünmesi ve Sûretlerin
Maddesine İşaret Hakkında

Bil ki, dış dünyadaki her sûretin nefis âleminde özel bir yeri; kökleşmiş bir meleke olarak her nefsanî sûretin de dış dünyada bir vücûdu vardır. Görmüyor musun rutubetli cismin sûreti, rutubeti kabul eden cismin maddesine etki edince cisim, -şekil alması rahat olan şeylerde olduğu gibi- rutubeti kabul eder. Başka bir maddede etki gösterince -hissî ve hayalî kuvvetlerin maddesi gibi- ve bu madde de rutubetten etkilenince bu madde eseri kabul etmez ve ilkindeki gibi rutubetli olmaz. Bununla beraber rutubetin mahiyetini kabul eder; ancak başka bir sûrette ve misalde. Keza insanî aklı kuvvet; rutubetten başka bir sûret, vücûd, zuhur ve rutubete dair bir yön elde eder. Bununla beraber mahiyet bir tanedir ki burada bu, rutubetin mahiyetidir. Bir mahiyetin üç ayrı varlık yurdunda üç ayrı sûreti vardır. Her biri için özel bir vücûd ve belirli bir zuhur vardır.

Bu üç neşetteki hükmün, bir mahiyet içerisindeki farklılaşmasına bir bak! Bunu, her mana ve aynî mahiyetteki zuhur ve vücûda ait yönlerin varoluşunun farklılaşması üzerine kıyas et. Nefsanî bir keyfiyet olan gazabın dışarıda bulununca yakıcı bir ateş olduğuna şaşırma. Nefsanî bir keyfiyet olan ilim de dışarıda var olunca *Selsebil* diye isimlendirilen bir çeşme olur. Yetim malının yenilmesi, âhîret yurdunda karınlara ateş doldurmak sûretine dönüşen bir zulümdür. Yetim malı yiyen ateşe din gününde yaslanırlar. Aynı şekilde, işte tam burada dünya sevgisinin

-ki bu dünyevî arzular ve nefsanî özelliklerdir- kıyamet gününde sahibini sokan ve ısırın yılanlar ve akreplere dönüşmesine şaşırma!

Bu kadarı gözü aydın olup görebilen için yeterlidir. Çünkü o, Şârî'nin vaat ettiği ve üzerine vadedilen her şeye inanır. İlimde sezgi gücüne sahip her kişinin, nefsanî sıfatlar ve bu sıfatların harici eser ve eylemlerin nasıl da kaynağı olduğu hakkında düşünmesi gerekir. Bu kişi bunu, “kıyamete özgü sonuçlar doğuran bazı ahlakî sıfatlar ve melekeler” kazanmayı sağlayan marifetine vasita kılar.

Bunun misali şudur: İnsan çok kızınca bu durum onun kan dolaşımını hızlandırır, yüzünü kızartır, çehresinde sıkıntı oluşturur. Kızgınlık, insanın iç âleminde gerçekleşen nefsanî bir halkan bu eserler ise onun maddî ve cismanî sıfatlarıdır. Kızgınlığın dünya koşulunda gerçekleşen sonuçları vardır. Onun başka bir varlık koşulunda kalbi yakan, insanın bağırsaklarının birbiri ile bağlantısını koparan, gönüllere işleyen ateşe dönüşmesine şaşırmamak gerekir. Bunun gibi kızgınlık burada bedenin ısısının, şah damar ve diğer damarlardaki kanın atışının, organların huzursuzluğunun, madde ve karışımların yanmasının artmasını gerekli kılınca bu, bazen şiddetli bir hastalığa neden olur ve hatta bazen öfke (ye dönüşüp) insanı helak olmaya götürür.

İşte böylece âhiret âleminde mevcûd bütün cismanî suretler, nefsin melekelerinden hâsıl olur. Nefsin güzel ve çirkin ahlakı, inançları ve nefse yerleşen sağlam ve bozuk niyetleri dünyadaki amel ve eylemlerin tekrarından (oluşur). Dünyada iken eylemler ahlakın ilkesi olurken heyetleriyle birlikte nefisler ise âhiretteki cisimlerin ilkeleri

olurlar. (Şu hâlde) âhirette cesetleri oluşturan maddeye, amellerin bedenleşmesine ve niyetlerin tasavvuruna gelince bunlar ancak insanî nefis ile gerçekleşir.

Bu âlemde heyûlâ, zâtında miktarı olmamakla beraber, miktar içeren cisim ve sûretlerden oluşan maddeden ibaret olduğu gibi aynı şekilde zâtında miktarı olmayan ruhanî bir emir olan Âdemoğullarına ait nefisler, âhirete ait miktar içeren mevcut suretleri oluşturan maddelerdir. Nefisler ile heyûlâ arasındaki fark şunlardır:

Onlardan biri şudur: Heyûlâ, her yönden kuvve içeren bir vücûddur ve zâtında varoluşun ortaya çıkması ancak cismani sûretlerle ki bu durum nefsin aksinedir. Nefis vücûd, cevher ve his yönünden zâtında bilfiil mevcuttur. O, ilk olarak unsurlara ait bu beden için sûret olur, sonra uhrevî sûret için madde olur ve onunla bir tür birleşme gerçekleştirir. Yani nefis, dünyevi maddeler için sûret, Allah'ın izniyle üflenmiş uhrevî sûretler için maddedir. Daha önce geçtiği üzere sûra üflendiği gün, Allah'ın izniyle, âhirette nefislerin farklılaşmasından dolayı topluluklar halinde gelirler.

Onlardan biri şudur: Nefis, latif gaybî sûretleri kabul eden latif ruhanî bir maddedir. Duyular onu idrak edemez ancak o, uhrevî duyularla idrak edilir. Heyûlâ yoğun madde olup o, cihetlerle sınırlanmış yoğun suretleri, kuvve ve yokluğun karıştığı durumları kabul edebilir.

Onlardan biri şudur: Heyûlânın sûreti ve oluşumu kabullenmesi etkilenme, dönüşüm, başkalaşım ve hareket yoluyla. Nefsin kendisinde yerleşmiş sûretleri kabulü saklama ve cevap verme yoluyla. Onun kabul ediciliği ile fiili arasında zıtlık yoktur. O, bir cihetle fâil

iken başka bir cihetten sûret ve misalleri beraberce kabul edendir. Bir olmaları cihetinden ilke ve sıfatlarının hepsinin ilmi, onda ortaya çıkar.

Onlardan biri de şudur: Oradaki ‘kabul edici olmak’, kuvve anlamında değil ‘istidat ve imkân’ anlamındadır.

Onlardan biri şudur: Bu kemal sûretleri, madde ve mevzuları için olgunluklardır. Nefisten neşet eden bu sûretler; hâsıl olduğunda nefsin kendisi için bir olgunluk değildir. Onun olgunluğu yalnızca bu sûretleri kendisi için idrak edilir kılması ve yaratmasındadır. Bu iki itibar arasında sabit bir fark vardır. Yerinde açıklandığı üzere zâtın gerekenlerinde kabul ve fiil cihetleri birdir.

On Yedinci Kaide

Diğer Hayvanların İnsanlar Gibi Haşredilip Haşredilmeyeceği Hakkında

Daha önce her tabîi cevherin zâtî bir hareketinin, yaratılışının, yeniden dirilişinin, başlangıç ve dönüşünün olduğuna işaret etmiştik. Filozoflar, her bir tabiatın zâtî ilkeleri olduğunu ve her şeyin mebdesine döndüğünü kararlaştırdıkları gibi ‘her bir tabiat için zâtî gayelerin olduğunu’ sabitlediler. Buna göre cisimlerin dönüşü kuvvelere, kuvvelerin ki nefislere, nefisler ruhlara ve hepsinin dönüşü de Allah Teâlâ’yadır. Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Dikkat edin bütün işler ona döner.”*¹⁴⁸

Ve yine:

*“Hepsi bize dönücüdür.”*¹⁴⁹

¹⁴⁸ Şura, 53.

¹⁴⁹ Enbiyâ, 93.

Her kim nereden geldiğini bilirse nereye gittiğini de bilir. Lakin söz, cüz'î bir varlık sahibi olan şahsın, taayyün edip şahıslaşmasıyla beraber iki neşeti birleştirerek yeniden dirilmesiyle alakalıdır.

Bu, insanda iki şekilde gerçekleşen bir durumdur. Birincisinde insan bu dünyevî bedenle bağlantı içerisinde olan nefsinden tecerrüt eder. İkincisinde ise uhrevî sûretlere ait bedeninden tecerrüdüyle gerçekleşir. Diğer hayvanlara gelince onların nefislerinin bekası ve âhirette yeniden yaratılması konusunda filozoflar arasında ihtilaf vardır. Bu konudaki rivayetler de farklıdır. Ayetler ise müteşâbih olup muhkem değildir. Çünkü “*Vahşiler haş-redildiği zaman*” âyetindeki murat edilen anlamın, vahşi hayvanların ruhları cinsinden olan beşerî nefislerin haş-redileceği anlamında olması ihtimal dâhilindedir. Öyleyse onlar insanlar olarak değil vahşi hayvanlar olarak haş-redilirler. Sezgiye dair burhân yoluyla sabit olan şey hakkında ayrıntılı bir şekilde söz (etmek gerekir.) Her hayvanın hisseden nefsi üzerinde hayal eden ve hatırlayan bir nefsi vardır. O nefis, ölümden sonra bâkidir. Hayvan nefisleri (âhirete doğru) gidilen yollarda boş boş beklenmeksizin bazı ara âlemlerde toplanırlar. Çünkü inayet, olgunlaşmaya yakın olanlardan yüz çevirmez.

Hisseden, hayal eden ve hatırlayan nefislerin haşrine gelince bunlar nefsanî güçlerin ilkelerinde ve “türlerinin Rabbi”nde (*Rabbü'n-nev*) toplanmaları gibidir; tıpkı felsefecilerin öğretmeninin “*Rubûbiyyetin Bilgisi*” kitabında zikrettiği gibi. Ağaçların kesilmesi veya kuruması durumunda bitkisel nefislerin durumu da bunun gibidir; tıpkı bazı ariflerin söylediği gibi. Taklit edenlerin ve İmamlar

ile müçtehidlerin menzillerine tâbi olanların haşri, nefsin güçlerinin nâtık nefiste toplanmasına benzer. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde buyrulduğu gibi:

*“Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.”*¹⁵⁰

*“Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi.”*¹⁵¹

¹⁵⁰ Neml, 17.

¹⁵¹ Sâd, 19.

Sonuç ve Tavsiye

Bu zelil kul der ki: Muhakkak ki ben; bütün söz, fiil ve inançlarımda ve yine yazdığım kitaplarda din ve şeriat -ki o şeriatı bize, salâvatların en üstününün kendisine olduğu peygamberlerin efendisi son Elçi (s.a.a.) getirmiştir- tâbi olmama zarar veren her şeyden, azminde zayıflık hissetmekten ve sağlam ipine yapışmakta gevşeklik göstermekten Rabbime, ulu Allah’a sığınırım. Çünkü ben yakînen biliyorum ki, her hangi bir kişinin *en büyük ismin* (el-İsmü’l-a‘zam) kendisine ait olduğu Kişinin aracılığı olmadan -ki o, *İnsan-ı Kâmil*dir- Allah’a layık olduğu ve hak ettiği biçimde tapması mümkün değildir. İnsan-ı kâmil ve kemale erdirici olan o kişi; mülk ve melekût âleminin en aşağında, en yücesinde, başlangıç ve sonunda “büyük hilafet” ile Allah’ın halifesidir.¹⁵²

Ey bu sayfalara bakan kişi! Bunlara mürüvvet gözüyle uzun boylu bakmanı tavsiye ediyorum. Allah, melekûtu

¹⁵² İmâmiyye’ye göre bu zamanda bu kişi, büyük gizlenme (gaybetü’l-kübrâ) sürecinde bulunan ve zamanın imamı olan Mehdi’dir.

ve risâlet hanedanı olan Ehl-i Beyt İmamlarının hatırına, cumhurun arasında meşhur olan şeylere ülfetinden dolayı alçak nefislerin alışkanlıklarını terk etmeni, şeyhlerden ve babalarından duymadığın sözlere karşı -üzerine yed-i beyzâ misali hüccet ile burhan getirilince- yabancı davranmamamı istiyorum. Kur'ân-ı Kerim'in çoğu yerinde geçtiği üzere, burhana dayanmaksızın salt taklit üzere olup Allah'ın da kınadığı kimselerden olma. Âyetle buyrulduğu gibi:

*“Kendilerine, ‘Allah’ın indirdiğine uyun.’ denildiği zaman, ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.’ derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”*¹⁵³

İlâhî şeriatın maksatlarını ve hanif milletin hakikatlerini, İslamlığının başlangıcından beri hocaların ve şeyhlerinden duyduklarınla sınırlı sanma! Yoksa Rabbine doğru yola çıkmaksızın kapının eşiğinde ve bulunduğu makamda daimî olarak donup kalırsın. Tam aksine hakikî babamız olan hanif ve Müslüman İbrahim’e (a.s.) tâbi olmalısın. Öyle ki, İbrahim gerçekte değil de mecazen baba dediği kişiye şöyle seslenmişti:

*“Ey babacığım! Şeytana tapma!”*¹⁵⁴

*“İbrahim, şöyle dedi: ‘Ben Rabbime gideceğim. O, bana yol gösterecektir.’”*¹⁵⁵

Rabbine koş! Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği melekûtun acayıplıklarını ve ceberut âleminin ayetlerini görebilmen için, perdelenmiş evinden ve kapının

¹⁵³ Lokmân, 21.

¹⁵⁴ Meryem, 44.

¹⁵⁵ Sâffât, 99.

eşiğinden Allah ve Resûl'üne doğru yolculuğa çık! Eğer bu yolculuğunda ölüm sana ulaşırsa mükâfatın Allah'a düşer. Allah Teâlâ'nın sözünde geçtiği gibi:

“Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer.” ¹⁵⁶

Eğer Allah'a giden bir yolcu isen çoğunluğa muhalefet etmeye aldırma. Muhakkak ki, çoğunluk evinde oturur. Yolcu ise evinden ayrılandır. Oturan ile hareket eden, yerleşik ile gezgin arasında nasıl birliktelik olabilir? Lakin senin İmamın ve bizim de İmamımız olan Emîrül-müminîn Ali'nin (salât ve selam kardeşi Hz. Muhammed'e ve ona olsun) buyurduğu gibi:

“Gerçeği insanlarla tanıyamazsın. Bilakis gerçek, en bilinendir ve kendisiyle hak ehli de tanınır.”

Bil ki, ilâhî marifetlerde tâbi olunan burhan veya apaçık görmeye dayalı mükâşefedir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

“Eğer doğrulardan iseniz burhanınızı getirin.” ¹⁵⁷

Ve yine buyurdu ki:

“Kim, hakkında hiçbir delil olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilaha taparsa onun hesabı ancak Rabbi katındadır.” ¹⁵⁸

Bu burhan, Allah'ın mümin kulunun kalbine attığı ve basiretini onunla aydınlatığı bir nurdur. Böylece mümin eşyayı olduğu gibi görür. Peygamber'in (s.a.a.) kendisi, ümmetin seçkinleri ve evliyası için duasında istediği gibi:

¹⁵⁶ Nisâ, 100.

¹⁵⁷ Bakara, 111.

¹⁵⁸ Müminün, 117.

“Allah’ım bize eşyayı olduğu gibi göster.”

Bil ki, peygamberlerle filozofların çoğunluğu arasında vaki olan ihtilaflı meselelerde filozoflar (doğruyu bulmak için) dua ederlerdi. Şayet bu meselelerin elde edilmesi ve hâsıl olması kolay, bu akılların düşünceleri ve mantıkî kıyas ölçüleriyle kazanılması mümkün ve araştırmaya bağlı teorik çalışmalarla gerçekleşmesi mümkün olsaydı; felsefî meselelerde ömürleri boyunca eşyanın doğru tasavvurunu kazanmada fikir ve nazar aletini kullanan akıllılar arasında ihtilaf çıkmazdı. Bu meselelerde onlar hata yapınca peygamberlerin gönderilmesine ihtiyaç doğmuştur. Buradan bilinir ki, bu meselelerde sonuca varmak, ancak nübüvvet kandilinden nurlar iktibas etmekle ve velâyetin bâtınından doğan sırların anlamına iltimas etmekle hâsıl olur.

Senin kalbin için tam olarak dünyadan soyutlanman; sırrın için (hedefe) ulaştırıcı bir şekilde arınman, yaratılmışlardan kuvvetlice kopman, yalnızlıklar içerisinde Hak ile çokça münacat etmen; şehvet, başkanlık vb. gibi hayvanî gayelerden halis din ve temiz niyet ile yüz çevirmen gerekir. Amelinin kendisi, cezanın kendisi; amelinin ayn’ı da hedefine ulaşmanın ayn’ı olsun. Hatta perde kalkar ve örtü kaldırılırsa sen Rablerin Rabbi huzurunun kapısında olduğun gibi olasın. Sana yarın ancak Rabbine dair bildiklerin katılır. Kıyamet gününde ancak sevdiklerinle haşredilirsin. Hatta hadis-i şerifte varit olduğu gibi *“Bir kişi bir taşı sevse muhakkak ki, onunla haşrolur.”* Kavuşulmaz bir şeyi sevmekten veya âhirette tahakkuk etmeyeceğini bildiğin şeyden sakın! Yoksa bu şey seni yakıcı bir ateş gibi helak eder veya hor ve hakir bir yere sevk eder.

Sen, bir kimsenin ancak onda toplanacağını, kendisinde olan şeyden ancak tat alacağını veya acı duyacağını öğrendin. Nefsini terbiye et, niyetini halis, inancını doğru kıl. Bakanlar için kalbini aydınlat, tavaf eden ve yapışanlar için evini temizle, yönünü kastedilen Kâbe tarafına çevir, hayır ve cömertliğin velisi olan Rabbine yönel. Bu yöneliş, yolculuğunun ve nur âlemine gidişinin gayesidir. O, bu ticaretten hâsıl olan bitmeyen bir kazançtır. Her kim bu fâni taraftan harcarsa bekâ yurdunda onun bedelini alınır. İyiler için Allah katında olan hayırlıdır. Kastedilen Kâbe'ye varış ve *tapınılan* ile buluşma, ancak fikir ve nazar ayaklarıyla yapılan hızlı bir ilmî yolculukla mümkün olabilir yoksa beden ile yapılan mücerret hareketlerle değil. Ki bunlardan âhiret için gerekli teçhizatı almadan ve azık toplamadan ancak yolculuk yorgunluğu hâsıl olur.

Bu sebeple Peygamber (s.a.a.) buyurdu ki:

*“Bir saatlik tefekkür yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır.”*¹⁵⁹

Ümmetinin hayırlısı ve ilim şehrinin kapısı Ali (as) için dedi ki:

“Ey Ali! İnsanlar Yaratıcılarına değişik iyilikler ile yaklaşırken sen ona aklın türlü biçimleriyle yaklaş. Böylece onların hepsini geçesin.”

Buradan sezgiyle şunu bilirsın ki, kıyam ve oruç vb. gibi dinî vaziyet alışlardaki bedenî ibadetlerden maksat ancak kalbin temizlenmesi, ondaki halis niyet ile sırrın güzelleştirilmesi, Hakk'ın tapılmaya gerçekten layık olduğu yönündeki içsel düşüncelerin artırılması ve *mutlak ilaha* yakınlaşmadır. Yoksa maksat, organların hareketi ve dil lakırdıları değildir.

¹⁵⁹ Tefsirü'l Ayyaşı, c. 2, s. 208.

Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Onların etkileri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvanız ulaşır.” ¹⁶⁰

Ve yine buyurdu ki:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah’a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlerine iman etmenizdir...” ¹⁶¹

Sonra dinin delillerini en çok bozan ve Hakk’a doğru yol alanların önüne en çok engel olan şey, kötü âlimlerin davetine icabet etmek, onların sapkın görüşlerine, yoldan çıkaran eserlerine ve (güya) ilim, fıkıh ve hikmet ismi verdikleri şeyler ile aldatmalarına tâbi olmaktır. (Bu aldatmanın misali) Susuzluğun, hayvanın gözündeki sudan hareketle onu serap ile aldatmasıdır. Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi:

“Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.” ¹⁶²

Ve yine:

“Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz.” ¹⁶³

Allah, şeytanın ve saptırıcıların şerrine iman etmiş olan kardeşlerimizden bizi korusun. Hz. Muhammed (s.a.a.) ve temiz Ehl-i Beyt’inin (selam üzerlerine olsun) hakkı için kalplerimizi hikmet ve yakîn nurları ile nurlandırsın.

¹⁶⁰ Hac, 37.

¹⁶¹ Bakara, 177.

¹⁶² En’âm, 116.

¹⁶³ Yunus, 36.

Dizin

A

Allâme Tüsî 31
a'râf 121, 122
Aristoteles 31, 45, 55, 56, 57,
61, 115
ashâbü'l-yemin 101, 116
ashâbü's-şimâl 101

B

Behmenyâr 45
berzâh 123
büyük kıyamet 13

C

cevherî sûret 42
cirm 52, 63

D

Deccal 128
Dehrîler 40
dört nitelik 49
duyusal nefis 48
düşünen nefis 48

E

Ebû Ali (İbn Sînâ) 31, 62, 115
Ebû Hamîd Gazzâlî 84
Ebû Nasr (Fârâbî) 31
Ebû Yezîd Bistâmî 76
Eflâtun 31, 53, 56, 57, 60
el-Esfârü'l-erba'a 43, 51, 67
el-Fütühâtü'l-Mekkiyye 127
el-hikmetü'l-resmiyye 39
el-İsmü'l-a'zam 137
esîm 119
Esulucia 57
Esûlûcyâ 55, 57
eş-Şevahidü'r-rubûbiye 64

F

Firavun 128
Furfûriyûs (Porphyrios) 32, 37
Fusûs 130

H

hâdis 10, 43, 44
hanîf 138

haşr 11, 65, 77, 79
 hatırlayan nefis 48
 hey'etler 90, 100
 heyûla 43
 heyûlânî akıl 84
 Hikmetül'îsrâk 50, 54
 hudûs 10, 42, 80
 Hudûs Risalesi 93
 Hz. Âdem 35, 126
 Hz. İsa 35

İ

İlimde derinleşenler 92
 illiyyîn 101
 İskender 61, 62
 İskender Afrodisi 61
 İsrâkî 28, 52
 isrâkî izafet 51

K

kadîm 29, 31, 33, 42, 43
 kemalî sûretler 58
 keşf 39, 46, 94, 103, 127
 konuşan nefis 48
 küçük kıyamet 102
 küllî tabîi 43

M

Mu'tezile 29, 31
 mükâşefe 44

N

nefs-i nâtuka 48
 nutfe 61

R

Revâkıyyûn 31
 Rubûbiyyet Bilgisi 55

S-Ş

Sırat 95, 96
 siccîn 101
 Sidre 119
 Sokrat 56, 57
 Sûr 91
 Şeyh-i Maktûl (Şihâbüddîn
 Sühreverdî) 31
 Şifâ 56

T

Tabiatçılar 40
 Telvîhât 64
 tenâsüh 53, 58, 78
 teşkîk 29
 Tevhid 28, 54
 Themistius 63
 Theologia Aristoteles 57
 Tübâ 124, 125, 126, 127

Ü

üfleyiş 13, 91

Y

yed-i beyzâ 138

Z

zebâni 120